

ИСОҚЖОН НИШОНОВ

9

АРАФОН ШАМОЛИ

КУЛРАНГ БЎРИЛАР ИЗИДАН

ИСОҚЖОН НИШОНОВ

АФҒОН ШАМОЛЦ

КУЛРАНГ БЎРИЛАР ИЗИДАН

Тўққизинчи китоб

Тўлдирилган қайта наشري

ЯНГИ АСР АВЛОДИ

ТОШКЕНТ

2016

УЎК: 821.512.133-31

КБК: 84(5Ў)7

Н – 69

Нишонов, Исоқжон

Афғон шамоли: роман. Кулранг бўрилар изидан. Тўққизинчи китоб. Исоқжон Нишонов. Тўлдирилган қайта нашри. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2016. – 224 б.

ISBN 978-9943-27-827-1

«Афғон шамоли» асарининг тўққизинчи қисмида туркиялик миллатчи экстремист Баққол томонидан террорчи Хаттоб ёрдамида ташкил этилган «Кулранг бўрилар» номли ажал тўдаси ва унинг кирдикорлари ҳақида сўз боради. Бу тўдага қарши юртнинг асл ўғлони Бўроннинг жасорати, рус асирларининг қутқарилиши, Ватанига нафи тега бошлаган Гафурнинг кўмаги билан Бўроннинг фарзанди Афғонистондан олиб чиқиб кетилиши, Хаттобнинг йўқ қилиниши ва кўпгина қизиқарли тафсилотларга бой турфа тақдирлар қаламга олинган.

УЎК: 821.512.133-31

КБК: 84(5Ў)7

ISBN 978-9943-27-827-1

© Исоқжон Нишонов, «Афғон шамоли». Тўққизинчи китоб. «Наманган», 2013 йил.

© Исоқжон Нишонов, «Афғон шамоли». Тўққизинчи китоб. «Янги аср авлоди», 2016 йил.

САМАНГАН

Фафур тошлардан ясалган уйчада танҳо яшарди. Дарчаларидан теварак-атроф бемалол кўзга ташланиб турса-да, пастдан қараганда юқоридаги одам кўринмасди. Бу ердан эса теварак-атроф, шу билан бирга қирликдаги бизга аввалдан таниш бўлган жангарилар лагери кўзга яққол ташланиб турарди. Фафур кундуз кунлари дарча олдига келиб, ёнбошлаганича у ерда бўлаётган ишларни бемалол кузатиб ётарди. Бироқ ёлғизлик ҳеч кимнинг дилини хушнуд этмаган. Ҳар қандай одам узоғи билан икки кунда кимсасиз тошлар ичида зерикиши табиий. Бу савдо бошига тушган Фафур ҳам бемор одамдек беҳаловат бўла бошлаганди. Ўйлаган режасини тезроқ бажариб орқага қайтишни хоҳларди. Аслида бу юртга қайтиб келиш унинг тушига ҳам кирмаганди. Ҳаётини сақлаб қолган одамларга нечук даркор бўлиб қолганини энди, тошлар орасида қоронғи осмон бағрига сочилган юлдузларга боқиб ётганида тушуна бошлади. Йўқ, улар ҳеч қачон ўз муродларига ета олмайди. Бийдай саҳрода ёввойи сифат одамлар ичида абадий қолиб кетмайди. У қайтади. Қайноқ ҳаётга ўзини уради, инсонлар орасида инсонга хос яшайди ва меҳнат қилади. Лекин қаерда яшайди? Қаерни Ватан деб билади? Пайванинг ҳузурига қайтадими? Тағин қўлида кўзга кўринмас қонли

килич тутган кимсалар ихтиёрига топширадими ўзини? Бўлди бас, етар. Энди орқага йўл йўқ. Олға қараб қадам босади. Бу йўл уни Ватан сари элтади. Бирок шу ахволда, елкасидаги оғир, моғор босган юклар билан унинг муборак остонасидан ҳатлаб ўта оладими? Ватан қабул қилармикин? Ёпилган эшикларни очиш учун нима қилмоқ лозим? Ундан ўзга макон тинч ҳаёт кечириши, қолган умрини осудаликда ўтказиб фаровон ҳаётда яшаш учун имконият бермайди. Лекин ҳозирги ҳолатда юртга қайтиш уни ҳам руҳан, ҳам маънан азоблайди. Эргашга илакишиб, Ватанга қарши тош отди. Хурлик, бахт ва эрк йўлига тўсиқ бўлди. Тилидан юртимни, элимни соғиндим деган сўз чиққан не-не йигитларни жазолади. Уларнинг айримлари тирик, юртга қочиб кетганлари ҳам анчагина. Унинг бу ўлкада туриб нима ишлар қилганини ҳамқишлоқлари билмаслиги эҳтимолдан узоқ эмас. Гуноҳларини одамлардан яшириши, ўзини оппоқ қилиб кўрсатиши ҳам мумкиндир. Бирок Ватанга қилинган хиёнатни кўкси остида тепиб турган юраги тўхтагандагина унутади. Бир қўшиқ уни тамомила ўзгартириб юборди. Заифлашиб бораётган юрагига қувват ато этди. Юрт меҳрини қалбига жо айлади. Ўлиб бораётган вужуди-га қувват ато этди. Ўзини ўзига танитди. Бошига тошларни қўйиб, осмонга сочилган юлдузларга термулиб ётганда Ватанни чуқурроқ ва теранроқ англади. Болалик йилларини хотирлади. Қўзлари намланди. Қилган ишларини тарозига солди. Эргашнинг ҳомийлари нима сабабдан унинг ва унга ўхшаган йигитларнинг қўлига тош бериб, юртга оттирганини чуқур тахлил қилди. Улар ким эди, мақсадлари нима эди деган саволга шу тош қулба ичида жавоб излади.

Юртга қайтиш эшикларини Қўлдошали очиб берди. Энди унинг идораси билан ҳамкорлик қилиш керак. Бу унга берилган сўнгги имконият. Юзига чап-

ланган лаънат доғларини ювадиган оби ҳаёт, виждон қийноқларидан, миясига қўрғошиндек қуйилган ўйлардан тозалайдиган малҳам. Топширикни бажариш йўлида қони тўкилса, жони узилса алам қилмайди. Виждонини азоблаётган оғриқлардан қийналмайди, аксинча, роҳат олади. Эзилган юраги фахр-ифтихор нурларидан ёришади. Ватан ўзининг садоқатли фарзандларини асло унутмайди. Агар туғилиб ўсган юртида инсон қадри баланд бўлмаганида эди, Қўлдошалининг ҳамкасблари келиб жасадини олиб кетишмасди. Бу ерда одамлар Ватанга, халққа эмас, Эргашга, унинг қўлларида пули жаранглаб турган раҳнамоларига хизмат қилишади. Барча нарсани пул билан ўлчашади. Пулинг бўлса иззат икромдасан, ақчанг йўқми, тамом, тупроқ билан тенгсан. Барчанинг фикри ёдини муллажиринг ўғирлаган. Бу улар учун иймон, садоқат! Бироқ Ватан нима деб сўрашса, ҳамёнларидаги олтинларни жаранглатишади. Улар Ватан учун эмас, балки бойлик орттириш мақсадида жанг қилишади, одам ўлдиришади, ҳокимиятга интилишади. Қазо қилганларни эса одамнинг тиззаси баробар ер қазиб, қутурган бўрини кўмгандек кўмиб юборишади. Шу билан у унутилади. Биров эсламайди. На мозори, на қабри бор.

Ватанга қайтишга, қилган гуноҳларини ювишга қарор қилган Ғафурнинг қўлидан телефон тушмасди. Қўнғироқ қилишларини интиқиб кутарди. «Менга ишонишмаяпти» деган хавотир ичини кемирарди. У кундуз кунлари ташқарига чиқмас, тош уйчанинг ичига кириб ухларди. Кечалари илондек ўрмалаб ташқарига чиқар, атрофни айланиб оёғининг чигилини ёзарди. Бадантарбия билан шуғулланарди. Пастак ва энсиз уйча ичидаги ҳаёт унинг қадини букиб, рангини заъфарон ҳолга келтирганди. Озиқ-овқатни тежаб ишлатарди.

Ёмғир савалаб ўтган тунда лагерда тўс-тўполон кўтарилди. Хамма безовталаниб қолди. Бу қандайдир кутилаётган нохуш воқеанинг ҳиди эди. Айримлар Эргашнинг хонасига кириб чиқар, қандайдир одамни ўртага олиб дўппослашарди. Ит эгасини танимасди. Тушдан кейин осойишталик ҳукм сурди. Машинада бегона кимсалар келди ва улар лагерни ўраб олишди. Ўзлари билан озиқ-овқат келтиришган бўлса керак, қозонлар остига олов ёқилди. Маст бўлган жангариларнинг қийқириқлари эшитиларди. Улар туни билан ухлашмади. Эрталаб тагин иккита машина ўттизтача қуролланган одамларни олиб келди. Жангарилар майдонга тўпланди. Милтиқлардан ўқ узишди. Бақириб-чақиринди. Бу келган одамнинг мартабали шахс эканлигини билдирарди. Фафур ўша кимсанинг кимлигини билишга қизиқди. Бироқ масофа олис бўлгани боис унинг кимлигини билолмади. Зиндондан кимнидир олиб чиқиб, ўша мартабали кимсага рўпара қилишди. Унинг қўллари орқасига қайрилган, афтидан, арқон ипда боғлаб ташланганди. Оёқда зўрға қалқиб турарди. Мартабали кимса унга нималардир деди. Бир фурсат ўтиб, банди қорнини чангаллаб, турган жойида айланиб ерга йиқилди. Қорнига пичоқ урганини Фафур узоқдан бўлса-да пайқади. Демак, Эргашнинг қотили у.

Келган одам ким бўлиши мумкин? Бу савол узоқ пайт Фафурнинг бошини қотирди. Кўз олдидан ўтмаган, эсламаган жангарилар қолмади. Лагерга четдан одам олиб келиб қўйишолмайди. Бегонани лагердагилар хуш кўришмайди. Фафур эса олганлар қаторида Мирзааҳмад ҳам бор эди. Бир пайтлар уни Эргашнинг ўрнига қўйиш ҳақида анчагина баҳс кетганидан хабардор эди. Лекин бу ерда унинг қонли қамчисидан озор чеккан қанчадан-қанча йигитлар борлигини эслашиб рад этишганди.

Эртаси куни Дилмурод келди.

– Лагерда нима гаплар?

– Эргашни ўлдиришди.

– Ким ўлдирди?

– Чўтир!

– У тирик эканми?

– Қасос олиш мақсадида форда беркиниб яшаётган экан.

– Ўрнига кимни қўйишди?

– Лашкарбоши Мирзааҳмадни...

– Уни жангарилар ёқтиришмасди, нега қабул қилишди?

– Унинг келишидан аввал лагерга бир мошинда озиқ-овқат, кийим-кечак келтиришди, кейин ҳар бир жангарига минг доллардан пул улашиб чиқишди.

Шундан ҳамма миннатдор.

– Чўтирни нима қилишди?

– Мирзааҳмад уни ҳамманинг кўз ўнгида ўлдирди.

– Бу ишни у одамларни қўрқитиш ва ўзига тобе қилиш мақсадида қилган!

– Кўпчилик шундай фикрда...

– Мирзааҳмад менга тириклай керак. Юзма-юз бўлишни истайман.

– Бунинг сира иложи йўқ. У лагердан чиқмаяпти. Соқчилари ҳам ўзимизники эмас.

– Яқинларини ўрган, гаплаш, лекин шошилма. Яқин орада қаерга боришини билиб берсанг бас.

– Жони керак бўлса снайпер милтиғини топиб бераман!

– У менга тириклай керак!

Дилмурод ўйланиб турди ва бу иш қўлидан келмаслигини фаҳмлади.

– Ваъда беролмайман, аммо яқинлари билан гаплашиб кўраман!

– Фақат тезлат!

– Билиб қўйинг, соқчилар унинг ёлғиз ўзини қўйиб юборишмайди.

– Ташвишланма. Уларнинг чангалидан ажратиб олиш қўлимдан келади.

Дилмурод кетди. Ярим тунда Фафур таваккал қилиб таниш рақамларни терди. Алоқа бўлими қўнғироқни Фафур жўнатаётганини билиб, Маҳмудовга улаб қўйди.

– Салом Фафур, мен полковник Маҳмудовман.

– Ҳурсандман!

– Бизга ишлашингизни таклиф қиламан!

– Бунинг мутлақо иложи йўқ.

– Сабаб?

– Мен тирноғимгача жиноят ботқоғига ботганман. Ифлос балчиқлардан ҳеч ким, ҳатто сизнинг ёрдамингиз ҳам олиб чиқолмайди.

– Агар биз билан ҳамкорлик қилсангиз, Ватан жиноятларингизни кечиради. Бунга сўз бераман.

– Ватан кечиради, аммо виждон-чи? Қандай қилиб унинг қошида ўзимни покман дея оламан!

– Сиз халқингизнинг тинчлиги йўлида хизмат қиласиз!

– Таклифларингизни эшитсам бўладими?

– Рози бўлсангиз, айтаман.

– Таклифларингизни гуноҳимдан кечишингиз мақсадида қабул қилмайман. Менинг ўз режаларим, мақсадларим бор.

– Қандай режа? Балки фикримиз бир жойдан чиқар?

– Бу махфий эмас. Айтишим мумкин. Биринчиси Эргашни ўлдириш эди. Афсуски бунга улгуролмадим.

– Нега?

– Уни ўлдиришди.

– Ўлдиришди?

- Ҳа, икки кун бурун ярим тунда ўлдиришди...
- Бу хабарни кимдан эшитдингиз?
- Лагер ичида одамларим бор, маълумотни ўшалардан олиб тураман. Кейин мен лагерга яқин жойга ўрнашиб олганман. Кўзим билан кузатиб тураман.
- Уни ким ўлдирди?
- Чўтир лақабли жангари хонасида отиб ташлади. Афсуски, уни ҳам ўлдиришди.
- Қотил ким?
- Лашкарбоши Мирзааҳмад.
- Мирзааҳмад? У лагерга қандай қилиб бориб қолди?
- Бу саволга мен ҳам жавоб тополмадим. Назаримда Эргашнинг ўлимини эшитган раҳнамолар уни қаердандир олиб келиб, Эргашнинг ўрнига бошлиқ этиб тайинлашди.
- Кейинги режангизни айтинг.
- Мирзааҳмадни қўлингизга топшириш.
- Бу ишингиз учун олдиндан сизга миннатдорчилик билдираман. Лекин бу ўта хатарли. Унга яқинлашиш ҳаётингизга хавф солиши мумкин.
- Бир илтимосим бор...
- Айтинг!
- Телефонимнинг батареяси ўтириб қолаёзди. Сиз билан алоқага чиқолмаслигим мумкин.
- Лагерда яқин одамларингиз борми?
- Бу ишни ўзим уддаласам яхши бўларди.
- Лагердан беш юз метр нарида эски жар бор. Унинг ичига тушасиз. Эллик қадам жануб томон юрасиз. Олдингиздан одамга ўхшаш тош ҳайкалча чиқади. Ҳайкалчанинг остида алоқа воситаси бор. Уни олиб ишлатишингиз мумкин.
- Раҳмат сизга!
- Яна бир илтимосим бор.
- Қулоғим сизда.
- Қодир исмли йигитни танирмидингиз?

– Қайси Қодир ҳақида гапираётганингизни аниқроқ тушунтиринг?

– Сиз билан бирга хизмат қилган. Қандаҳор яқинида мужоҳидлар билан бўлган жангда ҳалок бўлган. Отасининг исми Баҳодирхон, Олтинтопар қишлоғидан.

– У йигит нега сизни қизиқтириб қолди?

– Айтинг, у ҳақда бирорта маълумотга эгамисиз? Жангда ҳалок бўлгани ростми?

Сухбат якунига етмади, Фафурнинг телефони ўчиб қолди. У бошини тошлар устига қўйиб Қодирни эслади. Ҳақиқатан ҳам улар бир ойча ҳарбийда бирга хизмат қилишган. Аслида у бошқа қисмдан келиб қўшилганди. БТРда Қандаҳорга кетишаётганда Фафур ундан қандай қилиб бу қисмга ўтиб қолганини сўраганди. Қодирнинг айтишича, у хизмат қилаётган рота аскарлари Саланг довонидаги туннельни қўриқлашган. Ўттиз нафар аскарларга ошпазлик қилган. Ортган овқатларни кечки пайт чодирдан эллик-олтмиш қадам наридаги чуқурчага тўкиб келган. Таом қолдиқлари сирли равишда ғойиб бўлиб қолаверган. Аввалига кашқирлар еб кетаётган бўлса керак деб ўйлаган. Бир куни чуқур ичида ўрмалаб юрган бир гала илонларни кўриб қолади. Булар захарли олачипор кобралар эди. Аскар аввалига қўрқиб, уларни ўлдирмоқчи ҳам бўлади. Лекин жониворларнинг овқат ейишини томоша қилиб, уларга озор беришни истамайди. Ҳар куни кечқурун овқат қолдиқларини тўкиб, ўзи ҳам илонларнинг овқатланишини томоша қилиб ўтирадиган бўлади. Шу тариқа у илонларга, жониворлар эса аскарга ўрганиб қолади. Ҳатто илонлардан бири унинг оёқларига ўралашиб олганча бир муддат ором олади. Кейин зарар етказмай тушиб кетади.

Орадан икки ойча вақт ўтади. Ярим тунда, чодир ичида қуролдош дўстлари билан ухлаб ётган Қодир баданига иссиқ ва силлиқ нарса текканини сезиб уй-

ғониб кетади. Тепасида улкан кобра бошини баланд кўтариб тикилиб турганини кўради. Бу чуқур ичидаги илонларнинг каттаси эди. Кобра мунчокдек кўзлари ялтираб, худди заҳар сочишга шайланаётгандек икки лунжини шишириб турарди. Илон бир муддат шу холда турди-да, кейин енгил вишиллаб, бошини чайқаб қайрилиб чодирдан чиқиб кетади. Қодир негадир унинг ортидан боргиси келади, ўрнидан туриб ташқарига чиқади. Кеча қоронғи эди. Илон бир неча қадам нарида вишиллаганча бошини баланд кўтариб, тошлар устида кетиб борарди. Нега чодирга кирди, нега безовта? Шериклари очми? Кобра ортидан кетиб бораётган аскарнинг хаёлидан шундай саволлар ўтибди. У пастликка, овқат тўкадиган жойга тушибди. Кобранинг шериклари кўринмабди. Кутилмаганда илон аскарнинг кўзидан ғойиб бўлибди.

Қодир бу синоатга хайрон бўлиб, бир муддат турибди-да, кейин ортига қайтибди. Тепаликка кўтарилаётганда чодир ичидан чиқиб кетаётган ўндан ортик жангариларни кўриб тўхтабди. Қуролсиз бўлгани сабабли уларга қаршилиқ кўрсатолмабди.

Қодир ичкарига кирганда жангарилар шерикларини сўйиб кетишганини кўрибди. Рация орқали қисмга хабар жўнатибди. Текширувлардан кейин уни бошқа қисмга ўтказиб юборишган экан.

Ғафур ўша суҳбатни эслаб, тошлар устига чўзилди. Мужоҳидлар билан бўлган отишма унинг хотирасида абадий ўчмайдиган тарзда муҳрланиб қолган. Ўшанда Кондар томон йўлга чиққан йигитларнинг бари хизмат бурчини ўтаб бўлиб, эрта-индин она юртларига жўнаш арафасида эди. Ҳатто чамадонларини тайёрлаб ҳам қўйишганди. Буйруқ чиқса бас, ўттиз йигит юртга қуш мисоли парвоз қилади. Кутилмаганда қисмда бензиннинг таги кўриниб қолди.

– Ёқилғи тугаган. Қисм зудлик билан Қандаҳорга бориб, олтита машинада ёқилғи олиб келиши керак! – дея топшириқ берди командир.

Кузьмичевнинг ротаси йўлга чиқди. Аскарлар юртлирига, ота-оналарининг, соғинган ёрларининг бағрига тезроқ қайтишни ўйлашарди. Хатарни ҳам, ўлимни ҳам хаёлларига келтирмай боришарди. Зерикмаслик мақсадида бир-бирлари билан ҳазиллашиб, аския айтишиб, кизикарли воқеаларни сўзлашиб боришарди. Тоғлар орасидан ўтиб боришаётганда мужоҳидлар калоннани ўққа тутиб қолишди. Буни ҳеч ким кутмаган эди. Барча саросимага тушди. Фафур Қодир билан бир вақтда ташқарига отилди. Иккиси тошлар орасига ўтиб, душманларни ўққа тутишди. Мужоҳидлар ўзлари учун қулай жой топишганди. Тепадан отилаётган ўқлардан омон қолиш осон эмасди. Аскарлар ёмғир каби ёғдирилаётган ўқларга ўзларини осонгина тутиб беришди. Кузьмичев ўққа учди. Тошлар устига йиқилди.

– Мени ҳимоя қилиб тур! – деди шерикларидан бири. Фафур ортига қарамади ва унинг кимлигини ҳам билмади. Мухими қулоғига сўзлари эшитилди. Фафур тепадаги жангариларни ўққа тутиб турди. Шунда шерикларидан бири Кузьмичевни судраб тошлар панасига олиб ўтаётганига кўзи тушиб қолди. Боя ёнида турган Қодир кўринмасди. Ўқ тегиб ярандими деб ўйлади. Отишма бир сонияга тўхтаганда Фафур атрофга қаради. Ўнлаб аскарлар ерда чўзилиб ётишарди-ю, бироқ улар орасида Қодир кўринмасди.

Яна отишма бошланди. Тепадан пастга, пастдан тепага ўқлар дўл каби ёғиларди. Хар икки томондагилар қичқиришарди. Кутилмаганда Фафурнинг қуроли жим бўлиб қолди. Ўқларни отиб бўлганди. Атрофга қаради. Сафдошлари анча нарида эди. Фафур Қодир турган томонга қаради. У ҳамон баҳайбат тош ортида

автоматини кучоқлаганча турарди. Оралиқ беш-олти кадам. Олдига ўтишининг иложи йўқ. Очиқликда душман кўриб қолиши ва бир ўқ билан ҳалок қилиши мумкин. «Нега отмаяпти? Нега дўстларини химоя қилмаяпти?» ўзича ўйлади Фафур.

– Магазинни узат! – дея кичқирди. Қодир унга қаради-ю, аммо ёнидаги магазинлардан бирини улоқтирмади. Душман ҳамон тинимсиз ўқлар ёғдирарди.

Фафур икки кадам нарида ўқ тегиб, ҳалок бўлган шеригининг қуролини олиш учун эмаклаб олдинга ташланди. Унга отилган ўқлар ерни ўпириб, тошларни кўчириб юборди. У бир амаллаб автоматни олди. Энди ортга қайтиш керак эди. Ҳамон душманлар уни ўққа тутарди. Шунда нимадир портлади. Фафур ердан кўтарилганини биледи, аммо қандай пастга тушганини эслай олмайди. Кўзини очганда ўзини госпиталда ётганини билди.

Қишлоққа келганида собиқ қуролдошларини излади. Отишмада ўттиз йигитнинг йигирма олтитаси вафот этганини, шу жумладан Қодирнинг ҳам ҳалок бўлганини эшитди. Қандай жасорати эвазига «Қизил юлдуз» ордени беришганига эса ажабланди.

Ўша воқеанинг бўлиб ўтганига ҳам йигирма беш йилча бўлди. Ўша жангда омон қолганларнинг сочига оқ оралади. Орадан шунча йил ўтиб, Қодир нега Маҳмудовни қизиқтириб қолди?

Фафур шу ҳақда ўйлаб ўйининг тубига етолмасди. Энди у фикрини чалғитиш мақсадида полковникнинг боя айтган сўзларини ўйлай бошлади. Лагердан беш юз метр нарида алоқа воситаси нима қилади? Ким ундан фойдаланган? Тузоқ эмасмикин? Излаб борса қопқонга тушиб қолмайдими? Йўқ. Маҳмудов уни ҳеч кимга тутиб бермайди. Ундан фойдаланмоқчи, холос. Демак, лагерда Маҳмудовнинг одамларидан бири

бўлган. Алоқа воситасини ўша ишлатган, кетишда ташлаб кетган бўлиши мумкин.

Ғафур ярим кечада Маҳмудов айтган жойга йўл олди. Соқчилар бу томонга аҳамият беришмасди. Шундай бўлса-да, хушёрликни унутмади. Икки қадам босиб, бир дақиқа тўхтади. Вужудини қулоқ қилиб тинглади. Тунги овга чиққан илонларнинг шарпасиз судралиб юришидан ҳосил бўлган сас қулоғига чалинди. Барча жонзотларнинг, ҳатто олисларда кўчган данакдек тошнинг овози ҳам қулоғига етиб келди, бироқ одам нафасини пайқамади. Бир амаллаб ўша тошни топди. Остидан алоқа воситасини олди. Жуда эҳтиёткорлик билан яширилганди. Унча-мунча одам тополмаслиги ҳам мумкин бўлган буюмни ярим соатлик ҳаракатдан кейин топди. Алоқа воситасини қўлига олганда юрагидаги зулмат пардалари тарқалиб кетди. Маҳмудов унга қаттиқ ишонаётганига иқрор бўлди. Демак, ишлашим керак, бу ўзимни оқлашим учун менга берилган имконият деб ўйлади. Боягидек хушёрлик билан тошларни жой-жойига териб, орқага қайтди.

Эртаси куни ярим кечада телефон жиринглади ва айни шу дамда дарчадан нотаниш одамларнинг қадам товуши эшитилди. Булар кимлар? Ғафур ташқарига қаради ва шу томон келаётган икки одамни кўриб телефонни ўчирди.

* * *

Уч кун ўтса-да, Дилмуроддан дарак бўлмасди. Ғафур ҳар куни унинг йўлига кўз тикарди. Лагерда ўрмалаб юрган одамлар орасидан уни ахтарарди. Бироқ қирғийникидек ўткир кўзлари излаган одами тополмасди. Кейин совуқ тош устига ўтириб, хаёлга чўмарди. Назарида, қасос олиш муддати чўзилиб бораётгандек туюларди.

Тун ярмидан ўтганди. Гала-гала булутлар осмонни, унинг бағридаги юлдузларни тўсганди. Ёмғир ёғиш сиёқи бор эди. Тошларнинг шарақлаган овози Фафурнинг хаёлларини тўзитди. Кимдир шу томон келарди. Фафур ўзини панага олди. Сўқмоқни кузатди. Тошлардан ўзга нарса кўринмади. Бир оз кутди. Ниҳоят харсанглар орасидан чиқиб келаётган одамнинг шарпаси кўринди. Фафур уни юришидан таниди. Бу Дилмурод эди.

– Уч кундан буён йўлингга кўз тикаман!

Дилмурод чўчиб ортига тисарилди. Кўрқиб кетганди. Кўкрагига туфлади.

– Шарпа қилсангиз бўлмайдами, ака, иштонимни хўллаб кўйдим!

– Нега дарагинг йўқ, уч кундан буён йўлингга термуламан.

– Сўраманг, ака, хунук ишлар бўлди.

– Тинчликми?

Дилмурод нарироқ бориб, тош устига ўтирди.

– Мирзааҳмад ўзи билан бу ерга балоларни эргаштириб келганга ўхшайди. Раҳнамолари бекордан-бекорга машина тўла озиқ-овқат, кийим-кечак жўнатмаган экан. Бугун иси чиқди.

– Иси чиқди деганинг нимаси?

– Ҳозир тушунтириб бераман. Пешинда беш нафар хорижлик кимсалар лагерга келишди. Ҳаммасининг нияти бузук.

– Яна бирор ишни бошлашмоқчидир-да?

– Бошлаганда ҳам қанақасини денг!

Фафурнинг юзига ташвишли ифодалар қалқиб чиқди:

– Хўш?

– Уларнинг суҳбати қулоғимга чалиниб қолди. Ҳаммалари Мирзааҳмадни ўртага олиб, «Эргаш ўлди, баччафарнинг қўлидан ҳеч қанақа иш келма-

ди. Ҳаммамизни лақиллатди. У амалга оширолмаган ишларни ўзингиз уддалайсиз», дейишди...

– Қандай иш экан?

– Билишимча, Эргаш юртимиздаги кўпгина жойларни портлатаман, раҳбарларга суиқасд уюштираман деб катта-катта пулларни олиб юрган экан. Лекин жўнатган одамлари қўлга тушиб, ҳаммаси қамалиб кетибди. «Энди унинг ишини ўзингиз давом эттиришингиз керак. Раҳбарлар ўртадан олиб ташланмас экан, кўзлаган мақсадимизга эришолмайсиз», дейишди.

– Лашкарбоши қандай жавоб қилди?

– «Юртда ишончли одамларим қолмаган, кўпи қўлга тушди, айримлари ҳуқуқ-тартибот идораларига бориб кечирим сўрашди. Улар орасида сизлар айтган ишни уддалайдиган юраги бутуни йўқ», деб жавоб берди.

– Улар лашкарбошининг гапига ишонишдими?

– Ўзимиз одам ёллаймиз дейишди. Икки ўртада тортишув бўлди. Аниқ қарорга келишолмай, келгуси ҳафта шанба кун яна учрашадиган бўлишди.

– Демак, улар қайтиб келишаркан-да.

– Шундай. Назаримда ажнабийлар раҳбарларимизга нисбатан суиқасд қилишга қаттиқ қарор қилишган. Бу ишга катта маблағ тикишган кўринади.

– Буни қайдан билдинг?

– Сухбатларида «Қанча маблағ бўлса биздан» дейишгани қулоғимга чалиниб қолди. Мирзааҳмад пулга ўлгудек оч. Назаримда уларнинг таклифларини рад этолмади. Пулнинг дарагини эшитгандан кейин «Бу масалани ўйлаб кўрамиз, балки мен ишончли одамлар топарман», деди.

– Улар қачон қайтиб келишади дединг?

– Келгуси ҳафтанинг охирида.

– Сен уларнинг суҳбатида қатнашининг мумкинми?

– Олдиндан бир гап айтолмайман.

– Лашкарбоши ҳозир нима қиляпти?

– Кўзига кўринган йигитларнинг нима мақсадда бу томонга ўтиб қолганини сўраб-суриштириб юрибди.

– Қандай қилиб бўлмасин, унинг ишончига киришинг керак...

– Яқинда мен билан суҳбатлашди. Қачон келганимни, юртимда нима ишлар қилганимни сўради.

– Нима деб жавоб бердинг?

– Эргашбойнинг одамлари «Четдан иш топиб берман» деб алдаб, бу ерга олиб ўтишганини айтдим.

– Демак, у сени жинойатчи эмаслигинга, тозалигинга ишонган. Балки сендан фойдаланиши ҳам мумкин дир.

– Қандай ишда фойдаланишади?

– Топшириқ бериб, юртингга жўнатишади.

– Кошки эди шундай бўлса, қишлоғимга қайтиш имконияти туғиларди. Чегарадан ўтибоқ қочардим.

– Бундай қила кўрма, қочадиган бўлсанг унинг одамлари сени ернинг остидан бўлса ҳам топиб йўқотишади. Бошингга дунёнинг айбларини қўйишади. Бошқа йўлини топамиз.

– Маслаҳат беринг, ака.

– Яхши, мен буни жиддий ўйлаб кўраман. Унгача Мирзааҳмад сенга қандай топшириқ берса ҳам йўқ дема. Тушундингми?

– Тушундим, аммо мен ўз юртимга душманлар билан бирга хиёнат қилолмайман. Бунга асло виждоним йўл қўймайди.

– Назаримда сендаги иймон ўз жойига қайтибди!

– Кеч бўлса ҳам хатоларимни англадим.

– Яна қандай янгиликлар бор?

– Мирзааҳмаднинг одамлари шу қишлоқдан ёшгина болали аёлни тутиб лагерга олиб келишди. Лашкарбоши уни никоҳига олмоқчи. Бечора қиз худонинг зорини қилиб йиғласа-да, уйига жавоб бермади.

– Бир пайтлар у Пўлат муаллимнинг қизини йўлдан уриб, одамлари орқали бу юртга олиб ўтганди. Қиз бечора қишлоғини соғиниб, охири кўр бўлиб қолганини, Мирзааҳмаднинг одамлари уни тоғлар ичига ташлаб келишганини эшитгандим. Унинг тақдири қандай яқун топганини билмайман. Эсласам ичим ачийди.

– Яна қандай топшириғингиз бор, ака?

– Ҳозирча айтганимни бажар!

– Ишқилиб Ватан хоинига айланиб қолмасам бас!

– Ҳаммаси яхши бўлади! Фақат менинг кўрсатмам билан ишлайсан.

– Ака, сиз ким томондасиз?

– Бир пайтлар Эргаш тарафида эдим, энди эса Ватаним тарафидаман!

– Мақсадимиз бир экан. Биргаликда боплаб бу ғаламисларнинг шармандасини чиқарамиз. Ватан бахт-саодати, тинчлиги учун жонимни тикдим! – бу сўз Дилмуроднинг қасамёди каби жаранглаб кетди.

Ғафур унинг қўлини маҳкам қисди.

– Энди кетсам бўладими, ака?

– Бора қол, ўзингга эҳтиёт бўл, бирорга одамга ўртамиздаги суҳбат ҳақида гуллаб юрмагин.

– Тушундим!

– Ўзингга ўхшаган «тоза» йигитлардан топиш қўлингдан келадими?

– Албатта.

– Уларни кўз остингга ол, вақти келиб бизга керак бўлиб қолишади.

– Яхши.

– Шанба кuni тунда шу ерда учрашамиз.

Уч йилдан бери она меҳрини туймаган, соғинган, кўзлари билан уни излаган Ёдгор Сабинага қаттиқ ўрганиб қолди. Кечаю кундуз унинг ёнидан жилмасди. Қиз икки кун қўлидан қўймай бағрида олиб ётди. Улар худди она-болага ўхшардилар. Ўрталаридаги муносабатни кўриб Валийнинг кўнгли юмшади. «Қони бирда, бир кечадаёқ меҳр қўйиб қолди» деб дилидан ўтказди. «Жиянимни яқинларидан ажратиб қўйсам, вақти келиб ўзимга қийинчилик туғдириши мумкин. Бунинг устига, Ёдгорни ташлаб, кўчага ҳам чиқолмаяпман. Тирикчилик ташвишлари кун сайин елкамга залворли юкини ташламоқда. Хумларда дон тугаган, қозон қайнатишга чўп тополмайман. Чўнтагимда ҳемири йўқ. Бўроннинг қачон қайтиши номаълум. Синглисининг айтишича, камида беш ой юрармиш. Бу узоқ муддат. Болани боқиш, қорнини тўйдириш учун ишлаш, тоғларга чиқиб ўтин териб, бозорда сотиш керак».

– Розиман, – деди ниҳоят, – жиянимни олиб кетишингиз мумкин. Бундоқ ўйлаб қарасам, мен ишлашим, пул топишим керак. Ўтган йили Ўзбекистонга ўтиб, фермер бир одамнинг мол-қўйини боқишга келишиб олгандим. У мени кутаётгандир. Ўшанинг ёнига бораман. Бирор йил ишлаб келаман.

– Сизни у томонга ўтказишармикин?

– Ўзбекларнинг қўли, қалби очик, лекин сизга айтадиган бир гапим бор.

– Айтинг?

Ёдгорни олиб қочиш режасини ўйлаб юрган Сабина бу сўзларни эшитганда кўзлари чақнаб кетди.

– Ойда бўлмаса ҳам йилда бир-икки жиянимни кўриб туришим керак. У синглимдан қолган ёдгорлик. Соғинаман!..

– Тушунаман, албатта сиз ҳам Кобулга борганингизда бизникида меҳмон бўлинг. Эшигимиз ҳамиша очик.

– Раҳмат.

...Валий жиянининг юзларидан ўпиб хайрлашди.

– Илтимос, уни эҳтиёт қилинг!

– Сўз бераман!

Сабина ташқарига чиққанда кексалар пешин намозини адо этиб, масжиддан чиқиб келишаётганди. Қиз пастак тош деворлар ёқалаб йўлга тушди. Тезроқ чегарага етиб олишга шошарди. Застава бошлиғи икки кундан бери уни кутаяпти. Машина ёллашнинг иложи йўқ. Шимол томон кетаётган ҳар қандай одам шубҳали кўринади. Масофа олис, йўлни яёв босиб ўтишдан ўзга чора йўқ. Бола билан юриш азоб. Ёдгор «Кўтариб олинг» деб хархаша қилар, баъзида ерга ўтириб оларди. Сабина қишлоқдан чиқиш учун уч соат вақт йўқотди. Орада қуёш қизариб-бўзариб, тоғлар ортига думалади. Борлиқни зулмат ўз чодирига ўради. Анча фурсатдан сўнг чилдирмадай қизариб ой чиқди. Кейин юлдузлар кўринди. Ёдгор қизнинг кучоғида ухлаб қолди. Келган йўли Сабинанинг хотирасида қолганди. Бир амаллаб сўқмоққа тушиб олди. Паст-баланд тепаликлар, қоялар орасидан ўтиб борарди. Қачонлардир бўрилар, тулкилар кавлаб, эндиликда ташлаб кетган инлари кўзга совуқ ташланарди. Чирилдоқ илонлар тирикчилик илинжида инларидан ўрмалаб чиқишганди. Олислардан қашқирларнинг увиллагани, қояларга урилиб қайтган акс садоси ахён-ахёнда қулоққа етиб келарди. Юраги қўрқувдан титраган Сабина қўллари толиқиб, бели букилиб, оёқларида оғриқ турган бўлса-да, қадамини илдамлатарди. Бола билан йўл босиш азоб эди. Қўллари узилиб тушадигандек толиқиб оғрирди. Тезроқ дарадан чиқиб олишга, чегарага етиб олишга ошиқарди. Ўтган

галгидек қашқирларга рўбару келиб қолишдан ёмон қўрқарди. Тиқ этган товуш қулоғига чалинганда юраги қалтираб кетарди. Боланинг қўйнига солиб қўйган тўппончага тез-тез қўл югуртирарди. Унинг пойинтар-сойинтар қадам ташлаши, қоқилиб мункиб кетишидан Ёдгор уйғониб кетиб йиғлай бошларди. Овози жимжитликни бузиб, кенг даралар узра ёйилиб кетарди.

– Қаёққа кетаяпмиз, амма?

– Йиғлама, йиғлама, – ёлворгандек Ёдгорни бағрига босиб юпатмоқчи бўлди қиз. Бола овунтиришни, унга нима дейишни билмасди у. – Дадангнинг олдига кетаяпмиз!

– Сув ичгим келяпти!

– Бир оз сабр қил... – ёлворди қиз, – тоғанг сув олиб келгани кетди!

Сабина бола билан андармон бўлиб, йўлга қарашни унутганди.

– Кимсан?

Бу овоз қулоғига чалинганда қиз музлаб кетди. Қўлидан бола тушиб кетаёзди. Шошиб бошини кўтарди. Олти нафар одам ўраб олганди уни. Юзларига ниқоб тақишган, кўзларигина ялтирарди. Қўлларидаги қуролнинг учи Сабинага тўғриланган. Қизнинг тили танглайига қапишиб қолди. Нотаниш кимсалар бояги саволларини такрорлашди:

– Кимсан?

Сабина анчадан кейин ўзига келди. Бу орада қуролли одамлар унга яқинлашишди.

– Мен... мен адашиб қолдим, – унинг тилига шу сўз келди.

– Ярим кечада қаёққа кетяпсан?

– Эрим билан уришиб қолдим, уйимга кетаётгандим...

– Бола ўзингникими?

– Ҳа! – Бу сўз Сабинанинг оғзидан ихтиёрсиз ҳолда чиқиб кетди. Энди ўқ отилганди, хатони тузатишнинг иложи қолмаганди.

Жангарилардан бири унинг олдига яқин келиб сўради:

– Бу йўл қаёққа олиб боришини биласанми?

– Айтдим-ку адашдим деб.

– Гапларингдан ёлғоннинг иси келяпти.

Қурулли кимсалар бир-бирлари билан пичирлашиб гаплашишди. Сўзлари Сабинанинг қулоғига чалиниб турарди.

– Жувонни лагерга олиб кетамиз, – деди биринчи одам ўзбек тилида.

– Боласи бор экан-ку!

– Боласи бўлса нима қилибди!

– Кўринишидан ёшга ўхшайди.

– Лашкарбоши ҳар биримизга юз доллардан совға қилади.

Сабина булар оддий қишлоқ одамлари эмаслигини, сўзларидан жангарилар эканлигини сизди. Келаётганида уларнинг бу ерда лагери борлигини айтишганди. «Нахотки мен уларнинг қўлига тушиб қолган бўлсам? Нега бола ўзимники дедим!? Ахир мен ҳали эрга тегмаганман. Ёлғон гапирганимни билиб қолишса, мени бола ўғирлаганликда айблашади. Эртагаёқ ўз одамларини қишлоққа чиқариб, кимнинг уйида боласи йўқ деб жар солишади. Энди ҳаммаси тамом. Бўрон фош бўлади» ўйларди кўрқувдан дағ-дағ титраётган қиз. У Ёдгорнинг нимчаси ичидаги тўппончанинг дастасидан тутди. Жангарилар бир-бирлари билан гаплашиб турганидан фойдаланиб отиб ташлагиси келди. Бироқ ўқлар нишонга тегмаса, улар аяб ўтиришмайди. Қўлларида автомат, Сабинага қўшиб болани ҳам ўлдиришади. Топшириқ барбод бўлади.

«Болани соғ-омон Ватанга олиб ўтишим керак. Қандай қилиб бўлмасин, бу одамхўрларнинг чангалидан чиқиб кетиш йўлини топишим керак!»

– Ортимиздан юр! – жангарилардан бири қизга яқин келиб шундай буйрук берди.

Ҳамон тўппончани маҳкам ушлаб олган Сабина жангарининг амрига итоат қилишга мажбур бўлди. Уларга эргашди. Жангарилар қиздан уч-тўрт кадам олдинда кетиб боришарди. Сабина қаёққа бошлаб кетишаётганини сўрамади ҳам. Лагерга борганда, албатта сўроқ қилишади. Бойлик ахтариб ёнларини тинтишади. Қиз жангариларга сездирмай тўппончани жилға ичига улоқтирди. Ҳамон нима ҳақдадир баҳслашиб бораётган жангарилар буни кўришмади. Қурол тушган жой чуқур эди, тошларга урилса-да, овози ҳеч бирларининг қулоғига чалинмади. Довондан ошиб ўтишганда пастликда чодирлар тикилган яйлов кўзга ташланди. Ўнлаб одамлар атрофда юришарди. Бу ерда бошига қандай ташвишлар тушишини кўз ўнгига келтирган қиз йиғлаб юборди. Унинг юзларини аччиқ-аччиқ кўз ёшлари ювиб тушарди...

ИСТАНБУЛ

Баққол ўзига ишончли ёрдамчи топганидан бахтиёр эди. Мустафонинг «Бу ишда сизга ёрдам берадиган танишим бор» деганида зиммасидаги бутун масъулият соқит бўлганини англаб етибгина қолмай, балки Баширга берган ваъдасининг уддасидан чиқишга, Мулла Умар билан муносабатининг ўнгланишига бўлган умид юрагидаги шубҳаларни қувиб ташлади. Пастак бўйли, пилдираб юрадиган, «Оёғида кулдиргичи бор» деб ном олган Мустафонинг кўп ишларга қодирлигини аввалдан биларди. Бугун яна бир бор бунга амин бўлди. Шу кунгача миясини қотирган,

ўй-хаёлидан кўтарилмаётган ташвишли муаммолар ечимига йўл очилгандек эди. Баширға берган ваъдасини удалаш эмас, аксинча, уни хайратда қолдириш ва ишонтириш истаги кучли эди. Бу хоҳиш ҳаловатини ўғирлаганди. Юраги Самангандаги одамларнинг қисмати ила тепарди. Янги давлат барпо этган, ер куррасидаги одамларни хайратга солган Мулла Умарнинг ишончини қозониш, ҳурматиға мушарраф бўлиш орқали Усама бин Ладендек таниқли кимсалар билан яқинлашиш истаги ҳам худди кўклам чечакларидек унга ҳузур-ҳаловат бахш этарди. Баширға берган ваъдасининг урдасидан тезроқ чиқиши, айтилган қуролларни қўлга киритиш учун рус генераллари орасидан тил топа оладиган одамни топиши хаёли билан яшарди энди. У Баширға «Ўн дона «Град» мендан, яқин орада уни ҳазратимнинг ихтиёриға албатта топшираман» деб ваъда берди-ю, аммо бу ишни ким орқали удалашни жиддий ўйлаб кўрмаганди. Шошқалоқлик қилди. Оғзига келган гапни ўйлаб ўтирмай айтиб юборди. Бўрон қачон келади? Қачон у билан кўришади? Бу иш унинг қўлидан келар экан, кечиктирмай Туркияға чақириб олиш керак. Энди Баққолнинг тақдирини у ҳал қилади.

Башир ўта ҳушёр, ақли ва зийрак одам. Учрашган кунларининг эртасиғаёқ толибонлар бошлигининг ҳузурига кириб, «Баққол «Град»ларни чегарадан олиб ўтиб беришға ваъда бериб кетди» деб айтган. Бунга шубҳа қилмаса ҳам бўлади. Ахир бундай янгиликлар боши қотиб турган Мулла Умарнинг аламу хавотирларға тўлиб тошган юрагига озгина бўлса-да шодлик олиб киришини у яхши тушунади. Гарчи қуролнинг қачон ўтиши маълум бўлмаса-да, Мулла Умар йўлга қўз тикиб кутаётган бўлиши керак. Баққол шуларни ўйлаб, оромини йўқ отар, кўзига толибонлар етакчи-

си кўринарди. Ҳатто унинг қаршисида тургандек хис этарди ўзини.

Баққол чидамади. Сабр косаси тўлганди. Мустафога қўнғироқ қилди.

– Зудлик билан етиб келсангиз, – деди товуши ҳаяжондан хириллаб. – Маслаҳатлашадиган иш чиқиб қолди.

– Нима бало, тушингизда бирор фалокатга йўлиқдингизми, бейим? – ҳазил қилди Мустафо.

– Ёмон туш кўрганимда сизни безовта қилмай, девоналарга садақа улашган бўлардим. Туни билан ухламай чиқдим.

– Бир соат ичида етиб борсам сизни узоқ куттирмаган бўламанми?

– Ярим соатга қолмай етиб келсангиз хурсанд қилган бўлардингиз.

– Ҳаракат қиламан, бейэфенди.

– Кўзларим йўлингизда!

Мустафо бари бир кечикиб келди.

– Танишингиз билан учрашдингизми? – меҳмонни шундай сўзлар билан кутиб олди уй эгаси.

– Ташвиш чекманг, бейэфенди. Кеча оқшом ҳузурингиздан чиққан заҳотиёқ уни топиб маслаҳатлашганман.

– Хўш, рози бўлдими?

– Албатта! Қўлимдан келган ёрдамни қиламан деб айтди.

– Унда бизни тезроқ учраштиринг!

– Шошилманг, бейэфенди. Мен айтган одам жуда обрўли, юқори мартабали зот. Уни бу ерга чақиришдан аввал айтадиган гапларингизни обдан ўйлаб пиштириб олсангиз мақсадга мувофиқ бўлур эрди.

– Мен-ку шошилмайман, Мустафобей, бироқ Баширга ваъда бериб қўйганман. У йўлимга қарай-вериби кўзи тешилган. Унга берган ваъдамнинг уdda-

сидан чиқишим шарт. Назаримда у қурол тўғрисида ҳазратни хабардор қилган.

– Бунга шубҳа қилмайман.

– Улар кутишаётгандир.

– Сиз ваъдасида турадиган, пулни эмас, ўз шарафини ўйлайдиган одам эканлигинингизни Мулла Умар ҳам билади. У ваъдасида собит одамларни хуш кўради. Ҳазратнинг эътиборига тушсангиз, ишончини қозонсангиз ёмон бўлмасди. Сизни ўзининг яқин одамлари сафига қўшади. Вақти келганда мамлакатнинг истаган жойидан керакли қисмини ажратиб бериши, одамларингизнинг пешонасини силаши мумкин.

– Юрагимдаги гапларни топиб айтяпсиз, Мустафобей. Ҳазратнинг ишончи ва ҳурматига сазовор бўлсам биласизми мени қандай ютуқлар кутмоқда...

– Мартабангиз бундан-да зиёда, бойлигингиз янада бисёр бўлади, бейим.

– Айтганингиз келсин, Мустафобей!

– Отни қамчиланг, имкониятдан фойдаланиб қолинг, бейэфенди...

– Ёлғиз отнинг чанги чиқмас, чанги чиқса ҳам донғи чиқмас деган гап бор. Ёнимга киринг, сизнинг доно маслаҳатларингиз менинг тақдиримни белгилайди...

– Бужуринг, бейэфенди...

– Биласиз Чеченистонда менинг «Кулранг бўрилар»им бор. Руслар Хаттоб жанобларига зарба берса одамларим қайга қочади. Шунинг учун уларни олиб келиб, Самангандаги жангчиларнинг ичига ташлайман. Шунда улар ҳазратимнинг одамлари билан бирлашиб катта кучга айланади.

– Кўп яхши ўйлабсиз, бейэфендим. Одамларингиз бу ерга келса, сизга каттагина фойдаси тегиши мумкин.

– Одамларим Афғонистонда етиштирилаётган қорадорини улгуржисига арзон-гаровга харид қилиб

олишади ва уни дунёнинг қайноқ бозорларига олиб бориб пулга айлантиришади. Қарабсизки, корадоридан тушаётган қўшимча маблағлар худди дарёга қўшилган ирмоқ сувидек ҳамёнимга оқиб тушаверади. Бунинг учун тезда Мулла Умарнинг ишончига киришим, айтган қуролини зудлик билан унга етказиб беришим керак.

– Гўзал фикр, бейэфенди, – деди мамнун бўлган Мустафо. – Бундай ажойиб фикрлар ҳамманинг ҳам хаёлига келавермайди.

– Меҳмонни таклиф қилинг. Мен билан тезроқ учраштиринг!

– Эртага кечки пайт сизнинг ҳузурингизда бўлади, бейэфенди.

– Ишонсам бўладими, Мустафобей?

– Сизни қийнаб қўймасмикинман, бейим?

– Меҳмон кутишни хуш кўраман.

– Аллоҳ топаётган бойликларингизга қут-барака берсин! Энди мен борай, бейим...

– Мен сизларни эртага мана шу хонада кутаман!

– Албатта, кўришамиз! Яхши қолинг, бейэфенди.

Мустафо ўрнидан турди. Баққол меҳмонни кузатиб ортига қайтар экан, хизматкорни чақирди.

– Қаердасан, Ўлмас?

Хизматкор чопқиллаб келди:

– Буюринг, бейим.

– Меҳмонхонани тартибга сол, эртага бизникига нозик меҳмонлар келади.

– Бош устига, бейим!

ЧЕЧЕНИСТОН

Ташқарига чиққанимда тонг бўзарганди. Тоғлар ортидан қуёш қизғиш шуълаларини ёйиб оҳиста кўтариларди. Қўрқув ичра мудраб, туни билан хавотир тўшагида ётган кўчалар чўчинқираб уйғона бошлаганди. Мен кўча сокинлигини бузиб, қароргоҳга тезроқ етиб олиш учун шошиб борардим. Икки томондаги кўп қаватли биноларнинг баъзиларининг томида мерганлар борлигини ҳис этардим, улар кетаётган одамнинг ҳаракатларидан жиндай шубҳаланиб қолишса тап тортмай нишонга олишлари мумкин.

Йўл четида кетиб борар эканман, хаёлимда қандай қилиб бўлмасин, «Кулранг бўрилар»нинг инини аниқлаб, уларнинг ичига тезроқ киришни ўйлардим. Бунинг учун улар турган жойни биладиган одам топишим зарур. «Жангариларнинг ини бу ердан олисроқда, тоғлар орасида ёки ўрмонзорлар ичида» деб тахмин қилардим. Уларни топиш учун Зелимхон ёки Шамилга яқин бўлган одамлар билан алоқа ўрнатишим даркор эди. Афсуски, Яндарбиев мени ўзига яқин йўлатмади. Ёрдамчиларининг эса тилини тушунмасдим. Умидим тилмочдан эди. У кўп нарсалардан хабардор. Афсуски, у ҳадик ва хавотир билан кузатарди мени. Шунинг учун ундан гап сўрашга ботинолмасдим. «Нима қилиш керак?» деган саволдан бошим қошиб борар эканман, ортимдан таниш овоз келди:

– Ҳой, «Қора афғон!»

Юрагим хаприкиб кетди. «Ким бўлди? Наҳотки Латиф бўлса?» Шошиб ортимга қайрилдим. Нарироқда оқсоқланиб Латиф келарди. Иккимиз қариндошлардек қучоқлашиб кўришдик.

– Сени изламаган жойим, сўрамаган одамим қолмади, – деди у чақнаб турган кўзларини менга тикиб.

– Тузалиб қолганингдан хурсандман! – дедим.

– Уй эгалари ёрдам беришди. Мўмиё ичиришди. Синган суягим тезда битди. Сен бўлмаганингда ўра ичида абадий қолиб кетган бўлардим. Дарвоқе, Расул қани? Шу кунгача нега уйига қайтмади? Онаси ҳар куни йўл пойлаб, юм-юм йиғлайди. Боласини жуда соғинган!

Бўлиб ўтган воқеаларни шошмасдан Латифга сўзлаб бердим. У қаттиқ ғазабланди.

– Жуда ёмон бўлибди, – деди ранги бўзариб. – Мен шаҳарга тушган заҳотиёқ онасига боласини қайтаришга ваъда бергандим. Ўлганини эшитса, сочини юлиб, ўзини оловга отади шўрлик аёл...

– Уни сақлаб қололмадим, – дедим айбдорлардек бошимни эгиб.

– Ўша ажнабийларни танийсанми?

Миям бирдан ишлаб кетди.

– Танимайман, аммо гап-сўзлари қулоғимга чалиниб қолганди.

– Нима ҳақида гаплашишди?

– Сўзларига оз-моз тушундим, аммо «Кулранг бўрилар» деган номни кўп маротаба тилга олишди.

– Кулранг бўрилар?

Латифнинг чўғ ялтираб турган кўзлари қисилди. Пешонаси тиришди. Бу унинг қаттиқ ғазабланганини билдирарди.

– Шундай тўда борми? – сўрадим.

Латиф қизариб кетган юзини менга бурди. Унинг юмалоқ кўзларида ўт ёнарди.

– Бор, – деди бир оздан кейин у.

– Бу ўшаларнинг иши бўлса керак?

– Улар бу томонга келиши мумкин эмас.

– Олисда туришадими?

– Тоғлар ичида яшашади. Қаттиқ назоратга олинган. Хаттобнинг одамлари қўриқлашади уларни.

– Балки мен олиб ўтган буюмдан хабар топишгандир?

Латиф ўйга толди. Ҳаяжон босди мени. Қандай қилиб бўлмасин танишимдан улар ҳақида маълумот олгим келарди. Агар сўзларимга ишонттира олсам, у албатта манзилни маълум қилади.

– Сен олиб ўтган буюмни Рамазон бобо ўз уйига яширганини мендан бошқа одам билмасди. Қандай қилиб улар бундан хабар топишди?

– Менимча, қолипни олиб ўтишимдан хабардор бўлган Афғонистондагилардан бирортаси «Кулранг бўрилар»га маълум қилган бўлиши мумкин.

– Изингга ҳеч ким тушмаганди. Узоқдан кузатганман сени.

Бу ишларда «бўри»ларнинг қўли борлилигига Латифни ишонтиргим келарди.

– Балки Расулнинг уйдан чиққанимдан кейин кузатишгандир, – дедим.

– Иккита вариант бор: биринчиси – таржимон сотган бўлиши мумкин, иккинчиси – улар сени шаҳарга кираверишда кўришган. Рамазон бобонинг уйига кириб кетганингни ҳам пайқашган. Кейин шерикларига хабар беришган.

– Фикринг ҳақиқатга яқин! – суҳбатдошимни қувватладим.

– Топиб олсам бирортасини соғ қўймайман, улар нафақат Расулни, балки менинг укамни ҳам ўлдиришган. Қасос олиш вақти келганга ўхшайди. Бирортасининг башараси эсингда қолдими?

– Узоқдан кўргандим, шундай бўлса-да, биттасининг афти ҳозир ҳам кўз ўнгимда суратдек қотиб қолган.

– Яхши, биттаси бўлса ҳам ёдингда қолибди-ку.

– «Кулранг бўрилар» орасидан уни топа олармикансан?

– Топаман!

– Улар шу атрофдами?
– Тоғлар ичидаги водийда яшайди.
– Уларни топишга кўзинг етадимиз?
– Чечен қасд қилмасин. Қасд қилдимиз, ернинг тубидан бўлса ҳам топади.

– Бироқ мен сен билан кетолмасам керак, изимдан кузатиб юрганлар бор.

Латиф қонга тўлган қазабнок кўзларини менга тикди.

– Бу томонини менга қўйиб бер!

– Қачон йўлга чиқамиз?

– Эртага кечки пайт шу ерда кўришамиз.

Турган жойим хатарли эди. Икки юз қадам нарида Кутузов яшарди.

– Яхшиси ҳув анави бинога ўт. Ўша ерда кўришамиз.

Ёнимдан ханжарни олдим.

– Омонатингни олиб қўй, айтганингдек, бу менга ёрдам берди, ҳаётимни сақлаб қолди.

Латиф ханжарини олди. Уни қинидан суғуриб, ялтираб турган тифига лабини босди. Кейин белига тақди. Тифини сопидан бир оз чиқариб, қўли билан маҳкам ушлади. Бу уни душманларидан қасос олишга аҳд қилганини билдирарди.

Хайрлашдик.

Тунда марказ билан боғланиб, Латиф иккимиз «Кулранг бўрилар» изидан кетаётганимизни маълум қилдим.

САМАНГАН

Соли паранг лагерга кириб келганда бўзариб қолган тонгнинг оппоқ нурлари тун пардасини кўтараётганди. Жангариларнинг айримлари уйқудан уйғонишган, лекин кўпчилик ухлаб ётарди. Паранг тутқун қизни қўриқлаб туришни одамларига тайинлаб, ўзи Мирзааҳмаднинг тошдан тикланган кулбасига кириб

кетди. Эшик олдида мудраб ўтирган соқчи уни кўриб сергакланди.

– Ҳасан, лашкарбоши турдиларми?

– Ярим тунда ётгандилар, ҳали-бери турмасалар керак. Нима бало, элбурутдан хўжайинни сўроқлаб қолдинг, муҳим янгилик топиб келдингми дейман?

– Мен янгиликсиз келганманми? – кулди паранг.

Ҳасаннинг вужуди қулоққа айланди.

– Қандай янгилик экан, билсак бўладими?

– Афсуски, сенга тааллуқли эмас. Фақат лашкарбошининг ўзларига айтадиган гап.

Ичкаридан Мирзааҳмаднинг йўтал товуши эшитилди.

– Уйғондилар чоғи, кириб муҳим хушхабар олиб келганимни айт!

Ҳасан ичкарига кириб кетди. Хиёл ўтмай қайтиб чиқди.

– Киравер, сени сўраяптилар.

Лашкарбоши ёнбошлаб, устидаги тўшакни кўкрагигача тортиб эшик томон юзланиб ётарди.

– Нима гап, бўримисан, тулкимисан? – сўради Мирзааҳмад қув кўзларини парангга тикиб.

– Онамиздан бўри бўлиб туғилганмиз, хўжайин, – деди кўкрагини кериб.

– Гап йўқ, сен ишонган йигитларимдансан. Шунинг учун ҳам энг нозик сирларимни сенга айтаман-да.

– Бекорга ортингиздан эргашиб юрибманми, ака!

– Олиб келганинг қари эмасми?

– Ёш, сизбоп.

– Ишқилиб, эрининг қучоғидан суғуриб олмадингми?

– Эри билан жанжаллашиб уйига кетаётган экан, йўлда тутиб олдик. Лекин боласи бор.

– Боласи бор? Ҳомиладорми?

– Йўғ-е, қўлида уч ёшлардаги гўдаги бор.

– Дардисари йўғини тополмадингми?

– Олдин кўринг, ёқмаса ўзимга тан маҳрамликка оламан.

– Олиб кир!

Соли паранг хонадан чиқиб кетди. Йўл-йўлакай бошидаги салласини тўғрилаб Сабинанинг олдига келди.

– Бошлиғимиз сени кўрмоқчи. Нима сўраса «хўп» дегин. «Йўқ» деган одамни жини суймайди. Жаҳли тез, айтганига кўнмасанг йигитларига қўшиб қўяди. Лагерда бирорта аёл йўқ... Хи... хи...

Сабина истар-истамай унинг изидан эргашди. Ёдгор уйғонганди. «Тоғамга кетаман» деб хархаша қилиб, типирчилаб йиғларди. Қиз юпатишга уринарди.

Мирзааҳмад ичкарига қўрқув ва ҳадик билан кириб келган Сабинага кўз тикиб, бир муддат жим қолди. Қизнинг қомати, буғдой ранг юзлари, пешонасига тушиб турган кўнғир сочлари, чакнаб турган кўзлари лашкарбошини мафтун этганди. Озода, кир-чир эмас. Бу ернинг жувонларига ўхшамайди. Ёдгор тўшақда ёнбошлаб ётган одамнинг афт-ангоридан чўчиб, бошини Сабинанинг кўксига босганча кўзларини юмиб олди.

– Дидинг чакки эмас, – деди лашкарбоши Соли парангга маъноли кўз қисиб.

– Энди хўжайин, сиздек одамга мана шунақа кетворганини рўпара қиламиз-да, – қўлини кўксига босиб жилмайди паранг. Мирзааҳмаднинг юзига ёйилган табассумдан унинг «совға»дан мамнун бўлганини билса бўларди.

– Буни шарият қонунига асосан никоҳлаб оламан. Йигитларинг ичида муллаваччаси борми?

– Никоҳни ўзим ўқийман-да, хўжайин!

– Никоҳни илми бор одам ўқийди. Агар йигитларинг ичида муллавачча топилмаса, қишлоққа бориб имомни бошлаб келасан!

Соли паранг чиқиб кетди. Мирзааҳмад ўрнидан турди. Кўйлагини кийди. Сабинанинг кўзларида қўрқув акс этарди. Ёдгор кўзларини ҳамон очмасди. Лашқарбоши қизга яқинлашди.

– Бугундан эътиборан менинг хонамда яшайсан, сени никоҳимга оламан, – деди.

– Эрим бор. Биз шунчаки жанжаллашиб, аразлашиб қолдик холос. Рухсат беринг, уйимга кетай.

– Уйингни унут. Мана шу хонани уйим, мени эса эрим деб бил!

– Гуноҳга ботирманг мени. Боламни отасидан жудо қилманг. Етим бўлиб қолишини истамайман. Раҳмингиз келсин, бизларни қўйиб юборинг!

– Қайси овчи тузоғига илинган ўлжасини қўйиб юборади? Ёки мени аҳмоқ деб ўйлаяпсанми?

– Худонинг қаҳридан қўрқинг! Бировнинг хасмидаги аёлни никоҳингизга ололмайсиз. Шариат буни ман қилган.

Мирзааҳмад жилмайди. Соқол босган юзи буришди.

– Шариатда йўл топилади, агар йўл топилмаса сенга жавоб бераман, боланг билан уйингга кетаверасан!

Бир оз фурсат ўтиб Соли паранг хонага ўзи тенги йигитни эргаштириб кирди.

– Муллаваччани топдим, хўжайин, – деди ёнидаги йигитга ишора қилиб.

Йигит қўлини кўксига қўйиб таъзим қилди.

– Хизматингиздаман, хўжайин...

– Билиминг борми?

– Оз-моз китоб титганман, хўжайин...

– Мана бу ожизани менга никоҳлаб қўясан.

– Хўп бўлади-да, хўжайин!

– Унда бўла қол, йигитлар уйғонмай ишни битир!

Муллавачча Соли парангга юзланди.

– Бир коса сув келтиринг!

Сабина нима қилишни, нима дейишни билмай катта-катта бўлиб кетган кўзларини гоҳ муллавааччага, гоҳ лашкарбошига тикарди. Бирдан ўзига келди.

– Тақсир, – деди худди муллаваачча унинг тақдири ни нурли томонга буриб юборадигандек, – мен эримнинг никоҳидаман. У талоқ қилмаган. Мени бошқасига никоҳлашингиз шарият ҳукмига тўғри келмайди!

– Шундайми, ҳай-ҳай, бундан беҳабар эканман...

Муллаваачча талмовсираб Мирзааҳмадга юзланди. У «Йўлини топ» дегандек бошини ирғиб қўйди.

– Хўш, уйдан чиққанингизга неча кун бўлди? – сўради муллаваачча қиздан.

– Кун эмас, беш соатча бўлди.

– Эрингиз нима сабабдан сизни кўчага чиқариб юборди?

– Озгина жанжаллашиб қолгандик, тақсир.

– Жанжал нимадан чиқди?

– Уйда егулик қолмаганди...

– Сиз уйдан ўз ихтиёрингиз билан чиқиб кетдингизми ёки эрингиз «Чиқиб кет» дедими?

Муллаваачча қизга нозик савол берганди. Ҳар қандай жавоб ҳам муллавааччанинг мақсадига хизмат қилишини Сабина тушуниб етди.

– Саволимга жавоб беринг, синглим!

– Жаҳл устида ўз ихтиёрим билан чиқиб кетдим, тақсир!

– О! Демак, сиз шаърий эрингизга ҳурматсизлик қилгансиз. Уни менсимагансиз. Китобларда «Эрининг рухсатисиз уйдан чиқиб кетган аёлнинг никоҳига талоқ тушади» дейилган, синглим. Энди сиз унга номаҳрамдирсиз. Қайтиб борган тақдирингизда ҳам эрингиз сизни шарият қонунларига биноан қайтадан никоҳлаб олиши даркор.

– Болам бор, уни етим қилиб бошқа одамнинг никоҳига ўтолмайман, тақсир. Агар сиз ҳақиқий илмли

киши бўлсангиз, адолатли ҳукм чиқаринг. Савоб учун уйимга жўнатиб юборинг!

– Аёл кишининг никоҳсиз кўчада юриши шариятимиз қонунларига зиддир, синглим. Лашкарбоши жаноблари сизни ўз никоҳларига олмоқчи бўлибдиларми, демак, бунга рози бўлинг, ул кишининг никоҳларига ўтсангиз камлик кўрмайсиз. Жаноблари ўта раҳмдил, меҳрибон инсон. Фарзандингизга оталик қиладилар, тарбиялайдилар. Агар у кишига тан маҳрамликка кўнмас экансиз, уйингизга етиб боролмайсиз. Бу ерда юзга яқин йигитлар бор. Аёл соғинчидан уларнинг кўзига қон тўлган. Сизга жавоб бериб юборадиган бўлсак, уларнинг чодирда қўлма-қўл бўлишингиз аниқ. Бу билан сиз фоҳишага айланиб, дўзахга тушиб, қиёмат кунига қадар жаҳаннам оташида ёнасиз.

Муллаваччанинг сўзларини эшитиб, Сабинанинг юрагини баттар кўрқув босди. Бу пайтда кўпчилик уйғонган, ташқаридаги бақир-чақирлар қулоққа чалиниб қолганди. Ёдгор бўлса, ҳали ҳамон юзини яшириб, кўзларини гоҳ очиб, гоҳ юмиб Сабинанинг бағрида дилдираб ётарди.

– Ҳеч бўлмаса, тўрт ой идда сақлашим керак. Ахир мусулмон аёл эрининг никоҳидан чиққандан кейин идда сақлаши шарт-ку.

– Идда сақлашдан мурод сиз аввалги турмуш ўртоғингиздан ҳомиладор бўлганмисиз, йўқми – шуни аниқлашдир. Аммо лашкарбоши жаноблари бағрикенг одам бўлганликлари боис сизнинг идда сақлашингизни кутмайдилар. Башарти сиз бурунги эрингиздан ҳомиладор бўлсангиз-у, ўртада фарзанд туғилса, жаноблари уни ўз фарзанди ўрнида қабул қиладилар. Шундайми?

– Гапни айлантирмай никоҳни ўқи! – буюрди Мирзааҳмад.

Соли паранг косада сув келтирди. Муллавачча «Ўтиринг» деди. Лашкарбоши ўтирди.

– Исмингиз нима эди, синглим? – мулойим овозда сўради муллавачча қизга яширинча кўз ташлаб.

Сабинанинг юрагидаги умид ҳали сўнмаганди. Йиғларди. Қандай қилиб бўлмасин, муллаваччани инсофга келтиришни ўйларди.

– Таксир, мен эримни яхши кўраман, унинг ниқоҳида бўла туриб бошқа одамга турмушга чиқолмайман. Сиздан ёлвориб сўрайман. Менга раҳмингиз келмаса, боламга раҳмингиз келсин. У отасиз қолмасин. Бир умр виждоним қийналиб яшамай.

– Менга қара, мегажин, – Мирзааҳмаднинг момақалдиқдек овози қизнинг заиф товушини босиб тушди, – агар мана шу боланг керак бўлса, мулланинг айтганини қил! Йўқса, ҳозир икковингни ҳам йигитларимнинг ихтиёрига топшираман. Болангнинг бошини узиб, танасини қозонда қовуришади. Сен билан эса... кўнгиллари тусаган ишни қилишади.

Хонага жимлик чўқди. Муллавачча нима қилишини билмай типирчиларди.

– Қани бошла! – буюрди лашкарбоши унга юз буриб.

Муллавачча қизнинг ва отасининг исмини сўрашни унутиб, гоҳ пичирлаб, гоҳ овоз чиқариб ниқоҳ ўқиди. Сабинанинг розилигини олиб ўтирмади. Лашкарбошига қарата, «Сиз, мухтарам Мирзааҳмад жаноблари, қаршингизда турган ожизани бугундан бошлаб тан маҳрамликка қабул қилдингизми?» деб сўради. Мирзааҳмад «Қабул қилдим», деб жавоб қайтаргач муллавачча юзига фотиҳа тортди.

– Илоҳим бахти-тахтли, ували-жували бўлинглар, кўшганларинг билан қўша қаринглар! Омин!

Сабина ҳамон овозини ютиб йиғларди.

Муллавачча чиқиб кетгач иккиси хонада танҳо қолишди. Қиз ихтиёрини рўпарасидаги бесўнақай,

вужудидан ёвузлик уфуриб турган бадбашара кимсага топширишни истамасди. У ҳали турмуш қурмаган. Аҳду паймон қилиб қўйган йигити бор. Баҳорда тўйлари бўлади. Шунга келишишган. Бўлажак турмуш ўртоғининг бағрига пок бўлиб киришни истайди. Бир ўзи бўлганда-ку йўлини топиб қочарди ёки жонига қасд қиларди. Аммо қучоғида Ёдгор бор. Шу болани деб бошлиқлар уни бу юртга ўтказишган. Боланинг тақдирига ҳамма кўз тикиб турибди. Уни Мирзааҳмадга ўзимнинг фарзандим деди, эрим бор деди. Мирзааҳмаднинг никоҳига ўтса сир очилади. «Бола кимники эди, қайси хонадондан ўғирлагансан, қаёққа олиб кетаётгандинг» деб баттар қистовга олишади. Тагига етмагунча азоблашади.

Сабина шуни ўйлаб бадани жимирлаб кетди. У сўнги имкониятини тилга олди.

– Майли, тақдирдан қочиб қутулиб бўлмайди, қисмат мени сиздек одамга рўпара қилган экан, розиман, аммо охириги ўтинчим бор. Ёлвораман, рози бўлинг. Агар рад этсангиз, мен бир умр виждон азобида қийналаман. Мурдалар сафида юргандек ҳис этаман ўзимни. Сиз ҳам мен билан бахтли ҳис этолмайсиз ўзингизни...

– Нима дейсан? Гапир!

– Иккимиз ҳам мусулмон одамларнинг фарзандимиз. Ҳеч бўлмаса, уч кун идда сақлай. Покланай, яратган Эгамнинг олдида юзим ёруғ бўлсин, кейин сиз айтганингиз бўлади...

– Ўта художўй кизга ўхшайсан, майли, уч кун бўлса рухсат, – деди Мирзааҳмад бир оз ўйланиб... – Тўртинчи куни айнан менинг туғилган куним. Қирк бешга тўламан. Бирга нишонлаймиз... Ҳозир одамларимга айтаман, сенга бир кишилик хона ажратиб беришади. Яшашни истасанг, қочишни хаёлингга келтирма...

«Етмиш икки соат имкониятим бор, ҳар бир сониядан фойдаланиб қолишим керак», ўйлади Сабина.

ЧЕЧЕНИСТОН

«Бўрилар» галасининг етакчиси Шамил Басаевнинг қалби зулматнинг қаро пардасига ўралганди. Руслар билан муносабатни шартнома ва келишувлар асосида ҳал этишга тиш-тирноғи билан қарши турарди. Нияти жанг эди. «Мақсадимиз йўлидаги ғалабага қурол билан, қон тўкиш ҳамда қурбонлар эвазига эришамиз», деб очик-ойдин жар соларди. Шартномалар билан эришиладиган ғалаба айрим дала командирларининг тақдирини зулмат томон буриб юбориши унга кўпроқ аён эди. Уруш кечаётган дамларда қилган гуноҳлари, бегуноҳ инсонларнинг тўкилган қонлари интиқом кутарди. Руслар сулҳ имзолаш жараёнида Зелимхоннинг олдига катта-катта шартларни қўйишини бошқа шериклари қатори Шамил ҳам яхши тушунарди. Ана шу шартларнинг орасида уни русларнинг қўлига тутиб бериш банди алоҳида кўрсатилади. Бу бандни бекор қилишга Зелимхон ва унинг тарафдорлари ҳеч қачон қарши чиқа олмасди. Чунки уларга тинчлик керак, тўкилаётган қонларнинг уволидан кўрқишади. Шамил эса қонга, гуноҳга чўкиб кетган. Ставрополда юз эллик бегуноҳ инсоннинг ўлими айнан Шамилнинг гарданига қўйилган. Зелимхоннинг Москвага ташрифи ва давлат раҳбари билан тузган келишувидан кўрққанининг боиси шунда эди. Йиғилишда унинг тарафини оладиган одам топилмади. Тўғри, бир пайтлар Зелимхон Шамилнинг «Бўрилар» деб ном олган отрядига ҳар томонлама ёрдам бериб келган. Қурол билан, жангчилар билан таъминлаган. Орадан кўп ўтмай ўртадаги муносабат дарз кетди. Бу Ставрополдаги можародан кейин эмас, балки Шамилнинг рус ҳар-

бийларини ўлдирган «бўрилар»га 600–800 доллардан пул тарқатиши билан боғлиқ эди. Одамларни пул бериб ўлдиртириш Зелимхоннинг сиёсатига зид эди. Чет эл оммавий ахборот воситалари бу тўғрисида шовшув кўтаришди. Айрим мамлакатларда намоёйишлар бўлиб ўтди. Зелимхон Шамилдан қаттиқ ранжиди ва пул бериб одам ўлдиришни ман қилди. Шу баҳона иккисининг ўртасида зиддиятли тортишувлар юзага келди. Бир-бирига қарата аччиқ-аччиқ гаплар айтишди. Зелимхоннинг Москвага бориб, Ельцин билан музокара ўтказишига тиш-тирноғи билан қарши чиққан дала командирлари ичидаги ягона рақиб ҳам шу эди. Кўпчилик урушни тинч йўл билан бартараф этишига розилик билдиргач у яккаланиб қолди.

Пойтахтдаги музокара Шамил кутганидек бўлиб чиқмади. «Ельцин чечен делегациясини қабул қилмайди» деб ўйлаганди. Ўша куни Москвада ёмғир хавоси бўлса-да, Ельциннинг бағри иссиқ эди. Делегация Кремлда иззат-икром билан кутиб олинди. Ҳукуматга қарашли мухташам ва осуда дам олиш маскани уларнинг ихтиёрига топширилди.

Зелимхон президент билан учрашувда қайсидир жихатдан ўз мақсадига эришди ҳам. Урушда тинч аҳоли анчагина талафот кўрди. Инсон қони кўчаларда сув бўлиб оқди. Уруш бу – қурбон бериш дегани эмас, балки ҳар икки томоннинг кўзлаган мақсади сари интилиши эди. Зелимхон буни чуқур англаб етди. Унинг Москвадан мумнун бўлиб қайтиши эмас, балки давлат раҳбарининг Чеченистонга қиладиган ташрифи Басаевнинг гашини келтирди. Ўртадаги келишмовчиликлар, можаролар ўзаро келишув йўли билан бартараф этилар экан, бу Басаев учун руслар томонидан ўзига нисбатан ўлим ҳукмининг ўқилиши эди. Шу сабабли унинг қалбида ҳам русларга, ҳам Зелимхонга нисбатан қасос алангаси гуриллади. Буни ҳеч қандай

шартномалар, музокаралар, борингки, русларнинг ўз қўшинларини Чеченистондан олиб чиқиб кетиши ҳам ўчира олмасди. У курашмоқни, жанг қилмоқни, қасос олмоқни, шу йўл билан давлат тепасига келишни ўйларди. Орзу йўлида бировни аяб ўтирмасди. Одамларни – каттами, кичикми, пашшадек қирди. Турар-жой биноларини портлатди, одам тўла машиналарни ёқиб юборди, бегуноҳларнинг бошини дорга осди. Ўта бераҳм ва шафқатсиз сифатида танилди. Унинг ёшида ҳалигача ҳеч ким армия генерали унвонига эга бўлмаганди. Тўкилган қонлар, қурбон бўлган жонлар унга шу унвонни олиб берди.

Шамилўзинингаччиқ-чучукгапларини Зелимхонга тўкиб солиб йиғилишни тарк этди-ю, юрагидаги ғазаб оташи босилмай, кўнглига келган ишни амалга оширишга аҳд қилди. Ельциннинг Грознийга келишига йўл қўймаслик, мабодо келадиган бўлса, «бўрилар»нинг қўли билан кутиб олишни режалаштирди. Икки юздан ортиқ рус тутқунлари унинг қўлида. Барини гадой топмас жойларга жўнатган. Улар форлар ичида яшамокда эди. Буни Зелимхон ҳам билмайди. Фақат тилини тишлари ортида ушлаб тура оладиган «бўрилар»гина хабардор.

Шамил ташқарига чиқиб ёрдамчисига амр қилди:

– Полковникни топ!

Ўн беш дақиқа ичида «полковник» номи билан танилган Рамазон Хачбаров аллақадан етиб келди.

– Қандай топшириқ бор? – сўради у Шамилдан.

– Форга жўнайсан!

– Ахир у ердан яқинда келдим-ку.

– Давлат раҳбари келармиш.

– Грознийга-я?!

– Зелимхон таклиф қилибди уни. Музокараларнинг давомини шу ерда олиб боришармиш. Назаримда вазият биз кутган томонга ўзгармади.

– Менинг ғорга боришимнинг бунга нима алоқаси бор?
– Рахбарнинг юртимизга қиладиган ташрифини бошқаларга ибрат қилиб қўймоқчиман.

Аллақаердан гумбурлаган овоз келди. Қоронғилик пардасини қизил шуълалар ёритди. Полковникнинг айтмоқчи бўлган гапи бўғзида қолди. Шамил орқага қайрилди. Айни дамда автоматлар сайради.

– Мақсадингни айт? – деди Рамазон.

– Бориб ўнта мерганни олиб келасан. Соқчилар бошлиғига тайинла, хушёр бўлиб турсин, сигналимни қабул қилган заҳотиёқ ғорни портлатсин!

– Асирларнинг ичида хорижликлар бор...

– Улар мени қизиқтирмайди!

– Яқинларидан катта миқдорда пул олиб, бизга товон ҳақи тўлашади...

– Оладиган пулингни икки ҳисса қилиб ўзим тўлайман!

– Ўйлаб гапиряпсанми? Эсингда бўлсин, мен ажнабий тутқунлардан камида беш юз минг доллар ишлайман! Улар ўладиган бўлса, ўша пулни сендан қуртдай санаб оламан!

– Менинг исмим Шамил! Шу пайтгача айтган сўзимдан қайтмаганман!

– Итдай сакиллаб бориб келишим шартми, соқчилар бошлиғига рация орқали хабар жўната қол!

– Ақлинг кирмас экан сени. Руслар рация орқали гаплашадиган гапларимизни бемалол эшитиб туришади. Қандай қилиб мен ғордагилар билан гаплашаман?!

Рамазон Басаевнинг ялтираб турган кўзларига тикилди. Нимадир демоқчи бўлди, аммо индамади.

Рамазон ўнга яқин ёрдамчиларини олиб ғорга отланди. Руслар шахарни ўраб олишганди. Ҳалқани ёриб ўтиш осон эмасди... Автоматларнинг овози ҳали ҳам тинмасди. Одамларнинг бақириб-чақирганлари

Ўқлар товушига жўр бўларди. Шаҳар кўчаларини Рамазон яхши биларди. Одамларини тор кўчалардан олиб ўтди. Аммо бу йўлларда ҳам уруш ўзидан даҳшатли манзара қолдирганди. Ёниб вайрон бўлган, нураб тушган иморатлар қорайиб хўмрайиб турарди. Йўллар тўсилганди. Эгалари уйларини аллақачон тарк этганди. Ташландиқ ҳолга келган бинолар жангариларнинг маконига айланганди. Улар шу ерда яшириниб, режаларини амалга оширишарди. Полковник ва унинг одамлари ҳар қадамда қўрқувни ҳис этиб боришарди. Ниҳоят улар шаҳардан чиқишди. Бу жойлар русларнинг тасарруфида эди. Полковник ва унинг одамлари янада хушёрроқ бўлишди. Руслар тундаги «йўловчи»ларни ўқ билан кутиб олишди. Уларнинг ҳалқасини ёриб ўтиш ўлим билан тенг. Полковникнинг одамлари автоматларни отишга шайлаб, мушукдек писиб боришарди. Бир оз юришгач гўнғир-гўнғир овоз келди. Тепалик устида бир тўп аскарлар ўтиришарди. Полковник одамлари билан доvon пастидаги йўлга тушиб олди. Барчалари калтакесакдек ерга ёпишиб боришарди. Ўн нафар жангари аскарлар турган жойдан йироқлашишди. Уларни ҳеч ким кўрмади. Жангарилар бу ёғи хавф-хатардан холи деб ўйлашди. Ўновлон ўринларидан туришди. Полковник ўртада борарди.

– Кто идёт?

Ўн қадамча наридан келган овоздан жангарилар ўзларини йўқотиб саросимага тушиб, автоматларнинг тепкисини босишди. Аскар ерга қулади. Ўқлардан бири кўкрагига қадалганди. Бир пайтнинг ўзида ўнлаб автоматлар тилга кирди. Осуда туннинг ороми бузилди. Полковник учун орқага чекинишнинг иложи қолмаганди. Биргина йўл олдинга – қорайиб турган паст-текисликлар томон қочиш эди. Рамазоннинг мияси яшин тезлигида ишлади. У аскарларга қарата

ўқ отиб турган шерикларини қолдириб бир ўзи қочди. Қочиб кетаётганини ҳеч ким кўрмади. Ҳамма ўзи билан ўзи овра эди...

Ўқ овозлари тинганда анча жойга бориб қолган полковник ортидан ҳеч ким таъқиб қилмаётганини билди. Ўқлардан бири болдирина шунчаки ялаб ўтганди. Бу у қадар хавфли бўлмаса-да, сийдиги билан ювиб ташлади. Кейин тошлар орасига ўтириб, нафасини ростлаб олишга қарор қилди. Тонг бўзариб қолганди. Ҳадемай қуёш чиқади. Олам ёришади. Бу томонларда рус аскарлари бўлмайди. Қишлоқлар ҳам йўқ. Олисда қорайиб турган тоғларгина бор. Полковник ўрнидан турди. Ҳали икки қадам босмасидан кимнингдир инграгани қулоғига чалинди. Қоронғилик қаърига кўз тикди. Оқсоқланиб келаётган одамни кўрди. Танимади. «Ким бўлди?» Полковник ўзини панага тортди. Унинг ўткир кўзлари қўлига автомат ушлаган, гавдасини хиёл ён томонга ташлаб келаётган нотаниш кимсани таъқиб қиларди. Яқинлашганда таниди. Бу ўзининг одамларидан бири эди.

– Мамак!..

Мамак тўхтади.

– Ким бу?

– Мен, полковникман!

Мамак олдинга юрди. Улар учрашдилар.

– Нега бизларни ташлаб қочдинг, полковник? – Мамакнинг сўзларида кучли нафрат ва ғазаб сезилиб турарди.

– Ўлиб кетишим керакмиди? – беписанд жавоб қайтарди бошлиқ.

– Бизларга ёрдам берганинда, шерикларимиз ўлиб кетмасди. Русларни ер тишлатардик. Анча пайтгача қўлимиз баланд келиб турди. Аскарларга қўшимча кучлар келиб шерикларимизни қириб ташлашди. Дўстларингга хиёнат қилдинг, полковник.

– Сен нега қочдинг?

– Қочмадим. Руслар мени ўлган деб ўйлашди. Улар кетиши билан ортингдан юрдим...

Мамакнинг «Дўстларингга хиёнат қилдинг» деган таънаси полковникнинг юрагига оғир ботди. «Бу хали бошқаларга ҳам валдирайди. Қўрқоқликда айблайди, шерикларимни ташлаб қочганимни айтади». Полковник белидаги ханжар сопидан тутди. Оғриқ азобидан инграб турган Мамак буни сезмади.

– Оёғингга нима бўлди?

– Ўқ қадалди...

– Шимингни еч, ярани боғлайлик.

Мамак ерга ўтирди. Полковник ханжарини суғурди ва шеригига бўридай ташланиб, ўткир тиғни юрагига қадади... Иссиқ қон ерга сачради...

Полковник горга етиб келганда кеч тушганди. У тутқунларга яқин бормади. Соқчилар бошлиғини чақиртирди.

– Қанча одамнинг бор?

– Йигирма бешта.

– Мерганларни менга берасан, олиб кетаман.

– Одамларимнинг ҳаммаси мерган, полковник!

– Тангани урадиганлардан ўнтасини ажрат.

– Ўзи одамларим оз.

– Икки-уч кунгача удалайсан. Шамил горни портлатишни буюрди.

– Бугунми?

– Сенга сигнал жўнатади. Ҳозир қанча тутқун бор?

– Бир юз саксон бешта!

– Икки юздан ортиқ эди-ку...

– Ўнтаси йўлда ўлди. Бештаси гор ичида жон берди. Ичкарига кириб жасадларни олиб чиқадиган одам йўқ.

– Мурдалар орасида хорижликлар йўқми?

– Биттаси тинчиди.

– Мен сенга уларни эҳтиёт қилишни айтгандим. Нега қарамадинг?

– Уларга сизларни алоҳида форга жойлаштираман десам кўнишмади. Руслар нима бўлса, биз ҳам шумиз дейишди. Ажратиб бўлмади.

– Мен уларнинг яқинларига телеграмма жўнатганман. Ҳар бири юз минг доллардан товон ҳақи тўлашади.

– Егулик қолмаган...

– Овқат бериб нима қиласан, бари бир икки кундан кейин ҳаммаси тошлар остида абадий қолиб кетади. Топшириқ бўлиши билан хорижликларни бошқа форга олиб ўтасан! Бирортаси ўладиган бўлса, бошингни янчиб ташлайман!

– Уларни ҳозироқ ажратиб қўя қолай.

– Айтдим-ку, топшириқни олганингдан кейин деб. Лекин буни иккимиздан ўзга ҳеч ким билмасин. «Беҳуда ақиллаган ит бўрига ем бўлади» деган мақолни ёдингдан чиқарма.

Соқчи полковникнинг сўзидан коса тагида нимкоса борлигини сизди...

Рамазон топшириқни бериб, ўн нафар мерганни эргаштириб орқага қайтди.

ИСТАНБУЛ

Баққол меҳмонларни ичкарига бошлаб кирди. Шоҳона безатилган дастурхон атрофида эрмак учун писта чақиб гурунглашишди. Гап айланиб Афғонистонга қадалди. Баққол Кобулдаги учрашув ҳақида ҳикоя қилиб берди.

– Сиз Башир жанобларининг вафот этганини эшитдингизми? – сўради Лу уй эгасининг сўзларини диққат билан тинглаб бўлгач.

Қутилмаган совуқ хабардан Баққолнинг эси оғиб қолаёзди. Юзига қайғу из солди.

– Башир ўлдими? – сўради овози қалтираб.

– У ўз жонига қасд қилган. Бу ҳақда газеталарда ёзишди.

Баққол қаттиқ қайғуга чўмди. Юзлари оқариб кетди. Қўллари билинар-билинимас қалтирарди.

– Биз Башир жаноблари билан анчагина ишларни режалаштиргандик. Энди...

– Башир ўлган бўлса, унинг ишини давом эттирадиганлар бор.

– Бахтга қарши, улар билан алоқам йўқ. Балки мени танишмас ҳам.

– Сиз Башир билан қандай масалада суҳбатлашгандингиз?

– Хабарингиз бўлса керак, Саманганда кенгашнинг юзга яқин йигитлари бор. Уларни Эргашбой бошқарарди. Улар менга ҳаводек зарур.

– Сир бўлмаса, қандай мақсадда фойдаланмоқчисиз улардан?

– Ижозат берсангиз, бу масалага кейинроқ тўхталсак... Аввало сизни бу хонадонга не мақсадда чақиртирганимни гаплашиб олсак.

– Қулоғим сизда, Баққол афандим.

– Башир жаноблари билан учрашганимда ўйлаб ўтирмай ўта мураккаб масалада ваъда бериб юборибман. Бу хатоим учун келганимдан буён пушаймонман.

Лу диққат-эътибор билан уй эгасининг сўзларини тинглай бошлади.

– Қўлимдан келганча ёрдам бераман, Баққол афандим, – деди Лу суҳбатдошининг пинҳон сирларни билиш мақсадида.

– Башир жаноблари Самангандаги йигитларни назоратига олишни, уларни озиқ-овқат билан таъминлашни ўз зиммасига олганди. У киши суҳбат чоғида ҳозир Афғонистондаги вазият оғирлашиб бораётгани, хазратнинг фанимлари у зот эгаллаб олган вилоят-

ларни тортиб олаётганлигини афсус билан айтиб, шу кунларда ҳазратга қурол-аслаҳа ҳаводек зарурлигини маълум қилганди. «Ҳазратнинг кўнглини олмоқчи бўлсангиз, ўн дона «Град» тухфа қилинг, шунда сиз у кишининг марҳаматларига сазовор бўласиз, йигитларингиз қийналмайди, вақти келиб ҳазрат бу яхшилигингизни ўн чандон ортиғи билан қайтаради» деганди. Мен бундай қуролни эшитмаганимни, уни қаердан топишни билмаслигимни айтганимда, Башир жаноблари бундай қурол Тожикистон ҳудудидаги русларнинг ҳарбий базасида мавжуд эканлигини айтганди. Шунда мен «Ундай бўлса, яқин кунлар ичида «Град»ларни ҳазратимга тухфа қилганим бўлсин» деб ваъда бериб юборгандим. Баширдан қуролларни олиб ўтиш йўллари суриштирдим. Башир бунга жавобан «Кенгашнинг биргина ишончли аъзоси қолди. Унинг исми Бўрон, ҳозир бу ерда эмас, ҳазратим Чеченистонга жўнатиб юборган. Имкон топсам, тез кунлар ичида уни чақиртириб оламан. Қуролни олиб ўтишда сизга ёрдам беради. Эргашбойнинг одамлари орасида тожик йигитлар ҳам анчагина» деб айтганди. Башир ўлган бўлса, энди унга берган ваъдам ҳам унутилгандир?

– Бундай хаёлга борманг, афандим. Башир ўта зийрак эди, ҳар қандай муҳим маълумотларни ўз вақтида бошлиқларига етказишга одатланганди. Таклифингиз аллақачон Мулла Умарнинг қулоғига етиб борган. Сиздан янгилик кутаётган бўлиши мумкин. Орқага чекинишингиз мумкин эмас. Иложини топинг, одамларингизни ишга солинг. Эргашбойнинг лагерида тожик йигитлар бўлса, улардан ишончлиларини топиб, юртларига қайтаринг. Улар рус ҳарбий бошлиқларининг тилини топа оладиган ўртачиларни топишсин.

– Тасанно, гўзал фикр! Бироқ мени Афғонистон билан боғлайдиган одамим йўқ.

– Унда сизда нима бор?

– Маблағ бор! Қанча истасангиз шунча топилади.

– Биласизми, ҳурматли Баққол, шундай вазиятлар юзага келадики, ҳар қандай ишончли одамлар ҳал қила олмайдиган муаммоларни, тўсиқларни мулла-жиринг ечиб ташлайди. Пулнинг қудрати билан мақсадга эришса бўлади. Муҳими, сизда пул бор экан, ташвишланишингизга ўрин йўқ.

– Бугундан бошлаб сиз менинг ишонган маслаҳатчимсиз!

– Ишончингиз учун ташаккур...

– Сизга ишонсам бўладими?

– Жавоб беришга шошилмайман, аввал зудлик билан ишончли одамингизни Кобулга жўнатиш. У Кашмирий билан учрашсин. Ваъдангизда турганингизни маълум қилсин. Лагердаги икки-учта ишончли тожик йигитларни топиб гаплашсин. Улар ўз юртларига ўтиб, ўртачи топишсин. Қолган ишларни эса пулнингиз ҳал қилаверади.

– Мен ҳазратнинг олдида уятли бўлиб қолмаслигим учун ҳар қандай ишга тайёрман, Лу жаноблари.

– Сиз энди кичик одам эмассиз. Каттагина кенгашнинг тизгини қўлингизда. Сиз билан керак бўлса Мулла Умар ҳам, унинг одамлари ҳам ўйлашиб иш тутади.

Топиб айтилган гаплар Баққолнинг фурурини кўтарди. Лу сўзини давом эттирди:

– Янглишмасам, мақсадингиз Мулла Умар билан алоқани мустаҳкамлаш, шундайми?

– Топдингиз, ахир кенгашнинг асосий ўқ илдизи Афғонистонда-ку.

– Унда отингизни қамчиланг. «Темирни қизиғида бос» дейди осиеликлар.

– Афғонистонга ўтишга юрагим чопмаяпти. Кўчаларда ўлиб ётган мурдаларни кўриб юрагим

увишиб кетган. Ҳозир ҳам улар тушимга киради. Қолаверса, Кашмирий жаноблари билан таниш эмасман.

– Кашмирий сизни танимаса, таништириб қўядиган одам топамиз!

– Бари бир мен у юртга бормайман.

– Сизга маслаҳат беришга камина ожиз, аммо таклиф билдиришим мумкин.

– Қулоғим сизда!

– Ишончли одамингиз борми? – такроран сўради Лу.

– Сиз айтган одамни қайдан топаман? Ҳозирги замонда чап қўлинг ўнг қўлингни алдайди...

– Наҳотки кенгашнинг бирорта ишончли аъзоси қолмаган бўлса? – устомонлик билан сўради Лу. У мақсад сари интилаётганди.

Баққол ўйга чўмди. Оқ қўнган қошлари чимирилди.

– Сиз бу гапларингиз билан худди ичимни ўқиб тургандайсиз. Кенгаш аъзоларининг барчаси ўлиб кетди. Биргина Бўрон исмли йигит қолди. Бахтга қарши, у Чеченистонда.

– Агар у ҳозир ёнингизда бўлганда, сиз бу қадар қийналмасдингиз...

– Олиб ўтишни Мустафо жаноблари билан маслаҳатлашдик.

– Хўш, бирор тўхташга келдиларингми?

– Бу масалада сизнинг ёрдамингиз керак.

– Мен? Қандай ёрдам беришим мумкин, бейэфенди?

– Бўронни Туркияга олиб ўтиб берасиз. Қанча маблағ кетса сарфлайман. Боя айтганингиздек, бу йигит мени Кашмирий билан боғлаб туради. Топшириқларимни унга етказди. Лагерни назоратга олади. «Град» операциясига шахсан ўзи бошчилик қилади. Кейинчалик ҳам мен режалаштирган ишларнинг тепасида туради.

– Ўта нозик масала бу, ҳурматли Баққол.

– Сиз жуда ақлли, мулоҳазали одамга ўхшайсиз. Гапларингиздан пайқадим буни.

– Қўлимдан келади деб сизни ишонтиролмаيمان, аммо...

– Тортинмай айтаверинг.

– Аммо кўп нарсалар...

– Илтимос очигини айтаверинг!

– Биласизми, ҳозир барча нарсани пул ҳал қилади...

– Пул?

– Шундай!

– Пул билан менинг муаммоларимни ҳал қилиб бера оласизми?

– Нимани назарда тутяпсиз?

– Бўронни бу ерга олиб ўтишни...

Лу миллиардернинг бу қадар лақмалигини хаёлига келтирмаганди. Баққол ўзининг ҳар бир сўзи билан Лунинг тузоғига лаққа тушаётганини тушуниб етмасди.

– Ҳаракат қилса бўлади, – жавоб қилди Лу.

– Қанча сўрайсиз? – шошқалоқлик билан тилга кирди турк.

– Бу масалани мен эмас, балки бу ишнинг тепасида турадиган ўртачилар ҳал қилишади.

– Розиман, қанчалигини айтсангиз бас!

– Улар билан гаплашиб олгач маълум қиламан.

– Фақат тезлаштиринг!

– Жавобини икки-уч кун ичида оласиз. Аммо масаланинг нозик томони бор, бейэфенди.

– Айтинг!

– Бўронни Афғонистонга жўнатолмайсиз. Уни шу ерда, олдингизда ишлатасиз.

Баққол ўйланиб қолди.

– Афғонистонга ўтказолмасам нима кераги бор менга уни?

– Бўрон анчагина тажрибага эга. Кенгашнинг барча сирларини беш қўлидек билади. Мулла Умар уни

бекордан-бекорга Чеченистонга ташламаган. Бўрон шу ерда туриб ўзининг лагердаги танишларини, яқинларини ишга солади. У топган одамлар сизни бево-сита Кашмирий билан боғлайди. Бўронни олиб ўтгунимизга қадар одамларингиздан бири Кобулга ўтиб, Кашмирий билан алоқа боғлаши керак. Ахир Мулла Умар сизни кутяпти...

– Афғонистонга жўнатадиган одамни қайдан топа-ман, Лу жаноблари?

Лу қаршисида писта чақиб ўтирган Мустафога кўз учида қараб қўйди-да, гапида давом этди.

– Бу масалада Мустафобей ёрдам беради. Нима қилганда ҳам у сизнинг энг содиқ ва синалган ёрдам-чингиз. Шундай эмасми?

Баққол юзини Мустафога ўгирди. Унинг чехраси-да чўчинқираш аломатлари зоҳир эди.

– Мен умримда уйимдан четга чиқмаганман, – эъ-тироз билдирди Мустафо.

– Хавотирингиз ўринсиз, Мустафобей. Сизнинг юрагингизга отнинг юрагини қувватини беради-ган нарсани топамиз. Биламан, бекордан-бекор-га Афғонистонга ўтишни ҳеч ким хоҳламайди. Ҳаётингиз хатар остида қолишидан чўчийсиз, аммо сизнинг хавфсизлигингизни таъминлайдиган одамла-римиз бор.

– Тушунтириброк айтинг, – деди жонланган Мустафо.

– Чегарада одамларимиз сизни кутиб олишади ва тўғри Кашмирийнинг ҳузурига олиб боришади. Сиз у билан Баққол афандимнинг тилидан барча нарсалар-ни гаплашиб, муҳокама қилиб келишиб олишга ҳақ-лисиз. Жумладан, Мулла Умар жанобларига тухфа қилинадиган «Град»ларни қачон ва қаерга етказиб бериш тўғрисида маслаҳатлашиш ҳуқуқини берамиз.

– Шундай бўлса-да, мен ҳаётимни гаровга тикол-майман.

Лу Баққолга қараб қўйди. Ўртада бўлиб ўтаётган суҳбатдан Баққол қониқиш ҳосил қилаётганлигини унинг юз-кўзлари билдириб турарди. Ҳар иккиси ҳам Мустафонинг нимадандир умидворлигини тушунишди.

– Ҳаётингизни биз суғурта қиламиз. Бориб келишингиз учун ўз ҳисобимдан беш юз минг доллар ажратаман, – деди Баққол жонланиб.

Бу Мустафо учун жуда катта маблағ бўлса, Баққолдек миллиардер учун арзимас чойчақа эди. Мустафонинг кўзлари ёниб кетди. Ҳаяжонини босолмай «мен... мен...» дея дудуқланди.

– Яна юз минг қўшдим! – ўйламай, шошқалоқлик билан деди кенгашнинг янги раҳбари.

Мустафо ақлдан озиб қолаёзди.

– Олти юз минг дедингизми?

– Пулларни истаган банкингизга ҳозироқ ўтказиб беришим мумкин.

– Мени кўриқлаб борадиган одамларга бўнакни ким тўлайди? – юзлари майин табассумдан ёришиб кетган Мустафо ўтирган жойида бир-икки типирчилади.

Баққол бу ҳақда бош қотириб ўтирмаганди. Улар бекордан-бекорга Мустафони кутиб олишмайди, Кашмирийга рўпара қилишмайди. Уларга ҳам нимадир бериш керак-ку.

– Уларни Лу жаноблари иккимиз маслаҳатлашиб рози қиламиз.

– Таклифингизни қабул қилдим, – деди Мустафо ўзини қўлга ололмай.

– Қачон йўлга чиқишингизни билсам бўладими?

– Истасангиз, бугун!

Баққол Луга юзланди. Уларнинг чақнаб кетган кўзлари учрашди.

– Менимча, бир-икки кун сабр қиласиз, – эътироз билдирди Лу.

– Сабаб? – сўради Мустафо. Унинг овозидан ҳа-диксирагани сезилиб турарди.

– Сизнинг ташрифингиз ҳақида одамларимни огоҳлантириб қўйишим керак. Улар сизни қаерда ва қачон кутиб олишларини айтишади. Унгача Баққол жаноблари билан биргаликда Кашмирийга нималарни айтишингиз кераклигини маслаҳатлашиб оласиз.

Мустафо нимадир демоқчи бўлиб оғиз жуфтлади, аммо Баққол гапни илиб кетди.

– Унгача ҳисоб рақамингизга пулни ўтказиб бераман.

Бунга жавобан Мустафо мамнуният билан бош эгиб қўйди.

– Демак, барча масалалар ечилди. Икки кундан кейин биз шу ерда кўришамиз, – деди Лу ўрнидан турар экан. Улар бир-бирларининг қўлларини сиқиб хайрлашдилар.

ЧЕЧЕНИСТОН

Эрталаб тонг ғира-ширасида аллақадан ўнга яқин ярадорларни келтиришди. Кўпи беҳуш, танаси қонга ботган, кийимларининг дабдаласи чиққанди. Ярадорлар девор ёнига ётқизилди. Уларни тепадан кузатиб турдим. Шифокор келиб текширди. Иккитасини олиб чиқиб кетишди. Улар жон таслим қилганди. Бу ердагилар ўликларни ҳурмат ва эҳтиром билан машинага юклаб, қабристонга кўмиб келишарди. Кўзим эшикда эди. Латифни кутардим. У келиши керак эди. «Азонда етиб бораман» деб ваъда берганди. Негадир кечикаётибди. Шундан кўнглим гаш эди. Қароридан қайтдимикин? «Кулранг бўрилар» яширинган жойни аниқлай олмадими? Ахир уларнинг қаердалигини ҳамма ҳам билавермаслиги Латифга аён. Ниҳоят кутаётган одамимнинг қораси кўринди. У ичкарига кириб келди. Устида узун чак-

мон, елкасида юк халта. Худди жангдан қайтиб келаётган аскарга ўхшайди. Эшик олдида турган соқчига нимадир деди. У тепага ишора қилди. Латиф юкорига кўтарилди. Уни кутиб олдим.

– Тайёрмисан? – сўради у.

– Жойини аниқладингми?

– Бир кунлик йўл. Тоғлар ичига киришимизга тўғри келади.

– Топишимизга ишонгим келмаяпти.

– Қўрқаяпсанми?

– Тилмоч рухсат берармикин? – дедим гапни буриб.

– Иккиланаётган бўлсанг бормай қўя қол! – деди зардали овозда.

Айтган гапимдан ўзим уялиб кетдим.

– Хафа бўлма, ахир мен унинг ихтиёридаги одамман. Қаерда, нима иш билан бандлигимни билиши керак-да!

– Тилмочинг қаерда?

Рўпарадаги эшикни қўрсатдим. Латиф ичкарига кириб кетди. Ярим соат ўтиб қайтиб чиқди. Узоқ қолиши юрагимда турли шубҳалар уйғотди. Рози бўлмаса нима қиламан? Кўзига шубҳали кўриниб қолмасмиканман?

Эшик очилди. Таржимон чиқди.

– Иш битиши биланоқ орқангга қайт. Сени сўраб қолишлари мумкин. Кеча эшитдим, Башир ўзини ўзи отиб ўлдирибди. Кашмирий жаноблари сен ҳақингда сўрадилар. Балки қайтиб кетишингга тўғри келар.

– Рози бўлдингми? – сўрадим ундан.

– Латиф илтимос қилди. Йўқ деёлмадим, – деди елкасини қисиб.

– Оёғим тортмай турганди, чакки қилибсан.

– Латиф биз учун керакли одам, раъйини қайтаролмадим.

Бош ирғиб қўйдим.

Йўлга чикдик. Шахарда хаво дим эди. Осмонда ачимсиқ хид айланарди. Одамлар хавотирли қадам ташлаб, у ёқдан бу ёққа ўтишарди. Ўқлар узиб ташлаган шохлар йўлда сочилиб ётарди. Дайди итлар тумшуқлари билан ер искаб изғишарди. Хар қадамда ўқдан бўшаган гилзалар кўзга ташланарди. Латифни гапга тутдим.

– Таржимон рухсат бермасмикин деб чўчигандим...

Латиф лаб учида кулди ва:

– Баттол, анчага туширди мени, олмосим бор эди, шуни чўнтагига солиб қўйдим, – деди.

– Мени қаёққа олиб кетаётганингни суриштирдими?

– Олмосни олгандан кейин соқов бўлди-қолди.

Ичим ёришди.

– «Бўри»ларнинг қаердалигини аниқлагандирсан?

– дўстона овозда сўрадим бир оз йўл босганимиздан кейин.

– Аниқладим, – бош ирғиб қўйди шеригим.

– Ҳақиқатан ҳам уларнинг инини ҳеч ким билмас эканми?

– Айтдим-ку, буни фақат икки киши билади деб.

– Кимдан сўрадинг?

– Рамазон Хачбаровдан.

– Бундай одамни эшитмаган эканман.

– Шамилнинг ёрдамчиси, лақаби «Полковник».

Шамилнинг барча сирларидан фақат у хабардор.

Машинага ўтирдик. Тоғ томонга жўнадик. Бирок кўп юрмадик.

– Бу ёғига пиёда кетамиз, йўлда русларнинг иккита пости бор. Бизни ўтказмайди.

– Ҳали анча юрамизми?

– Айтдим-ку, бир кунлик йўл деб.

Дала ўртасидаги сўқмоқдан юрдик. Хосили ёниб кетган шудгорни кесиб ўтдик. Қаршимизда осмон билан бўйлашган ясси тоғлар ястаниб ётарди. Салқин эпкин изғирди. Тоғлар чўққисидаги қор кумушдек ялтирарди. Пастликда қор кўчкилари олиб тушган харсанг тошлар думалаб ётарди. Уруш одамлар яшамайдиган мана шу ерларга ҳам чанг солганди. Танклар, самолёт ва вертолётларнинг ёниб, қорайиб занг босиб кетган парчалари, снаряд гильзалари кўзга ташланарди. Замин ўз ҳидини йўқотганди. Димоғларни бадбўй, ачимсиқ ислар ёрай дерди. Ўт-ўланларнинг жизғананиги чиққанди.

Кечки пайт тоққа яқин келиб қолдик. Чўққига тирмашдик...

– Уч чақиримдан кейин тепаликка чиқиб оламиз. Ўша ерда дам оламиз, – хориганимни Латиф пайқаб, далда берди.

Юксакликлар сокин эди. Биз оёқларимиз билан тошларни думалатиб сокинликнинг тинчини бузардик. Анча вақт жим кетдик. Аллақаердан бировнинг азобдан инграган товуши қулоғимга чалинди. Биз тўхтадик. Айни шу дамда иккинчи овоз эшитилди. Латиф ўзини панага тортди. Мен эса ўзимни тошлар орасига олдим. Пастлик томондан аллакимларнинг асабийлашган товуши келарди. Латиф эмаклаб тепаликка кўтарилди. Ортидан эргашдим. Тошларнинг орасидаги тешикчадан пастга боқдик. Беш-олти жангари тош устида ўтирган милиция кийимидаги одамни сўроқ қилишарди.

– Бугун тунда идорангдаги барча қурол-яроғларни, ўқ-дориларни одамларимиз олиб чиқиб кетишади. Бу биринчи шартимиз. Иккинчиси, одамларнинг кундуз куни ҳукуматга, кечаси бизга ишлайди. Бажаришдан бош тортсанг, билиб қўй, болаларнинг бизнинг қўли-

мизда. Эрталаб уларнинг жасадини мана шу ердан топасан! Таклифга розимисан?

Милиция кийимидаги одамнинг ёши қирқлардан ўтиб қолганди. Юзига қон сачраганди. Бу уни анчадан буён сўроқ қилиб калтаклашганини билдирарди. Кўйлагининг тугмалари узилиб тушганди. Оппок кўкраги очилиб турарди.

– Гапир, розимисан? Айтганимизни бажарасанми, онангни... – жангарилардан бири шалоқ сўзлар билан сўқиб қорнига тепди. Милиционер орқаси билан сувга тўнтарилиб тушди. Жангарилар уни тезда турғазиб жойига ўтқазиди.

– Биз сендан жавоб кутяпмиз! – жангари милиционернинг сочидан чангаллаб сўради. – Талабимизни бажармайдиган бўлсанг, ҳозир болаларингни олиб келиб, ҳаммангни шу ерда сўйиб ташлаймиз!

Улар тобора қутуриб борарди. Милиционер эса тилини тишлагандек жим турарди. Бу уларнинг таклифларини қабул қилмаганлигини билдирарди. Мен уларга қаттиқ тикилиб, ёнимдаги Латиф нима қилаётганини сезмай қолгандим. Унга қайрилиб боққанимда юк халтасидан автоматни олиб, жангариларни нишонга олаётганди.

– Нима қиляпсан? – сўрадим ундан. – Бундай қила кўрма!

Латиф сўзимни қулоғига олмади. Қўли билан мени четга суриб, тешиқдан автоматнинг учини чиқарди, пастдагиларни нишонга олди. Кетма-кет узилган ўқлар олти жангарини ер тишлатди. Милиционер ўтирган жойида тошдек қотиб қолди.

– Кетдик! – ўз ишини бажариб бўлган Латиф қулоғимга шивирлади.

Тушгача йўл юриб, ниҳоят тепаликни ишғол этдик. Шунда қаердадир, жуда яқин орада худди ёш бола йиғлагандек ингалаган овоз эшитилди. Нимадир зирк

чангалзорлари ва уюм-уюм тошлар остида худди кучук каби акилларди. Бўри уяси... Латиф уяга йўл топиб, аста яқинлашди. Тош уюмлари ва буталар орасида ямланган ва кемирилган суяклар сочилиб ётарди. Тўртта бўри боласи инлари оғзида дилдираб туришарди. Бизни кўриб боягидан кучлироқ акиллашди.

– Булар оч, – деди Латиф ва ерга ўтириб, халтаси ичидан бир шиша сутни олиб бўри болаларининг оғзига тутди. Улар маза қилиб ичишди. Кейин Латиф бир бурда гўшти олиб уларнинг олдига ташлади. Биз йўлимизда давом этдик.

Ҳаво шу қадар тиниқ ва ёқимли эдики, нафас олиб тўймайсан. Намхуш ҳаво ичинга кириб, вужудингда енгиллик ҳиссини уйғотади, тоғ ўт-ўланларининг муаттар исларига тўйинган оқшом сўниб борарди. Бир оз ўтиб чўкқиларга ой тирмашди. Тоғлар унинг ёғдуларига чўмилиб кетди. Биз кўшиғини куйга солиб жилдираб, ой нурида ярқираб оқаётган ирмоқ ёқасида, бошимиз узра қад кўтарган баҳайбат қоялар, қорлари йил давомида эримайдиган улкан чўкқилар остидаги сўқмоқдан кетиб борардик. Тошлар гўё устимизга қулаб тушадиганга ўхшарди. Сўқмоқ жуда энсиз, оёғимиз салгина тойса, пастга – таг-туби кўринмайдиган жаҳаннамга қулаб тушишимиз ҳеч гап эмасди... Аллақаердан нотаниш овозлар, шарпалар қулоғимга чалинади. Сўл томонимда кимдир қўшиқ куйлаётгандек, ўнг томонимда биров йиғлаётгандек, олдимда эса яна кимдир оғир дард азобида инграётгандек... Ой ёғдуси тушиб турган тошларда турли шарпалар кўринарди. Улар арвоҳлар каби ҳаракатланарди. Мен баланд чўкқиларга, бир-бирига ёпишиб турган улкан қояларга боқиб онагинамни эсладим. У ўлимидан аввал мени ёнига ўтказиб, бошимни кўксига босиб, гоҳи йиғлаб, гоҳи кулиб бир гапни кўп такрорларди: «Менинг суянган, ишонган тоғим...» Қулоқларимга

чалинаётган ҳалиги нотаниш товушлар ичида йигирма йил муқаддам йўқотган онагинамнинг ўша «Менинг суянган, ишонган тоғим», деб айтган сўзини қулоғим иллагандек бўлди. Кўксимга урилаётган, юзларимни, сочларимни силаб-сийпалаб ўтаётган салқин эпкин менга эти қочиб, суяги кўриниб қолган онагинамнинг қўлларидек ёқимли туюларди.

– Дам оламиз!

Олдинда бораётган Латифнинг овози хаёлимни тўзитди. Биз тошлар устига ўтирдик. Бутазорларда тун қушлари сайрашарди. Мангу уйғоқ тоғнинг тош ўзанларидан шарқираб, ой нурида ярқираб сув тушиб келар, неча-неча ирмоқларга бўлиниб ёйилиб кетар, кейин яна катта оқимга айланарди.

Шеригим сигарета тутатди. Менга ҳам илинди.

– Чекмайман, – дедим бошимни чайқаб.

– Сен қанақа афғонсан, «Қора афғон»? Мен ўтган асрнинг саксонинчи йилларида сенинг юртингда хизмат қилганман. Наша чекмаган бирорта болани учратмагандим...

Бошини орқага ташлаб, осмонга тикилиб ўтирган Латифга кўз қиримни ташладим. Наҳотки бу йигит ҳам афғончилардан бўлса? Қайси шаҳарларда хизмат қилдийкин? Қизиқиб сўрадим.

– Мен юртингнинг ҳамма шаҳар ва қишлоқларини кезиб чиққанман. Тоғу тошларда оёқларимнинг изи муҳр каби қотиб қолган. Икки бор яраланганман. Тошларга қоним сачраган.

Латифдан кўп нарсаларни сўраб билгим келарди. Бироқ ортиқча саволлар кимлигимни фош қилиб, шубҳалантириб қўйиши мумкин эди.

– «Кулранг бўрилар» шу тоғлар ичида бўлса, одам тополмас экан. Улар қочиб кетмаслиги учун атайин шу ерга олиб келишган бўлишса керак? – деб сўрадим.

– Йўқ, улар ҳеч қаёққа қочиб кетмайди. Хаттоб «бўрилар»ни катта пулга тайёрлатган. Улар хориждаги фирром бойларга, мол-дунё ишқида ичи ёнган ўғриларга, қурол савдоси билан бойиётган корчалонларга ҳаводек зарур. Уларнинг қўли билан пулдорларнинг, завод ва фабрика эгаларининг, тадбирқору компания бошлиқларининг чўнтагини шилишади. Корхоналарни портлатиб ташлашади. Бу ҳам бўлса, рақобатнинг фирром ўйини. «Кулранг бўри»лар лагерда олган сабоқларини шу ерда амалда синаб кўришмоқда. Вақт-бевақт шаҳарга бориб, одамларни қўйдек бўғизлаб, бойлигини талаб қадимий ёдгорликларимизни ўғирлаб кетишмоқда. Улар қаерни таласалар, кимни ўлдирсалар ўша жойда бўрининг изини қолдиришади.

Латиф бошини эгиб, жим қолди. Унинг ёнига чўзилдим. Тепамизда бошимиз узра ўн беш кунлик ой балқиб турарди. Булутлар уни четлаб ўтарди. Тўлин ой кўзимга шу қадар яқин кўринар, шу қадар ярақлардики, бир сакраб илиб олса бўладигандек эди. Юрагимнинг дукиллаши бир оз босилганди. Бояги ваҳимали товушларни, сирли шарпаларни сокинлик ютиб юборганди. Бирдан олисларда қолган болам ёдимга тушди. Ухлаб ётгандир ҳозир? Кўрмаганимга ой тўлди. Ичимда соғинч уйғонди, оҳ тортдим.

– Нега уф тортыпсан? – сўради Латиф.

– Уйимни, боламни соғиндим, – жавоб қилдим.

– Уйланганмисан?

– Хотиним ўлган, ўғлим тоғасининг қўлида қолганди.

– Соғинибсан-да?

– Ҳозироқ бу ерлардан кетсам дейман.

– Сен шунчаки уф тортмаяпсан. Юрагингда оғир дард бор. Азобидан вужудинг ўт бўлиб ёнмоқда.

Латиф ҳақ гапни топиб гапирганди. Вужудимни кийнаётган дард бу – она юртимга бўлган соғинч эди.

Мен ҳамма нарсани яширишга, сир сақлашга уриндим, аммо Ватанимга бўлган соғинчни беркитолмагандим. Шеригимнинг ҳақ сўзларига нисбатан ўзимни оқлашга, баҳонаю сабаб излашга уринмадим. Анча жойгача жим кетдик. Шеригим кўнглимни кўтариш учун:

– Тилмоч «Бўрон яқин кунлар ичида юртга қайтади. Бу ерда бизга иш бермади» деб айтди, – деди.

– Кобулга қайтгим келмайди, – дедим унинг таскин-тасаллисига жавобан, – уруш, қон тўкишлар, зўравонликлар, босқинчиликлар ҳиқилдоғимга келди. Қани энди мана шу тоғларга тошлардан кичкинагина уйча қуриб, боламни ёнимга олиб яшасам. Бир тишлам нон, меҳнат қилишга озгина ер бўлса бас.

– Уруш ҳамманинг жонига тегди, тинка-мадорини қуритди, – дея хўрсиниб қўйди Латиф. – Акам мана шу тоғларда пода-пода қўй боқарди. Тилидан қўшиғи, қўлидан таёғи тушмайдиган, элга танилган чўпон эди. Най чалиб, қўшиқ қўйлаганда овози тошлар бағрини ёриб, йўлида нима дуч келса гуллалиб яшнатадиган булокка ўхшарди. Ўзининг овози билан тингловчини шу қадар мафтун ва маҳлиё айлардики, мутаассирликдан юракларда оний туйғулар жунбишга келарди. Эшитувчини сирли оҳанглар хаёл уммониغا фарқи об айларди, ўтмишнинг гирдобларига чўктирарди, адам мулкига кетган инсон авлодларининг руҳи ва ғам-ҳасратларини тирилтирарди. У айтадиган қўшиқлар асрлар зулматида туриб, Тангрига тавалло қилаётганларнинг номларидан тўқилаётгандек эди гўё.

– Ҳозир ҳам чўпонми? – мен бу саволни «Аканг ҳозир тирикми» деган маънода бердим.

– Армияда разведка гуруҳида хизмат қилганди. Шамилнинг йигитлари бундан хабар топиб тоққа чиқиб, олдиларига солиб олиб кетишибди. Қўлига қурол тутқазиб, жангга солишибди. Жанговар ҳаракат-

ларда иштирок этибди. Лекин ора-сира «Менга жавоб беринглар, тоғларимга чиқиб кетай, қўй-қўзиларимни боқай» деб қўп бор айтибди. Кунларнинг бирида Шамил уни олдига чақириб, «Сенга муҳим топшириқ бор, шуни бажарсанг, майли, жавоб берамиз, тоғларингга кетаверасан» дебди. Акам хурсанд бўлиб, «Хўш, топширигингни айт, ўлсам ҳам уни бажараман» деб ханжарини қинидан суғуриб дарахтга санчибди. Шамил одамларининг бирортасининг юраги бетламаган ўша муҳим топшириқни айтибди: «Қаршимиздаги қишлоқни русларнинг қўлидан тортиб олишимиз керак. Сен тун ярмида бориб, қишлоқда қанча аскарлар борлигини, уларнинг заиф томонларини аниқлаб келасан. Сен келтирган маълумотга асосланиб биз қўққисдан ҳужумга ўтамиз. Агар қишлоқни ололсак, уйингга кетаверасан, йўлингни ҳеч ким тўсмайди» дебди. Акам тун ярмида йўлга чиқибди. Ортидан Шамил ва унинг одамлари кузатиб боришибди. Айни чоғда иккинчи томондан руслар ҳам Шамил эгаллаган иккинчи қишлоқни босиб олиш мақсадида ўз одамларидан бирини йўлга чиқаришибди. Ҳар икки разведкачи бағрини ерга бериб, илондек судралиб, бир-биридан беҳабар келишаверибди. Кеча қоронғи бўлгани боис беш-ўн қадам нарини қўриб бўлмас экан. Ниҳоят улар тўқнаш келишибди. Иккиси ҳам «Отиб қўйма сайди» деб хавфсираб, ўзларини хандақ ичига отишибди. Тасодифни қарангки, яширинган жойларига иккита снаряд тушиб хандақ ҳосил қилган, чуқурларни энсизгина тупроқ уюми ажратиб тураркан. Улар бир-бирларининг нафас олишларини бемалол эшитиб туришаркан. Рус ёнида ётган одамнинг, акам эса бу ёқдан борган руснинг айғоқчи эканлигини сезибди. Улар топшириқни бажара олмасликларидан афсусланишибди. Ўринларидан туриб орқага қайтадиган бўлса отиб қўяди деб ҳадиксирашибди. Ниҳоят рус:

– Сенга қандай топшириқ беришган? – деб сўрабди.

– Аскарларнинг сонини ва қайси томондан ҳужум уюштириш мумкинлигини аниқлаб келиш вазифасини олганман, – дебди. – Сен-чи? Сенга қандай топшириқ беришган?

– Мен ҳам айнан сенга берилган топшириқни олганман. Энди нима қиламиз? Тонг ёришмоқда. Мени сеникилар, сени эса меникилар отиб ташлашади. Иккимиз ҳам ўлиб кетамиз.

– Гапинг ҳақ. Лекин менинг ўлгим келмайди. Тоғларда қўйларим бор. Ҳозир укам боқмоқда. Тезроқ қайтиб боришим керак. Тоғларим соғинган мени. Уларни эса мен соғинганман.

– Мени ҳам юртимга кетгим келади.

– Касбинг нима? Зиёлимисан?

– Йўғ-е, оддий деҳқонман. Буғдойзорим бор.

– Уйланганмисан?

– Ҳа, уйланганимга олти ой бўлганди. Кутилмаганда аскарликка чақириб қолишди. Тўппа-тўғри шу ерга жўнатишди. Сен ҳам уйланган бўлсанг керак?

– Битта ўғлим бор. Олти ёш. Жуда ширин. Соғинганман. Расмини ўзим билан олиб юраман. Кўрсатайми?

– Майли, узат! Ёш болалар менинг жону дилим.

Акам ён чўнтагидан қоғозга ўралган расми олиб, қўлини чўзибди. Шунда уларнинг бармоқлари беихтиёр бир-бирларининг бармоқларига тегиб кетибди. Рус сурашни ой нурига солиб томоша қилиб қайтарибди.

– Исми нима?

– Аҳмад!

– Ўзингга ўхшаркан.

– Сен мени кўрмадинг-ку, қандай қилиб ўғлимни менга ўхшатдинг?

– Гапларингдан кимлигингни юрагим сезиб турибди...

– Тўғри башорат қилдинг, ўғлим менга жуда ўхшайди, уни ўқитмоқчиман... Ҳозир замон ўзгариб кетди. Ўқийди, юртимдаги тоғлар остида ётган кимматбаҳо бойликларни излаб топадиган олим бўлади.

– Худо ниятингга етказсин. Анчадан буён жанг қиласанми?

– Бир ой бўляпти. Шамилга кўп бор «Менга рухсат бер, жанг қилиш менинг ишим эмас, тоққа чиқиб кетаман, қўй-қўзиларимни боқай. Улар яқинда қўзилайди» деб илтимос қилдим. «Қишлоқни руслар эгаллаб олган. Уларнинг қанча аскарлари борлигини, қайси томондан хужум уюштириш мумкинлигини аниқлаб келсанг, майли, сенга рухсат, тоғларингга қайтавер, подангни боқиб юравер» деб ваъда берган. Тошлар остига бобомнинг бобосидан қолган найни яшириб қўйгандим. Шундан хавотирдаман. У икки юз йилдан бери авлоддан авлодга ўтиб келади. Ёмғир-қор сувлари босса, нам тортиб чирийди, боболаримнинг руҳи чирқирайди.

– Буни қара, иккимизнинг дардимиз бир экан, – дебди рус акамнинг сўзларини тинглаб бўлгач. – Қани энди менга ҳам рухсат беришса-ю, қўлимдаги манави лаънати қуролни улоқтириб, қишлоғимга қайтсам, кетмону ўроғимни қўлимга олиб, деҳқончилигимни давом эттирсам. Сен болангни, тоғларингни, қўй-қўзиларингни қанчалик соғинган бўлсанг, мен ҳам еримни шунчалик соғиндим... Гаплашиб ўтирганимда ҳам хаёлимга «Буғдойзорим сувсиз қолмадимикин» деган фикр урилади. Эҳ, ер эгаси хандақ ичида порох хидини хидлаб, кетмон ўрнига қуролни қучоқлаб ётса-е, ким унга мен каби меҳр бериб қарарди?! – Рус оҳ урди. Овозидан ерини қаттиқ соғинганини билиш мумкин эди.

– Қўйларим бўғоз эди, – гап бошлабди акам афсус ила, – шу кунларда қўзилай бошлаган. Бу фасл чўпон

учун огир кечади. Кечаю кундуз ухламай совлиқларнинг ҳолидан хабар олиб туриш керак. Салгина бепарво қолсанг қўйларнинг оёқлари остида нобуд бўлади. Бўрилар ҳужум қилади. Улар йилдан-йилга қўпайиб бормоқда. Ўтган мавсумда йигирмадан ортиқ қўйимни бўғизлаб кетди. Укам билан хотиним қийналиб қолишмадимикин деган ташвиш юрагимни тирнайди.

Иккиси жим қолишибди.

– Нималарни ўйлаяпсан? – ниҳоят тилга кириб сўрабди акам.

– Бир зумгина кўзим илинган экан, шовуллаб, денгиздек чайқалиб, олтин бошоқларини кўтаролмай заминга таъзим қилган буғдойзорларим тушимга кирди. Ўзи шундай бўлади, қачон кўзим илинса далаларим тушимга киради. Димоқларимга нон иси урилади. Кўзимни очсам қўрқиб кетаман. Кўчаларда ўлиб ётган мурдалар, вайрона ҳолатга келган иморатлар, чўлга айланиб бораётган далалар, ёниб кул бўлган буғдойзорлар, экинзорлар, боғлар, ота-онасини йўқотиб тентираб бўзлаб юрган гўдақлар кўринади. Уларнинг оҳу нолалари қулоғимга чалинади... Сен нималарни ўйладинг, чўпон? – сўрабди рус акамдан.

– Мен тошлар остида қолиб кетган найимни, шудринг қўнган ўт-ўланларга кўмилиб, дикир-дикир сакраб маърашиб юрган қўй-қўзиларимни эсладим. Уларни жуда қаттиқ соғинганман. Сен каби менинг ҳам кўзим илинса тушимга улар киради. Қулоқларимга най наво-сига қўшилган қўзиларимнинг маъраши чалинади. Тош устига ўтириб най чалган онларимни армон ва соғинч билан қўмсайман. Найнинг ноласи баланд-паст қоялар, қорлари ялтираб турган чўққилар узра таралиб ёйилиб кетарди. Кўз ўнгимдан жаннат билан бўйлашган боғлар ўтарди. Чор томонимдан булбуллару тўрғайлар, саъвалару какликлар бири олиб, бири қўйиб хониш қиларди. Уларнинг хуш овозига қўй-қўзиларимнинг маъраши қў-

шилиб, дилбар куй ҳосил бўларди. Мен бундай ёқимли навони шу пайтга қадар эшитмаганман. Назаримда ҳеч бир созанда бундай куйни созга солиб чалолмайдигандек, ҳеч бир бастакор басталай олмайдигандек туюларди. Мен бу куйнинг номини нима деб атаганимни биласанми?

– Билмайман, аммо сен яратган ўша куй башариятга яхшилик ва эзгулик ато этишини юрагим сезиб турибди, чўпон!

– Ҳақ сўзни сўзладинг. Мен бу куйни ўзимча «Тинчлик куйи» деб номладим.

– «Тинчлик куйи?!» – хайратдан қичқириб юборибди рус.

– Шундай!

– Жуда ажойиб ном топибсан, биродар. Мусика дунёсида кашфиёт!

– Хандақдан ўққа учмай, соғ-омон чиқиб олсам, тўғри тоғларимга йўл олардим...

– Мен ҳам қишлоғимга, деҳқончилигимга, ғаллазоримга қайтардим, – ифтихор ва ҳаяжон ила дебди рус.

– Қара, осмонга қуёш чиқди.

– Бу менинг, сенинг қуёшинг. Ер юзидаги тинчликсевар, эрксевар халқларнинг қуёши!

– Илоҳим шу қуёшимиз сўнмасин, ўзининг мўл-кўл нурларини заминимизга сочаверсин!

– Айтганинг келсин, биродар!

– Бир таклиф бор менда, – дебди акам.

– Балки менга ҳам маъқул келиб қолар, айт, чўпон, – дебди рус энтикиб.

– Иккимиз ҳам хандақдан чиқамиз ва ортимизга қайтамыз!

– Ўрнимиздан турсак бизни нишонга олиб турган мерганлар ўққа тутишади.

– Бунинг йўли бор. Иккимиз қўлимизга оқ байроқча олиб, уни бошимиз узра кўтариб бир пайтнинг ўзида

тепаликка чиқамиз. Бизни кузатиб турганлар яраш битимини тузганимизни билишади ва бизларни ўққа тутишмайди. Зора бошлиқлар ҳам бизлардан ибрат олишса, инсофга келиб бир-бирлари билан ярашишса.

– Менда оқ мато йўқ.

– Менда бор!

Акам шундай деб қўйлагини ечиб иккига бўлиб, ярмини русга узатибди.

– Яна бир гап ёдимга тушиб қолди, – дебди акам.

– Қулоғим сенда, нима демоқчисан? – сўрабди рус.

– Қўлингда қурол борми?

– Ҳа, автоматим бор. Сенда-чи?

– Менда ҳам автомат бор. Тепаликка кўтарилганимизда, иккимиз ҳам қуролимизни тошларга уриб мажақлаб ташлаймиз. Токи бу қурол ўзгаларнинг қўлига тушмасин, бегуноҳ одамларнинг қонини тўкмасин!

– Мақсадингни тушундим, – дебди рус.

– Мен биринчи бўлиб чиқаман, – дебди акам чеченларга хос мардлик билан. – Мерганлар нишонга олиб туришган бўлишса, биринчи бўлиб уларнинг ўқиға мен нишон бўлай!

– Ундай дема, – дебди оккўнгил рус, – сенга отиладиган ўқ аввало менинг кўкрагимни тешсин. Сен тоғларингга чиқишинг, қўй-қўзиларинг олдиға қайтишинг, «Тинчлик қуйи»ни чалишинг керак. Бу қуй тоғлардан, довлардан ошиб ўтсин, бутун Ер қуррасига ёйилсин. Инсоният эшитсин, тингласин, завқ олсин, дунёда «Тинчлик қуйи» борлигини билсин. Юраги завқу шавққа тўлсин. Зора сен басталаган қуй инсонлар қалбида эзулик, яхшилик хисларини уйғотса, зора бир-бириға ёв бўлган одамларни олижаноблик сари етакласа. Гина-кудуратлар унутилиб, ёмону ёвузларнинг қалбида эзулик ва яхшилик қуртаклари унса!

Иккиси баҳслашиб, тортишиб, ким биринчи бўлиб тепага қўтарилишини ҳал этолмай, охири бир пайтнинг ўзида биргалашиб хандақдан чиқишга қарор қилишибди. Бу қарорни энг олижаноб қарор деб билишибди. Чиқишдан аввал яна бир бор урушга кирмасликка, қуролларини тошларга уриб мажақлаб, яроқсиз ҳолга келтириб, бири қишлоғига, иккинчиси тоғларга қараб жўнашга аҳду паймон қилишибди. Ниҳоят бир-бирларининг қўлларидан ушлаб, оқ байроқчани бошлари узра баланд қўтариб, тепаликка чиқишибди. Рус билан чечен ўз йўллари, ўз одамлари томонга кетишдан аввал қаттиқ қучоқлашиб, тикандек дағал, қорайган юзларини бир-бирларига босишиб, бирининг қалбидагини иккинчиси вужуди, ақл-идроки билан ҳис этиб хайрлашишибди.

– Омон бўлсак кўришамиз, – дебди рус.

– Худо омадингни берсин! – жавоб қилибди акам.

– Сурув-сурув қўйларингга барака берсин худойим!

– Она заминимизга қадаган уруғларинг мўл ҳосил берсин!

Шамил уларни олисдан кузатиб турган экан. Икки ёв, икки рақиб бир-бирини бағрига босиб турганидан қаттиқ газабланибди. «Нега бундай қилишди? Нечук бир-бирларини отишмади? Бизга хиёнат қилди, сотилди» деб аччиқланиб, снайпер милтиғини қўлига олиб ҳар иккисини отиб ташлабди. Шундай қилиб ўлим чархпалаги яна бир бор шармандали айланибди, яна қонлар тўкилибди. Акам билан руснинг жасади ўзлари ётган хандақ ичига тушибди. Шамил жангчиларини бошлаб, тоғларга чиқиб кетибди. Қишлоқ одамлари келганда рус жон таслим қилган, акамнинг жони узилиш арафасида экан. Бўлиб ўтган воқеани одамларга сўзлаб берибди. Ўлими олдидан «Мени руснинг ёнига кўминглар» деб васият қилибди.

Хикоядан қаттиқ таъсирландим. Латиф ўчиб қолган сигаретини қайтадан тутатди.

– Укангни нега ўлдиришган? – бу савол беихтиёр оғзимдан чиқиб кетди. Латиф гўё гапимни эшитмагандек кўзларини бир нуқтага тиккан кўйи қотганди. Соқол босган юзи ой нурида ялтирарди. Мовий кўзлари тубидан сизиб чиқаётган томчилар пахмоқ соқоллари орасига сингиб кетаётганини пайқадим. Бироқ энди сўзимни қайтариб ололмасдим. Латифнинг қалб ойнасини тош билан синдиргандим.

– Акамнинг қабр тупроғи совимасдан укамни ҳам ўлдиришди. У эндигина ўн етти ёшга тўлганди. Ёшлигидан элга нафаси ўткир ҳофиз, ҳам шоир бўлиб танилганди. Байрамларда, йиғину маъракаларда дўмбирасини қўлга олиб, куйга пайваста қўшиқ куйлаб юрарди. Унинг куй-қўшиқлари инсоннинг қалб торларини чертарди. Ўктам овози тоғлар узра таралиб кетар, тошлар билан осмон ўртасида пирпираб учаётган тоғ ҳофизлари – какликлар қанотларига миндириб, олис-олисларга олиб кетар ва у ердан акс-садо бўлиб қайтарди гўё. Эшитган одамлар қалбида қон жўшарди, дилларни ром айларди...

Шамилнинг одамлари акамни олиб кетишгандан кейин укам унинг ўрнига яйловда пода боқиб қолганди. Қунларнинг бирида қуролланган одамлар келиб, ҳа ёўқ бе ёўқ, қўйларни бўғизлашга тушибди. Укам уларнинг олдига бориб:

«Хой, сизлар кимсизлар?! Нега қўйларни бўғизла-япсизлар», деб қаршилиқ кўрсатибди.

Босқинчилар аввалига унинг сўзларига парво қилмай қўйларни сўйишда давом этишибди. Укамнинг аччиғи келиб, қўлига тош олиб, улардан бирининг бошига солибди. Нарироқда турган бири ғазабланиб, укамга қарата ўқ отибди. Кейин бўғизланган қўйларни қопга солиб орқалаб, қонга беланган шерикларини қолдириб, номаълум томонга жўнаб кетишибди. Акамнинг хоти-

ни ўқ овозини эшитиб чопқиллаб келибди. Укамнинг жони узилган, боши ёрилган одам эса беҳуш ётган экан. Бир оз ўтиб ўзига келибди. Янгам унинг кимлигини сўраб-суриштирибди. У «Кулранг бўрилар» тўдасидан эканлигини айтибди-ю, жон берибди.

Мен акам ва укамнинг ўлимини бир ҳафтадан кейин эшитдим. Бунга ҳам икки ой бўлди. Бу орада «Кулранг бўрилар»нинг тоғларга чиқиб чўпонларнинг қўй-қўзиларини бўғизлаб кетишаётгани, қишлоқларга тушиб одамларнинг уйини талашаётгани, қиз-жувонларни зўрлашаётгани ҳақидаги гап-сўзлар қулоғимга чалиниб қолди. Бундай пайтда ғазабим ичимга сифмай кетарди. «Кулранг бўрилар»дан қасос олишга қасам ичдим. Бироқ уларнинг қаерга жойлашганини билмасдим. Вужудим қасос ўтида қовурилиб юрган пайтда, менга Афғонистондан қурол ҳамда пул босадиган тамға олиб келаётган одамларни кутиб олишни топширишди. Зора шулар «Кулранг бўрилар»нинг қаердалигини билса деб уларни кутиб олишга ўзим чиққандим. Ўша кунни тақдир сен билан учраштирди мени. Расулнинг ўлими менинг қасос олиш ишқида ёнган юрагимни баттар ўртаб юборди. Агар уларни топсам, битта қўймай кириб ташлайман! Шунда акам, укам ва Расул учун қасос олган бўламан!

Латиф жим қолди. Унинг таъсирли ҳикояси мени ўйга толдирганди. Бир пайтлар Эргашдан, Фафурдан ўч оламан деб ўзимга-ўзим сўз бергандим. Бироқ уdda қилмадим буни. Ҳозир ўшанда ичган онтларим ёдимга тушиб, виждоним олдида ўзимнинг қарздорлигимни хис этиб ич-этим емирилди.

– Қани йўлга тушдик! – командирлардек баланд овозда деди Латиф.

Ўрнимдан турдим. Оёқларимдаги чарчоқ ёзилган, руҳим тетик эди.

– Нега бу ерга келдинг, ким мажбур қилди сени? – сўради бир оз йўл босганимиздан кейин шеригим.

Латиф кутаётган саволимни берганди. Қачондир мендан албатта сўраши керак эди буни. Жавоб қайтариб-қайтармасликни эмас, балки қандай жавоб қилишни билмай йўланиб қолдим. Ҳаво ўзгарганди. Боя чарақлаб турган осмонни аллақаердан ёпирилиб келган булутлар босганди. Совуқ эпкини ёмғир ҳидини димокқа урарди. Олисларда чақин чақди. Рутубатли тоғлар бир зум ёришиб кетди.

Мен ўтмишим ҳақида қисқача гапириб бердим, лекин тўқиган гапларим шеригимда заррача қизиқиш уйғотмади. У бошқа савол бермади. Русча бир қўшиқни хиргойи қилиб бораверди. Қўшиқ тезда дилимни ром айлаб, мени сеҳрлаб қўйди. Назаримда бу Латиф ҳам суйган, ҳам куя билган қўшиқ эди.

– Маънисига тушунмадим, аммо оҳангидан ўта мунгли экани аниқ. Уйим, Ватаним, ота-оналарим, болам ёдимга тушди, – дедим тўлқинланиб.

– Юрагинг сезибди, бу қўшиқни укам тўқиган. Сенинг тилингга таржима қилиб беролмайман, – деди Латиф.

– Дардли қўшиқлар ҳамиша қалбларга яқин бўлади, – Латифнинг сўзини қувватладим.

Ўн қақиримча йўлни ортда қолдирдик. Иккимиз ҳам чарчагандик. Тепаликка чиққанда ўзимизни нам тортиб қолган майсалар устига ташладик. Чарчаган бўлсам ҳам кўзимга уйқу келмасди. Тўда-тўда бўлиб сузиб юрган булутлар орасидан кўзга ташланиб турган юлдузларга термулиб хаёл сурдим. Кўзим илинган экан, оёқ томонимдан шимимнинг ичига муздек нарса кириб, тиззам томон ўрмалай бошлаганини сезиб қолдим. Кўзимни очиб бошимни кўтардим. Этимга нимадир санчилди. Оғриқдан инграб юбордим. Кўзим илоннинг думига тушди. Совуқ танасидан ушлаб

тортдим. Ярим қулоч келадиган заҳарли тоғ илони суғурилиб чиқди. Оғзини очиб, узун танасини ҳар томон ташлаб вишилларди. Ҳазабкор кўзлари ялтирарди. Илонни бошим узра айлантириб тошга урдим. Силлиқ танаси қўлимдан сирпаниб чикиб кетди. У ўрмалаб тошлар орасида кўзимдан йўқолди. Оёғимдаги оғриқ забтига олди. Латиф ётган жойида кўринмасди, қаёққадир кетганди. Қичқирдим:

– Латиф!

Овозим ўлик тошга урилиб садо қайтарди.

«Латиф»!!

Жавоб қайтмади. Қаёққа кетдийкин? Оғриққа чидамай, ҳам инградим, ҳам шеригимни чақирардим. Беш дақиқалар ўтиб у қаердандир етиб келди. Илон чаққанини айтдим. Латиф автоматини тошлар устига ташлади ва ханжарини қинидан суғуриб шимимни тилди. Оғриқ тобора кучаярди. Тишимни тишимга босдим.

– Ёт! – буюрди Латиф.

Тошлар устига чўзилдим. Баданим енгил титрарди. Латиф қайишини ечиб, болдиримдан тепа қисмини маҳкам боғлади. Кейин ярани тилди. Қора қон чиқди. Оғриқнинг зўридан терга ботдим. Юрагимнинг дукиллаши тезлашарди. Заҳар таъсир кучини кўрса та бошлаганди. Манглайимдан совуқ тер қуйиларди. Нафасим қисарди. Ўпкамга ҳаво етмасди. Бирдан Кутузовнинг иситма ҳароратида алаҳсираганини эслаб қолдим. «Ишқилиб, мен хушимдан кетмай».

– Суюқлик ичишинг керак! – Латиф шундай деб пастлик томон чопқиллаб кетди. Шабнам кўнган, тунги совуқдан дилдираб турган ўт-майсаларнинг этигига урилиб шитирлаган овози қулоқларим остида қолди. Аҳволим ёмонлашарди. Кўнглим беҳузур бўлиб, ичимдан нимадир кўтарилиб қусгим келарди. «Ҳозир хушдан кетаман» дедим ўзимга-ўзим. Қалтираётган

қўлим беихтиёр белимга қистириб олган тўппончага югурди (Уни Латиф берганди менга). Ичидаги ўқлардан бирини пешонамга жойлашим кераклигини ўйладим. Азоблардан қўрққаним учун эмас, аксинча, алахсираб ўзимни фош қилиб қўймаслик учун шундай қилмоқчи бўлдим. Кимдир қулоқларимга шивирлагандек бўлди:

«Чида, заҳар баданингга тарқамаган, қон билан чиқиб кетади».

Идишда сув кўтариб Латиф келди. Югурганидан ҳарсиллаб нафас оларди.

– Ич, суюқлик заҳарни кесади! – буюрди шеригим. Идишни қўлимга олдим, сўнгги томчисигача қўймай симирдим. Икки дақиқа ўтиб оғриқ қолди, вужудимнинг қалтираши босилди. Нафас олишим яхшиланди. Бу хавфнинг ўтиб кетганини билдирарди. Жойимга ётдим. Қорли чўққилар устида кумуш ёғду таратиб турган ойга тикилганча ухлаб қолдим.

Уйғонганимда тонг бўзарганди. Тебулосмта тоғининг энг баланд чўққиларига кечаси кумушранг юпқа қор ёғиб чиққанди. Тоғ тизмалари қорабура тулкининг ёлидай оппоқ тусга кирганди. Кўкни тўлдириб қушлар парвоз қиларди. Бу ёнимда Терек-Кума пасттекисликлари, Сунжа дарёси ва ўтлоқлар гўё зумраддек кўринарди. Бу орада оқимтир туман қоплаган уфқ ортидан аста-секин қуёш бош кўтара бошлади. У гўё чексиз қуруқ ясси пасттекисликларга назар ташлашдан чўчигандек бир муддат ўрнидан қўзғалмай турди.

– Манавини чайна, – Латиф тўрт дона гиёҳни тутқазди қўлимга, – заҳарни кесади. Вужудингга қувват беради.

Мен гиёҳларни чайнаб, сувини шимиб, охири ютиб юбордим.

Йўлга чиқдик. Қаршимиздаги довондан ошиб ўтдик. Қулоғимга қур-қурлаган овоз чалинди. Бошимни

орқага ташлаб кўкка боққанимда бир жуфт бургут те-
памиздан учиб ўтаётганди. Оёғимдаги оғриқни, вужу-
димдаги ҳолсизликни ҳисобга олмаганда ўзимни яхши
ҳис этардим. Латифдан яна қанча йўл босишимиз
кераклигини сўрагим келди. Бироқ у олдинлаб кет-
ганди. Чўққига чиққанимизда ястаниб ётган яйловга
дуч келдик. Теварак-атроф янада гўзал ва фусункор
эди. Бошимиз узра сузиб юрган булутлар кўз илғамас
ёмғир томчиларини ташлаб ўтарди. Намиққан майса-
лар, ўт-ўланлар кумушдек ялтирарди. Осмонда бир
гала қушлар чуғурлашиб, қанотларини ёзганча доира
ясаб парвоз қилишарди. Яйлов улкан ҳовузни эсла-
тарди. Бу манзараларни кўрган одам гўё жаннат ичига
кириб қолгандек ҳис этарди ўзини... Бироқ яйлов че-
тидаги тўртта чодирга кўзим тушганда юрагим ортга
тортиб кетди. Атрофда ўрмалаб юрган одамларнинг
қўлларидаги қурол, эгниларидаги кийимлар жангга
ҳозирлик кўраётган аскарни ёдга соларди.

Иккимиз тезда тошлар орасига яшириндик.

– Манзилимизга етиб келганга ўхшаймиз, – деди
Латиф.

– Уларнинг олдига тушамизми?

– Шу ердан туриб ишни битирамиз.

– Қандай қилиб? – ҳеч нарса тушунмай шеригимга
юзландим. У юк халтасидан дурбин олиб қўлимга
тутқазди.

– «Бўри»ларни синчиклаб кузат. Ўша ярамасни топ!

– Шу ердан туриб уни тинчитмоқчимисан?

– Бошқа чора йўқ. Пастга тушсак ўзимизни улар-
нинг қўлига тутиб беришимиз мумкин.

– Бу ишинг хатарли. Битта ўқ отсак, «бўри»лар
арилардек тўзғийди. Улар эчкидек чаққон. Зум ўтмай
етиб келишади. Тошларнинг остигача титиб чиқиша-
ди. Тутиб олишса, теримизни шилишади.

Латиф ўйга ботди.

– Унда ортимизга қайтиб кетишимиз керакми? Мен сен айтган одам эмасман. Чеченларда бир мақол бор: «Товуқ каби яшагандан хўроз каби ўлмоқ афзал». Қасос оламан дедимми, албатта оламан. Расулни, укамни ўлдирган бу ярамасларнинг қонини тўкмай бу ердан жилмайман.

– Бошқа йўл топиш керак, – дедим маслаҳат оҳангида.

– Каллангни ишлат, зора ақлли фикр миянгга келса...

Икки кўзим лагерда эди. «Бўри»лар пастак сим тўр остидан эчкиэмардек эмаклаб юришар, ортларида автомат ушлаган йўриқчи гоҳи-гоҳида бўш патронларни отиб, уларга нимадир деб бақирарди.

– Назаримда бу ерда ўттизтача одам бор.

– Адашмадинг!

– Бир-иккитасини отиб қутулиб кетолмаймиз.

– Ҳаммасини тинчитиш керак демоқчимисан?

– Бошқа йўл йўқ!

Латиф ўйланиб қолди.

– Гапингда жон бор, – деди бир оздан кейин.

– Лекин бу ҳам ўта хатарли.

– Нимадандир чўчияпсан!

– Рамазон бу ерга келганингни билади. Хаттобнинг одамларига сотиб қўйиши мумкин.

Латиф тош устига ағанади. У осмонга термулиб ниманидир ўйларди.

– Чеченлар бир-бирини ҳеч қачон сотмайди, – деди анчадан кейин, – ўттизта одамни бир йўла йўқотиш йўлини топ.

Жим қолдим. Хаёлимга келган фикрларни айтишга шошилмадим. Ҳар қандай ташаббус Латифнинг ўзидан чиқиши, мен эса маъқуллашим керак эди.

– Топдим, – деди у мен томон юзланиб.

Латифнинг режасини эшитиш учун унга яқин сурилдим...

САМАНГАН

Шапалокдек дарчадан ёруғлик кириб турган кичкинагина чодир ичига қамалиб ўтирган Сабинанинг боши қотганди. Ичкарида ҳаво дим эди. Қиз дарчанинг пардасини кўтариб қўйганди. Ташқаридан ўтаётган жангарилар чодирига яқин келишганда оёқларини судраб, тўхтаб, томоқ кириб «Ох, ох, бу ердан ажиб бир ҳид таралмоқда, худди жаннатнинг иси-я, хай-хай» деб ўтишарди. Эшик ёнига соқчи қўйилмаганда улар ниманидир баҳона қилиб эшик ўрнига тўсилган қалин кигизни кўтариб қизга гап отишлари, ишқ-муҳаббат изҳор қилишлари ҳам ҳеч гап эмасди. Лашкарбошининг қамчиси ҳам, қонли ханжари ҳам йигитларнинг юракларидаги ўткинчи ҳою-ҳавасни босолмасди, бад мақсадларидан қайтаролмасди. Ичкаридаги ҳаводан бўғилиб, қийналиб ўтирган Сабина нима қилишни билмасди. «Муддат ҳам охирлади. Ҳадемай, лашкарбоши хонасига таклиф қилади. Баҳона тополмайман. Қани энди қочиб қолишнинг иложи топилса, жонимни жаллоднинг тифига қўйиб бўлса ҳам қочиб қолардим. Эшик олдидаги лаънати соқчилар туну кун ухлашмади. Ниятимни сезгандек ҳар соатда дарчадан мўралаб қўйишади. Бола ўзимники, эрим билан жанжаллашиб уйдан чиқиб кетдим дедим унга. Гапимга ишонди. Агар бирорта ишончли одам топилганда эди, болани унинг қўлига топшириб, жонимга қасд қилардим. Минг афсуским, боланинг тирик қолиши учун лашкарбошининг ифлос шартига кўнишга, сассиқ қучоғига киришга мажбурман».

Ёдгор бегона одамларни кўриб митти юраги ёмон хисларни туйиб, гоҳида кўзларини очиб «Тоғамга ке-

таман» деб гингширди. Ухлаётганда ёмон тушлардан чўчиб уйғонар, ўзини бегона аёл кучоғида ва ёт жойда кўриб бифиллаб йиғларди. Сабина шошиб, овозини биров эшитиб қолмасин деб оғзига овқат солар, паст овозда алла айтарди.

Ёдгор бу кеча ҳам ухламай «Тоғамнинг олдига кетаман» деб йиғлаб чиқди. Сабина бир амаллаб қорнини тўйғазиб ухлатганди.

Ўзи ҳам уйқусираб ўтирган пайтда ташқаридан Соли парангнинг овози келди. У соқчилар билан гаплашди.

– Хўжайин айтган бўлсалар, майли, – деди соқчилардан бири изн бериб.

Сабина Соли лашкарбошининг олдига бошлаб кетиш мақсадида келганини сизди. «Энди бари тамом, ишқилиб бола омон бўлсин-да» деди ўзига-ўзи шивирлаб. Кейин худога ёлворди: «Ўзинг паноҳингда асра, Тангрим».

Томоқ қириб ичкарига Соли паранг кириб келди.

– Сени лашкарбоши чақиряпти, – деди у қўпол оҳангда.

Сабина болани қўлига олди.

– Болани менга бер, сен чиққунча менинг хонамда бўлади.

Қиз иккиланиб болани Соли парангнинг қўлига тутқазар экан, унга «Қишлоққа бориб, болани Зоир исмли йигитнинг уйига ташлаб кел» деб айтмоқчи бўлди, аммо бу сўз оғзидан чиқиб кетгудек бўлса, бошига не савдолар тушишини ўйлаб тилини тишлади.

– Сен шу ерда тур, эшикка чиқа кўрма, йигитлар маст, – деди паранг тиржайиб, – аёл зотини анчадан буён кўришмаган. Тагин кўзлари билан еб қўйишмасин.

У болани қўлига олиб ташқарига чиқиб кетди. Бир оз ўтиб қайтиб кирди.

– Энди ортимдан юр!

Улар бирин-кетин ташқарига чиқишди. Қуёш ботганди. Қоронғилик тушганди. Жангарилар у ер-бу ерда қутурган айғирдай ағанаганча кимор ўйнашар ва ичкилик ичишарди. Чодир ичидан чиққан қизни кўриб, барчанинг нигоҳи унга ўқдай қадалди. Кўзлари билан қиз бечорани еб қўйгудек таъқиб қилишди. Ув тортишди, ортидан қичқиришди:

– О, қаранглар, бўйдоқлар! Офатижон-ку, бунақасини ҳали кўрмагандим!

– Ана қомат! Акангни единг-ку, жонон!

– Бедана қадам ташлаб юришларингдан, дод!

– Шу гулни бир ҳидлаб ўлсам армоним йўқ!

Қиз ўзига қарата айтилаётган шалоқ сўзларни эшитмаслик, тезроқ улар таъқибидан қутулиш мақсадида қадамини илдамлатди.

– Хай-хай, бедана қадам ташлаб юришларингга жоним қурбон, аканг бўйингдан!

Ичкиликдан башараси қулупнайга айланган Мирзааҳмад кўлига ароқ тўла пиёлани олиб, хонасида танҳо ўтирарди. Дастурхонда пишган гўшт, яримлаб қолган шиша ва тишланган олма турарди. Эшик очилиб, ичкарига Соли паранг ва Сабина кириб келди. Лашкарбоши хирс ўти ёнган кўзларини очиқ чехрали, қорақўз, камон қош, қарашлари мағрур, либослари ярашиқли гўзал қизга узоқ тикиб турди.

– Ўтир! – деди ниҳоят.

Сабина курсига чўкди. Паранг эшик олдида тик қолди.

Лашкарбоши шишани кўлига олди ва пиёлага яримлатиб қуйди-да, қизга узатди.

– Ич!

– Ҳаром нарсани оғзимга олмайман! – жавоб қилди Сабина.

– Мен сенинг эрингман. Ич деган нарсамни ичишинг, е деган нарсамни ейишинг керак. Эрнинг амри вожиб!

– Мени шароб билан кутиб оласиз деб ўйламагандим, – Сабина нажотсизликдан йиглаб юборди. Мирзааҳмад буни бошқача қабул қилди. У пиёлани жойига қўйди.

– Кечир, – деди қўнгли юмшаб, – шароб ичсанг қўнглинг кўтарилармикин деб хаёл қилибман. Ичмасанг ичма, мажбурламайман. Аммо менинг дилим ғаш, ичимда бўрон увилляпти, момақалдирок гумбурляпти. Қишнинг чилласида яланғоч қолган одамдай баданим қалтираяпти. Фамларимни, аламларимни ароқдан оламан. Шу менга овунч, шу менга юпанч! Маст бўлсам гуноҳларимни унутаман!

– Гуноҳдан қўрқасизми? – паст овозда сўради Сабина. Унинг товушида аллақандай умид яширин эди.

– Мусулмонман! Қилган гуноҳларим учун қачондир Яратганнинг ҳузурида жавоб беришим бор!

– Гуноҳдан қўрқар экансиз, унда мен ожизани жуфти ҳалолидан жудо қилиб Аллоҳнинг қаҳрини багтар қўзитманг. Жавоб беринг, боламни олиб уйимга қайтай.

– Сени қўйиб юборганим билан гуноҳим камайиб қолармиди? Виждонимни қийнаётган азоблар босилармиди? Бу менинг ожизлигим, нотовонлигим бўлади холос.

– Сиз учун кечалари ухламай Эгамга истиғфор айтаман...

– Сен худонинг олдида кимсанки, менинг гуноҳларимни сўрайсан, мен учун унга таввало айлайсан?

– Сиз эркак кишисиз, ғамингиз, дардингиз ҳам бугун бўлмаса эртага унутилади, аммо менинг дардим ўлганимда ҳам ўзим билан бирга мазоримга кетади. Номус ўлдиради мени, номус!..

Сабинанинг сўзлари Мирзааҳмаднинг юрагидаги музни эритгандек бўлди.

У тошфонар ёруғида юзлари қизариб кўринаётган қизга тикилиб турди-да, деди:

– Булар учун мени айблама, мен худонинг олдида сендан кўпроқ гуноҳкорман. Пул деб, бойлик деб, амал деб киндик қоним томган тупроқни ташлаб, мана шу тоғу тошларда дарбадар кезиб, ким бир тишлам нон бераркин деб юрибман. Бола-чақаларим ортимдан бўзлаб қолишган. Орқага қайтиш истаги ичимни ёндиради. Азоблардан қийналиб кетдим. Яқинда ўзим билан Карима исмли аёлни олиб ўтгандим. У юртини соғиниб, кечаю кундуз кўз ёш тўкиб, охири кўр бўлиб қолди. Уни тоғлар орасига ташлаб келдим. Шу аёл кечалари тушимга киради. Чақираётгандек бўлади. Бўриларга ем бўлдим, тирикми, тирик бўлса ҳоли не кечмоқда экан деб ўйлайман. У мени деб отасини, қишлоғини ташлаб келганди.

Мирзааҳмад гапини тугалламай пиёладаги ароқни симирди. Сассиқ ҳид қизнинг димоғига урилди. Лашкарбоши газак қилмади. Кўзларини юмганча бошини эгиб турди. Оғзидан ароқ томчилари томарди. Соли паранг ҳамон эшик олдида қўл ковуштириб турарди.

– Менга рухсатми, хўжайин, – деди у паст овозда.

– Ҳали ҳам шу ердამисан, наҳс! – илон чаққандай ўшқирди лашкарбоши.

Паранг эшик томон юрди. Сабинанинг «Тўхтаг» деб айтган сўзи қулоғига етиб борганда у ингичка бўйинини буриб қизга қаради.

– Ўғлимни олдимга келтириб беринг!

Паранг «Нима қилай» дегандек лашкарбошига юзланди.

– Бу тун бола сен билан қолади. Эрталаб олиб кирасан уни бу ерга! – деди Мирзааҳмад.

– Ўғлим менсиз ухлай олмайди.

– Энди ўрганади!

Соли паранг хонадан чиқиб кетди. Сабина ўзини қўйгани жой тополмай типирчилади. Яна ўксий-ўксий йиғлади.

– Бас, – деди лашкарбоши мушти билан курсини уриб, – мен сени бу ерга кўз ёшларингни кўриш учун олдириб келмаганман!

Сабина нафасини ичига ютди. Мирзааҳмад яна ароқ ичди.

– Мен чарчаганман, дам оламан. Оч бўлсанг анави гўштдан еб ол!

Сабина ўйга ботди. «Бола уйғониб қолмадимиз? «Тоғам қани» деб хархаша кўтармаяптими? Бу барзанги мени эрга тегмаганимни билса, «Нега ёлғон гапирдинг, бола кимники?» деб тўполон кўтармасмикин? Эй худо, мўъжизангни кўрсат, бу қонхўрлар чангалида қолган боланинг жонини омон қил. Уни соғ-саломат юртга олиб ўтай».

Мирзааҳмад ечинди. Унинг ярим яланғоч бадани чироқ шуъласида қизғимтир тусда товланарди.

– Овқатланмасанг ёт, чироқни ўчираман! – унинг дўриллаган овозидан қизнинг хаёли қочди. Бадани ўзига аён бўлган қўрқувдан титрарди...

Ташқарига чиққан Соли паранг эшик олдида бир нафас тўхтаб турди-да, кейин қиморбозлар йиғилган томонга йўл солди. Уларга яқинлашганда ортига қаради. Кўзи лашкарбошининг тошли кулбасига тушди. Дарчадан нур сочиб турган чироқ ўчганди. Паранг жилмайиб қўйди.

ЧЕЧЕНИСТОН

Қоронғи тушишини кутдик. Қуёш ботди, тоғлар узра тўлин ой кўтарилди. Бугазорларда, тошлар орасида тун қушлари тилга кирди.

– Вақт бўлди, – деди Латиф, – энди мен боришим керак.

– Хатарли ишга қўл урмоқдасан, худонинг ўзи па-нохида асрасин, – дедим.

– Бир бошга бир ўлим. Расулни уйига қайтараман деб боболаридан қолган ханжарни қўлимга олиб онт ичганман. Қасамга хиёнат ўлимдан оғир.

У халтасини очди, бўлакларга ажратилган авто-матни ёнимга ташлади.

– «Бўри»лар изимдан қувса, ўққа тутасан!

Латиф пастликка тушиб кетди. Харсанг тошлар уни кўзимдан яширди. Аста-секин тушиб келаётган қоронғилик қаърида лагерь чиммат ортида тургандек кўзга ташланарди. Машғулотларни якунлаган «бўри»ларнинг шовқин-сурони босилганди. Чодирлар атрофида чироқлар ёнганди. Тўп-тўп бўлиб ўтирган «бўри»лар худди улкан тошлардек кўзга ташланарди. Дурбин билан Латифни кузатардим. Бироқ у баҳайбат тошлар орасида кўринмай қолганди. Ярим соатлар ўтиб илғаб олдим. Лагерьга яқин бориб қолганди. Ҳаяжондан юрагим гурсилларди. Сим тўсиқ олдида беш нафар соқчи турарди. «Уларни якка ўзи тинчителишга кучи етармикин» деб ўйладим. Соқчилардан бири менинг нишонимда турарди. Қўли кўтарилса тепкини босаман деб ўйлардим. Улар Латифни ўраб олишди. Лабларининг харакатидан соқчилар билан гаплашаётганини тушундим. Улардан бири ичкарига кириб кетди. Назаримда Латиф нуфузли одамлардан бирининг номини тилга олган бўлса керак, ўн дақиқалар ўтиб ичкаридан барваста кимса

чикиб келди. У Латиф билан кучоқлашиб кўришди. Кейин биргалашиб ичкарига кириб кетишди. Шундан кейин юрагимнинг ҳовлиқиши босилгандек бўлди. Кўзимни Латифдан олмасдим. Йўқотиб қўйишдан кўрқардим. Икки соатча вақт ўтди. Чодирларнинг чироғи ўчди. «Бўри»лар уйқуга кетганди. Аммо Латиф ўтирган чодирдан чироқ шуъласи алламаҳалгача таралиб турди. Мени уйқу элита бошлади. Кўзларим ачишарди. Бир пайт юзимга тушаётган совуқ томчилардан уйғониб кетдим. Боягина борликни мўл-кўл нурлари билан ёритиб турган ой булутлар остида қолганди. Чақин чақди, само ёришиб кетди. Момақалди роқ гумбурлади, тоғнинг тошлари ларзага келди. Яйлов кўзимга ярқ этиб ташланди. Ёмғир забтига олиб, жалага айланди. Ўзимни панага тортдим. Бир неча дақиқадан кейин мен боя ўтирган жойга яшин тушди. У ҳамма ёқни кундузгидек ёритиб юборди. Ўт ва майсалар куйиб кетди. Ёмғир исига қўшилган куйинди ҳиди димоғимни ачиштирди. Томчилар борган сайин йириклашарди. Икки қадам нарини кўриб бўлмасди. Гумбурлаган овоз қулоғимнинг пардасини йиртиб юбораёзди. Момақалди роқ бўлса керак деб ўйлагандим. Унинг товуши босилмай иккинчиси гумбурлади. Бу боягисидан кўра кучли ҳамда ваҳимали эди. Уйқум қочди. Бир дақиқа ўтмай ўша даҳшатли гумбурлаш такрорланди. Бу оддий момақалди роқнинг гулдираши эмасди. Ёмғир тинган, булутлар тарқаган, ой икки чўққининг оралиғидаги юпқа булут остидан мўралаб турарди. Лагерь ёришиб кетганди. Мени даҳшатга солган овозлар ўша томондан келарди. У ерда портлашлар рўй бераётганди. Аланга кўк токига кўтариларди. Ўтирган жойимда тошдек қотиб қолдим. Бу Латифнинг иши эканлигига ақлим етганди. Қасир-қусурлар бир-бирига уланиб кетди. Гўё киёмат қўпгандек эди. Назаримда қурол-аслаҳалар

сақланадиган омбор портлаганди. Қулоғимга чалинаётган узлуксиз товушлар ўта дахшатли эди, мушакдек отилаётган ўқлар, снарядлар қоронғи осмонни, тоғу тошларни ёритиб юборганди. Бу манзара ўн дақиқача давом этди. Ниҳоят овозлар босилди. Ерни қиш туманидек қора дуд чулғади. Ҳавони порох, куйинди ва гўшт ҳиди босганди.

Нафасимни ичимга ютиб, атрофни кузатишда давом этдим. Пастдаги воқелик ақлу ҳушимни ўғирлаганди. Бундай портлашлар содир бўлган жойда бирор тирик жон қолиши даргумон. Қуролимни қўлга олиб пастга тушдим. Кеча кўзларимга ҳовузга ўхшаб кўринган жой вайрон бўлиб, тупроғу тошлари қора кулга айланиб, ўзидан жаҳаннамнинг нафасини таратиб турарди. Чодирлар ўрнида чуқур хандақлар ҳосил бўлганди. Бўлиниб кетган одамларнинг танасини тупроқ ва тошлар босганди.

Мурдалар ичидан Латифни изладим. Ёниб қорайиб кетган жасадларнинг кимлигини таниб бўлмасди. Ярим соат атрофни айланиб, ахтарган одамимни тополмай баттар хуноб бўлдим. Латифни йўқотиш, мурдалар ичида қолдириб кетиш мен учун оғир эди. Шундай йўл тутсам виждоним умримнинг охиригача азобда қоларди.

Зиммамдаги топшириқни Латиф адо этди. «Бўри»ларга қўшилиб ўзи ҳам ўлиб кетди. Энди мени бу ерда бажарадиган ишим қолмади. Ортга қайтишим керак. Шаҳарда таржимон кутмоқда. Беш-олти қадам босганимда қулоғимга инқиллаган товуш эшитилди, орқага қайтдим. Хандақ ичида тупроққа калтакесакдек ёпишиб ётган одамда кўзим тўхтади. Унинг боши ва оёғи чиқиб турарди. Этигидан танидим – Латиф. Уни суғуриб олдим. Юзини таниб бўлмасди.

– Латиф! Латиф! Тирикмисан?!

У овозимни эшитмади ёки жавоб қайтаришга ҳоли етмади. Уни кўтариб хандақ ичидан олиб чиқдим, тупроқ устига ётқиздим. Латифнинг устидаги кийимлари йиртилиб, титилиб кетганди.

«Кулранг бўрилар» албатта ўз раҳнамолари билан рация орқали боғланиб туришлари мумкинлиги ёдимга тушди. Жўнатишган сигналга жавоб қайтмаса улар хавотирланиб, тезда етиб келишлари мумкин. Латифни елкамга олиб бу ердан тезроқ кетишга қарор қилдим. Паст-баланд йўллар тинкамни қуритди. Толиқдим, нафасим қисилди. Шундай бўлса-да, лагердан тезроқ узоқлашиш мақсадида қадамимни илдамлатдим. Ҳали кечаги жойимизга етиб бормасимдан гуриллаган овоз қулоғимга чалинди. Шошиб тошлар орасига ўзимни урдим. Осмонда вертолёт пайдо бўлганди. У қайси томондан учиб келганини билолмадим. Бир муддат лагерь тепасида айланиб муаллақ турди-да, кейин келган томонига учиб кетди. Лагердаги дахшатли манзарани учувчилар кўришган ва рация орқали бошлиқларини бундан хабардор қилишган. Улар зудлик билан одамларини жўнатишади. Фожиа тафсилотларини ўрганишади. Портлашлар бегоналар томонидан амалга оширилгани исботлангудек бўлса, тоғлар устига одамларини ташлашади. Ҳамма ёқни алғов-далғов қилишади. Энди бу ердан узоққа кетиш керак. Латифни орқалаб йўлда давом этдим. Анча юрдим. Бироқ кўзимга ташланаётган жойлар нота ниш эди. Йўлдан адашганимни сездим. Рўпарамдан, тоғлардаги, қадим тош ўзанларидан қуёш шуъласида ярқираб сой оқарди. Таваккал қилиб сувга тушдим. Уни кечиб ўтишим керак эди. Совуқ баданимга игнадек санчилди.

– Маҳкам қучоқлаб ол! – дедим Латифга. У ҳали ҳам ўзига келмаган, фақат инграрди холос. Икки қадам юрмасимдан гулдираб, кўпик отиб тўлқинлан-

ган сув иккимизни оқизиб кетди. Мен ҳаракатланишим, бирорга харсанг ортига ўтиб олишим керак эди. Қаршимдаги тош томон юра бошладим. Қўкрагимга келиб урилаётган тўлқиннинг зарбидан қалқиб кетдим. Вужудим билан тошга ёпишдим. Латиф елкадан сидирилиб сувга тушиб кетганди. У тўлқинлар орасида бир кўриниб, бир кўринмай борарди. Асов сойнинг қудратли суви уни хасдек оқизиб кетаётганди.

– Латиф... Латиф! Тошларга ёпиш! – дедим овозимни қўйиб. Бироқ у товушимни эшитмади. Мен жон-жаҳдим билан ортидан суздим. Латифнинг ҳаёти қил устида турарди. Тошларга урилиб ҳалок бўлиши мумкин эди.

– Тошга ёпиш, ҳозир етиб оламан! – овозимнинг борича қичқирдим, бироқ сувнинг шовқини овозимни ютиб юборарди. Амал-тақал қилиб унга етиб олдим ва қўлидан маҳкам тутдим. Оқим иккимизни оқизиб кетди. Биз қанчалик ҳаракат қилмайлик оқим қаршилигини енга олмадик. Худди хасдек унинг измида оқиб борардик. Атрофда бизни қутқариб қоладиган ҳеч нарса кўринмасди. Тошларга ёпишганим билан оқим бир зарб билан юлиб, ўзи билан оқизиб кетарди. Йигирма қадам наридаги шаршарага кўзим тушиб қолди. Саноқли сониялардан кейин биз у ерга етиб борамиз. Шаршарадан пастга, тошлар устига тушиш бу оғзини очиб турган ажалнинг қурбонига айланиш демак. Латиф худди ўликдек қимир этмасди. Танаси сувда янада вазминлашиб кетганди. Кўз ўнгимга ўлим келди. Мен ўзимни ва шеригимни унинг измига топширишни истамай жон-жаҳдим билан қирғоқ томон сузишга ҳаракат қилдим. Шу даражада кучли бўлган оқим бағримдаги Латифни юлиб олмоқчи бўларди. «Йўқ, сени қўйиб юбормайман, иккимиз бирга ўламиз ёки оқим кучини енгиб қирғоққа чиқиб оламиз». Оқим билан курашардим. Оғзим сувга тўлди. Сув

иккимизни гоҳ устимиздан ошиб ўтарди. Шунда бир неча сония сув остида қолиб кетардик. Нафас олишим кийинлашарди. Худонинг раҳми келди. Бир амаллаб харсанг ортига ўтиб олдик. Шу ерда сувнинг шашти сусаярди. Бир оз нафасимни ростлаш учун имконият туғилди. Тагин бир уринсам соҳилга чиқиб оламан. У мен турган жойдан ўн қадамча нарида эди. Латиф ҳеч нарсани сезмасди. Ранги кўкариб кетганди. Нафас олиши сезилмасди. Ўпкаси сувга тўлдимикин деб қўрқиб кетдим. Уни қучоқлаб яна қирғоқ томон суздим. Билмадим, бундай қуч қаердан пайдо бўлди вужудимда? Бир қўлим ва икки оёғим оқим кучини енгиб борарди. Ниҳоят соҳилга чиқиб олдим. Тинкам қуриганди. Ўзимни ерга ташладим. Ёнимда юзини ерга қаратиб Латиф ётарди. Унга ёрдам бериш керак-лигини ўйлаб яна ирғиб ўрнимдан турдим. Кўкрагига қулоғимни тутдим. У билинар-билимас нафас оларди. Танаси қалтирарди. Соҳил бўйлаб қуриган чўпларни тердим. Бир амаллаб олов ёқдим. Латифнинг кийимларини ечиб қуритдим. Баданини ишқаладим. Бир оз ўтиб ўзига келди.

– Икки бор мени ўлимдан сақлаб қолдинг, – деди у ёнидан ханжарини олиб. – Ота-боболаримнинг руҳи олдида ва мана шу муқаддас ханжарнинг гувоҳлигида онт ичиб айтаманки, бугундан эътиборан менинг туғишган оғамсан! Керак бўлса, сен учун жонимни беришга, бошингга мусибат ва ташвишлар тушганда бирга бўлишга тайёрман!

Унинг сўзларидан миннатдор бўлиб, синган оёғига иккита калтак қўйиб боғладим.

– Энди йўлга тушсак бўлади, – дедим шеригимга.

– Мен юришга ярамайман, – деди у.

– Ундай дема, сен билан биз яшашимиз, мақсадимиз йўлида курашмоғимиз, болаларнинг келажаги учун, уларнинг бахтли ҳаёти учун курашмоғимиз керак.

– Улуғ ниятларинг ҳатто ўликларга жон ато этади,
– Латиф жилмайиб, мана шу табассуми билан менга
ўз миннатдорчилигини изҳор қилгандек бўлди.

Мен уни кўтариш мақсадида қўлтиғидан олдим, би-
роқ ўрнимиздан туришга улгурмадик. Аллақаердан
чийиллаб учиб келган ўқ ёнимиздаги тошни қоқ иккига
ажратиб ташлади. Иккимиз жойимизда қотиб қолдик.

– Кимсизлар? – тепаликдан чечен тилида овоз кел-
ди. Латиф бошини кўтариб атрофга аланглади. Унинг
кўзлари чўққида автоматини бизга тўғрилаб турган
одамда тўхтади. Латиф ўз тилида нимадир деди унга.
Сўзларига тушунмасам-да, гап оҳангидан ёмонлик
исини сезмадим. Ўқ отган одам пастга тушиб келди.
Юзини соқол қопаган, яноқлари туртиб чиққан,
пўстакнинг тешигидай кўзларида меҳрсизлик ва ёвуз-
ликнинг ифодаси анқиб турарди. Латифдан бу одам-
нинг кимлигини ва қаёқдан келаётганини сўрадим.

– Йўлдан адашибмиз, – деди шеригим, – Шамилнинг
одамлари турган қишлоққа келиб қолибмиз.

– Улар бизни йўлга солиб қўйишар.

– Ишониб бўлмайди. Булар ўта маккор одамлар.
Сени алдаб ёки қўрқитиб қаердан келаётганимизни
билиб олишга уринишади. «Кулранг бўрилар» ҳақи-
да лом-мим дея кўрма. Акс холда, менга қўшиб сени
хам бўғизлашади.

– Нега анави соқол сенга илтифот кўрсатиб қолди?
Таниш чиқиб қолдиларингми?

– Унга дала командири Масхадовнинг қариндоши-
ман деб айтдим...

Қуролли одам икки нафар шериги билан пастга
тушиб келди. У яна Латиф билан ўзларининг тили-
да суҳбатлашди. Кейин Латифнинг қўлтиғидан олиб
тепаликка тирмашишди. Мен уларнинг изидан эр-
гашдим. Сўқмоқ бизни тоғ ичига олиб кирарди. Форга
яқин келганимизда димоғимга ёқимсиз ҳид урилди.

Одамларнинг йиғлаган, йўталган овозини эшитдим. Ғор оғзи темир панжара билан тўсилганди. Озиб-тўзиб қорайиб кетган, суяклари кўринай деб турган ўнлаб асирлар панжарага яқин туришарди. Олдинда иккита жасад букилиб ётарди. Улар очликнинг қурбони бўлишгани шундоқ билиниб турарди. Кўзлари ич-ичига ботган тутқунлар соқчилардан овқат, сув сўрашарди. «Шамил айтган шўрликлар шулар бўлса керак» деган фикр кўнглимдан ўтди.

Биз ғор оғзидан ўтиб кетдик. Бироқ асирлар кўзлари билан бизни таъқиб қилишар, ортимиздан «Сув, нон» деб қичқиришарди. Шунда кўзим тўрт қатор тортилган симга тушиб қолди. Бу нима? Наҳотки эшик минага уланган бўлса?

Бу ердагилар Латифни яхши танишаркан. Ҳурматини жойига қўйишди. Оёғига малҳам суртиб, боғлашди.

– Латиф, тутқунлар рус аскарларими? – сўрадим ёлғиз қолганимизда.

– Шамил айтган тутқунлар шулар, – деди Латиф истамайгина, – бу ерда нафақат руслар, балки хорижликлар ҳам бор.

– Уларни қаттиқ қийнашибди. Қара, хаммаси оч, бунақада ўлиб қолишади.

– Ўлса сенга нима? Руслар ҳам бизнинг одамларимизни бундан баттар қийнашади, ўлдиришади.

– Инсонга инсондек муносабатда бўлиш керак.

– Тушунмадим, нега ачиняпсан? Шамил буларнинг барчасини ўлдиришни буюрибди. Эртага ғорни портлатиб ташлашаркан.

– Шунча одамни қириб ташлаш гуноҳ! Агар у ҳақиқатан ҳам ғорни портлатса, тарих Шамилни кечирмайди.

– Буни уруш дейишади. Урушда ҳамма нарса бўлади. Томонлар ярашганда эса гуноҳлар афв этилади.

Бежиз оқсоқоллар «Булутсиз ёмғир ёғмайди, кулфатсиз кўзга ёш келмайди» дейишмаган!

– Мен бунга йўл қўймайман!

– Озод қилмоқчимисан?

– Фақат иккимиз!

– Сенинг кимлигингни билмай қолдим, «Қора афғон».

– Қиёматлик оға-инимиз деб қасам ичдинг. Ҳақиқий чечен бўлсанг, қасамингга хиёнат қилмайсан!

– Хиёнат қилишга даъват этмоқчимисан?

– Биз инсонмиз. Барчамизни Аллоҳ яратган. Унинг хузурида тенгмиз. Бизни ёлғиз Угина жазолашга ҳақли. Одамларнинг бир-бирини жазолаши энг оғир гуноҳ ҳисобланади. Тутқунларни озодликка чиқариш бу миллатга хиёнат эмас. Мен қўли қонга бўялган каллақесар қотилларни эмас, балки очликдан, ташналикдан, азоб-уқубатлардан инграётган, қоронғи ғор ичидаги ҳаётдан ўлимни афзал билаётган анави адашганларни қутқаришни сўраётиман.

– Улар менинг юртимга қўлида қурол билан бостириб кирган. Одамларимизни отган, кирган! Улар ўлимга маҳкум!

– Уларнинг ҳеч бири ўзича сенинг юртингга қурол кўтариб кирмаган. Уларнинг ичида инсонга қарата ўқ узмаган, одам ўлдиришни гуноҳи азим деб билганлар ҳам бордир?

– Сен, «Қора афғон», бундай сўзларинг билан мени хиёнат кўчасига етаклама. Сен билан оға-ини тутинган бўлсам, халқимга хиёнат қилиш эвазига эмас, балки бир-биримизнинг манфаатимизни кўзлаб қасам ичганман. Ўзгаларнинг манфаати йўлида фойдаланиш ниятинг бўлса, янглишасан...

Индамадим. Ичимни нимадир кемирарди. Демак, эртага ғор портлатилади. Икки юздан ортиқ одам тошлар остида абадий қолиб кетади. Йўқ, тирик экан-

ман, бунга йўл қўймайман! Қандай қилиб бўлмасин уларни қутқаришим керак. Хисобимда ҳали вақт бор.

– Қўлимдан ҳеч нарса келмайди. Бу ишга мени аралаштирма, – деди Латиф кўнглимдан кечаётган гапларни уқиб олгандек. Кейин мен билан гаплашишни истамагандек юзини терс буриб олди. Соқчилар темир тўсиқ олдидан анча узоқда туришарди. Ичкаридан чиқиб келаётган сассиқ ис уларнинг димоғини ачиштирарди.

Ярим тунда уйғондим. Соқчилар мудраб ётишарди. Тутқунлар ҳам толиқиб, ерга чўзилиб қолишди. Атроф қоронғи эди. Таваккал қилишга қарор қилдим. Ўрнимдан турганимда Латифнинг овози қулоғимга чалинди.

– Қаёққа?

Ортимга ўгирилдим. У менга қараб турарди. Қисилган кўзларидан қаттиқ асабийлашганини пайқадим.

– Сенга айтган ишимни бир ўзим амалга оширмоқчиман.

– Ўлгинг келяптими?

– Ўзинг айтгансан, бир бошга бир ўлим.

Латиф жим қолди.

– Шошилма. Ўйлаб олайлик, – деди бир оздан кейин худди муроса йўлини танлаган одамдек. Латиф таклифимни қабул қилганини тушундим.

– Мен йўлга ярамайман. Тутқунларни озод қилолмасак, иккимиз ҳам шу ерда ўлиб кетамиз.

– Ўзим сени олиб чиқиб кетаман.

– Аввал соқчиларни қуролсизлантириш керак.

– Бу ишни ўзим уддалайман.

– Менга автомат олиб кел. Иккита. Кейин темир панжарадаги кулфларнинг калити қайси соқчида эканини аниқла. Калитни тополмасак уларни қутқаролмаймиз.

Калит соқчилардан қай биридалигини билмасдим.

– Калитсиз очишнинг иложи йўқми?

– Мутлақо, қулфлар ўта мустаҳкам, пўлатдан ишланган.

– Портлатамиз.

– Тепадаги тошлар қулаб тушса, тутқунларни босиб қолади.

– Бир иложини топармиз. Қани ишга кириш!

Ўрнимдан турдим. Ўн қадамча нарида иккита соқчи автоматини қучоқлаб, бошини тошга қўйиб ухлаб ётарди. Қўлимга муштдек тош олиб, оёқ учида қадам босиб улар томон юрдим. Шарпамни сезишмади. Иккисининг бошига тош билан уриб, ҳушидан кетказдим. Автоматларини олиб келиб, Латифнинг қўлига топширдим. У қуролни отишга шайлади ва деди:

– Чўнтақларини қара, калит бўлса, ол!

Соқчиларнинг чўнтаги хорижий пулларга тўла эди. Калитни тополмадим. Улардан ўн қадамча нарида яна тўрт нафар соқчи ухлаб ётарди. Биттаси ора-сира қўлини хиёл кўтариб қўярди. Ухламаётган бўлса керак деб ўйладим. Латифнинг ишораси билан ерга ёпишиб ўрмалаб кетдим. У автоматда соқчиларни нишонга олиб турди. Яқинлашганимда қўлини кўтариб турган одам ўрнимдан туриб кетди. Ерга ётиб олдим. Қўлларини қимирлатганча ёнимдан ўтиб кетди. Икки қадам юриб тўхтади. Қўлидаги автоматни ерга қўйди-да, тош устига чикди. Қўлларини қушнинг қанотидек қоқиб тепага кўтарилди. У қуш мисоли ғор ичини айланиб учарди. Кўзларимга ишонгим келмасди. Тушимми, ўнгимми? Ҳайрон эдим. У шундоқ тепамдан гавдасини букиб, бўшлиқда айланиб, шарпасиз ўтиб кетди. Унинг кўзлари ҳамон очиқ эди. Ҳатто менинг ўзига боқиб турганимни ҳам кўрди. У уч дақиқача ғор ичида учди. Кейин пастлаб, бояги тош устига енгилгина оёқ қўйди. Автоматини олиб жойига

борди ва тошга бошини қўйиб ётди. Бошимни кўтариб Латифга боқсам, у ҳам анграйиб қолганди. Унинг шунчаки ойпараст эканлиги кейин ёдимга тушди.

Мен ўз ишимни бажаришим керак эди. Қўлимда тош билан соқчиларга яқинлашдим. Ҳозиргина тепамдан учиб ўтган соқчи қўлини бошига болиш қилиб қотиб ухларди. Тўрт соқчини тинчитиб қайтдим. Энди ғор эшиги олдидаги симларни узиш керак эди. Бу борада анчагина тажрибам бор эди. Лекин ҳушёрлик лозим эди. Салгина ножўя ҳаракат қилсам, миналар портлаб кетиши ҳеч гап эмас. Ҳар бир сим икки дақиқадан вақтимни олди. Вужудимдан тер чиқиб кетди. Бир амаллаб симларни узиб ташладим. Енгил нафас олдим.

Пастда бўлаётган ишлардан беҳабар олти жангари тепада навбатчилик қилишарди. Латиф иккимиз кулфларни кўздан кечирдик. Уларни калитсиз очиб бўлмасди. Бу пайтда тутқунлардан айримлари уйғониб, мақсадимизни тушуниб панжара ёнига келиб туришарди. Улардан бири ханжар сўради. У ёшгина ўспирин эди. Биз қўлга киритган автоматлардан бирининг учига ханжар ўрнатилганди. Ўшани олиб маҳбусга узатдим. У тиф учини кулфнинг тешигига солиб, эҳтиёткорлик билан айлантирди. Латифнинг кўзи унда эди. Мен тепаликни назорат қилардим. Соқчилардан бирортаси тушиб келгудек бўлса, унинг йўлини ўқ билан тўсишим керак эди. Тутқуннинг ортида турган шериклари ҳам нафасларини ичларига ютиб, жимгина унинг ишини кузатишарди. У тифни такрор ва такрор айлантирди. Бироқ натижа чиқмади. Тонг бўзариб, қоронғилик тўрини аста кўтарарди. Ҳадемай олам ёришади. Ичкаридаги тутқунлар уйғониб, шовқин бошланади. Соқчилар пастга тушади. Шошилмоқ даркор. Акс ҳолда, отишма рўй беради, жангарилар Латиф иккимизни ўққа тутишлари ёки

тутқунларга қўшиб портлатиб юборишлари ҳеч гап эмас. Биз учун улар товон тўлашмайди. Шунини ўйлаб бетоқат эдик. Тутқун ҳамон ханжар учини қулф тешигига солиб айлантириш билан овора эди. Ҳаяжондан қўллари қалтираб этини тилиб олганди. Қон оқарди. Латиф чидамади, баттар хавотирга тушди.

– Удда қилолмади. Тонг отмоқда. Соқчилар уйғониб пастга тушишади. Энди ўзимиз бу ердан қочишимиз керак, «Қора афғон», – деди афсуслангандек. Мен ҳам кечикканимизга иқроор бўлдим. Автоматни қўлимга олиб, Латифни елкамда кўтариб ёрдан чиқиб кетишга қарор қилдим. Тутқунлардан бири рус тилида «Тўхта» деди. Ортимга қайрилдим. Ханжар ушлаб турган тутқуннинг қўлида қулф кўрдим.

– Очилди!

Пастга яна бир қулф солинганди. Тутқун унга ҳам ханжар солди. Вақт ўтиб борарди. Латиф иккимиз ҳамон чўғ устида тургандек типирчилардик. Тутқун шошиларди, қон оқаётган қўллари қалтирарди. Шундай бўлса-да, ҳаракатдан тўхтамасди. Шериклари нафасларини ичига ютган кўйи, жимгина унинг ишини кузатиб туришарди. Ниҳоят сўнгги қулфни очиш фурсати келганди. Қулфбузарнинг бўйи паст эди. Қўлларини чўзганда қулфга етмади. Шерикларидан бири энкайиб турди. Тутқун унинг елкасига чиқиб ишини давом эттирди. Шу пайт ҳушини йўқотган соқчилардан бирининг рацияси чақириб қолди. Латиф иккимиз бир-биримизга қарадик. Қўзларимизда вужудимиздаги қўрқув акс этарди. Нимадир қилиш керак. Акс ҳолда шериги хавотирланиб пастга тушиб келиши мумкин.

– Рацияни олиб кел! – деди Латиф.

Чопқиллаб рацияни олиб келдим.

– Халақит қилма, намоз ўқияпман...

Латиф пичирлаб, қисқагина гапирди-да, рацияни ўчириб қўйди.

– Тезроқ бўл, бизнинг фойдамызга ишлайдиган вақт оз, – деди шеригим қулфни очаётган йигитга. У қон билчиллаб турган қўллари титраб ҳаракат қиларди. Сўнгги қулфнинг очилиши ҳамманинг юрагини така-пука қилаётганди. Агар очилмаса, бизлар битта қолмай қирилиб кетамиз. Бунинг учун ихтиёримизда узоғи билан беш дақиқа бор. Кейин бояғи соқчи яна алоқага чиқади ёки ўзи пастга тушиб келади. Тамом: беш дақиқа ҳам тугади. Энди қўлга тушишимиз ёки нобуд бўлишимиз аниқ. Латиф иккимизнинг умидимиз тугади. Кўз ўнгимга ўлим келди. Латифнинг рангидан қон қочганди. У автоматни қўлига олди. Ичкаридагилар ҳам нафасларини ичларига ютган, фор ичига жимжитлик чўкканди. Тарақлаган овоз мана шу сокинликни бузди. Бу тошлар устига тушган қулфнинг «хушхабари» эди. Латиф иккимиз бир-биримизга қараб қўйдик.

– Шовқин кўтарилмасин! – хитоб қилди Латиф тутқунларга.

Улар эшик томон ошиқишди. Бари бир шовқин-сурон бошланди. Озодлик сурури тутқунларни ҳаяжонга солганди. Бақиринмас-да, паст овозда ўз тилларида шерикларига нималардир дейишарди. Йўлларида учраган соқчиларнинг автоматларини тортиб олишди. Ўқ овозлари эшитилди. Улар ташқарига чиқишгач тоғлар томон кўтарилишди. Латиф қўлидаги автоматга суянганча қочоқларнинг изидан қараб қолди. У чуқур ўйга чўмганди. Тақдирини, бундан кейин нима қилиши лозимлигини, мабодо тутқунларнинг қочишида уни айблашадиган бўлса, бунга қарши қандай жавоб ҳозирлашни ўйларди. Биздан нарида, тошлар устида чўзилиб ётган соқчилар ҳали ҳам ўзларига келишмаганди. Тутқунлар уларни оёқлари билан теп-

килаб-босиб аҳволларини беш баттар оғирлаштириб кетишганди. Уларнинг ўлик ёки тириклигини билиш мушкул эди.

Латифни елкамга олиб, юқорига кўтарилдим. Чикаверишда икки соқчига дуч келдим. Улар тошларга қонли бағрилларини бериб, мангу уйқуга кетишганди.

– Бу ерда қолиш хатарли, – деди Латиф, – ҳали замон Шамилнинг одамлари келиб қолади. Тезроқ ўрмонзор ичига кириб кетишимиз керак.

– Йўл кўрсат! Қаёққа юрай? – дедим унга.

– Ўрмон томон юр.

Мен у айтган томонга бурилдим. Биздан анча йироқда ям-яшил дарахтларга бурканган ўрмонзор кўзга ташланиб турарди. Орадан ҳеч қанча вақт ўтмай, тоғ дарасидан тўртта вертолёт чиқиб келди. Пастлаб, ёнбошлаб учишарди улар.

– Булар русларники, – деди шеригим. – Қочоқлар қўлга киритилган рация орқали ҳарбийларга хабар жўнатган бўлишса керак.

Вертолётлар ёнбағирликни айланиб пастлади. Афтидан, учувчилар тошлар орасида кетаётган қочоқларни кўришганди. Биз ўзимизни панага тортиб арчалар орасига яшириниб, уларни кузатдик. Қочоқлар арқон шотиларга осилиб, тепага кўтарилишди. Вертолётлар тоғлар ортига ўтиб кетди.

Сўқмоқ йўлдан икки соатча юрдик. Олисдан қишлоқ кўринди. Уйлар қўп эмасди. Ҳар бирининг ораси эллик қадам келарди. Чўққиларга ўрнатиб қўйилган қутиларга ўхшарди гўё улар.

– Қишлоқни четлаб ўтамиз, – деди Латиф, – одамларнинг кўзига кўринмаганимиз маъқул.

Тошлар орасидан паналаб ўтдик. Катта ёшдагиларга қараганда болалар кўпроқ кўринарди. Уларнинг кулгилари қулоқларимизга эшитилиб турди. Ҳеч ким кўрмади бизларни. Икки соатдан мўлроқ йўл юр-

дик. Қаршимиздан шовуллаб турган ўрмон чиқди. Иккимиз ўзимизни унинг ичига урдик. Энг чидамли дарахтлар – тўқ сариқ рангли тоғ тераклари ва қайинлар кўк билан бўйлашиб, мағрур қад ростлаб турарди. Кекса қарағайларнинг учида ғир-ғир шамол эсарди. Бутун ўрмон пойига қорамтир игна баргли япроқлар тўкилганди. Ўрмонзорнинг бир учи қор босган улкан тоғларнинг ёнбағригача чўзилиб кетганди. Қаёққа боқманг, дарахтларнинг жигарранг танаси... Ичкари қоронғи, чангалзор эди.

– Ўрмонни кесиб ўтишимиз керак, – деди шеригим.

– Неча чақирим юрамиз?

– Камида беш-олти чақирим!

Йўлга тушдим. Одам шарпасини сезган тустовук, кирғовул ва яна қандайдир қушларнинг безовта овози кулоқларимизга чалинди. Юзимизга чивинлар чанг солди. Улар этимизни узиб оладигандек қаттиқ чақарди. Оёқларимиз остида шох-шаббалар қалашиб ётар, юришни қийинлаштирарди. Қорнимиз очганди. Ўзимдан анча вазмин одамни кўтариб, ҳолдан тойгандим.

– Бир оз дам олайлик, – деди Латиф менинг чарчаганим ва қийналганимни сезиб.

Уни ерга қўйдим. Иккимиз ўтлоқ устига чўзилдик. Юзимиз тикан санчилгандек ачишарди. Аллақердан бўкирган овоз келди.

– Айиқ! – деди шеригим атрофга кўз югуртириб.

– Ўрмонда айиқ нима қилади? – ҳайрон бўлдим.

– Тоғлардан қўнғир айиқлар тушиб туради. Шу атрофда бўлса керак. Хидимизни олиб безовталанган. Улар одамга ташланиб ғажиб ташлаши мумкин.

Қўлда қуролимиз йўқ, ҳолдан тойганмиз, қаршимиздан чиққудек бўлса, ем бўлишимиз тайин.

Қоронғи туша бошлаганди. Яна қанча юришимиз худога аён. Ўрмон ичида жангариларга ҳам, айиқларга ҳам дуч келиш ҳеч гап эмасди.

– Йўлга чиқишимиз керак, – дедим Латифга. – Қаёққа юришимни айт.

– Дамингни олсанг бўларди.

– Вақт тифиз. Қорнимиз оч, егулигимиз сувда оқиб кетган. Тезроқ ўрмондан чиқиб олсак яхши бўларди.

– Кечаси юриш хатарли, ичкарида ботқоқликлар кўп.

– Бир амаллаймиз!

Латиф осмонга, япроқлар орасидан кўриниб турган юлдузларга боқди. Уларга бир муддат тикилди. Ўзи излаган Чўлпон юлдузини топиб:

– Кун ботиш томонни мўлжаллаб юравер, – деди.

Шеригимни орқалаб йўлга чиқдим. Қоронғи ўрмон совуқ эпкинда чайқаларди. Ваҳимали овозлар юракни сескантирарди. Қадам қўйган жойларим билқилларди. Икки чақиримча юргач толиқдим. Дам олгани ўтирдим.

– Сен бола пўлатдек иродали йигит экансан. Кўринишингдан нимжонгинага ўхшайсан-у, аммо вужудинг тўла куч. Шунча қувватни қайдан танангга сиғдирилгансан, ҳайронман. Ҳарбий тайёргарликдан ўтганлар ҳам сенчалик абжир, бақувват эмас. Назаримда сени бу юртга ташлашдан олдин узоқ тайёргарликдан ўтказишган кўринади.

– Сенинг инсонларга қилган яхшилигинг кучимга куч қўшди, – дедим жилмайиб.

Латиф ёнидан ханжарни олиб:

– Бу мендан сенга эсдалик. Шаҳарда бизни нима-лар кутаётгани ёлғиз худога аён. Яна кўришамизми йўқми – бунисини билмайман. Бироқ тирик қолсак, бир-биримизни ҳамиша эслаб, ёдга олиб туришимиз учун сенга совға қиламан. Илтимосим, буни бегоналарга берма. Ҳамиша ёнингда олиб юр. Ханжарда кўп хислат бор. Бобом «Бу одамни бало-қазолардан, бевақт ўлимдан, хавф-хатардан асрайди» деб насихат қилганди. Қачондир уйингга қайтиб борсанг, юр-

тингда тинчлик-омонлик ўрнатилса, яхши кунларда, байрамларда тақиб юрасан.

Мен ханжарга тикилиб турдим. Кейин қўлимга олдим.

– Афсуски, сенга берадиган эсдалигим йўқ, лекин менга кўрсатган яхшиликларинг ўлгунимча хотирамдан кўтарилмайди, – дедим.

– Икки бор ҳаётимни сақлаб қолдинг. Шунинг ўзи хар қандай совгадан афзал.

Яна йўлга тушдик. Қадамимни илдамлатдим. Таржимонни ўйладим. Қутаётган бўлиши керак. «Сени Кашмирий сўради, қайтиб кетасан» деганди. Балки боришим биланоқ жўнатиб юборар. Ахир бу ерда улар айтган ишни бажаролмадим. Зелимхон яқинига йўлатмади мени.

Йўлимизда яшин урган, шамол қайирган, чириб кулаб тушган дарахтлар, шох-шаббалар қалалишиб ётарди. Бўйчан ўтлар уларга тирмашиб кетганди. Чангалзорнинг худди ўзи. Ер оёқ остида билқ-билқ қимирлайди. Шунга қарамасдан юришда давом этдим. Чўмилган одамдек жикқа терга ботгандим. Ҳарсиллаб нафас олардим. Латиф «Ботқоқ бўлган жойда нам қолади» деган мақолни эсга олиб, «Эҳтиёт бўл, шошилма» деб ора-сира огоҳлантириб қўярди. Бу қадар хавотирланаётганига эътибор бермадим. Фикри-зикримда тезроқ ўрмондан чиқиб кетиш эди. Юришга қийнала бошладим. Бирдан чўкаётганимни пайқаб қолдим. «Наҳотки ботқоқлик ичига кириб бораётган бўлсам» деб ўйладим. Ўт-майсалар қоплаган ер устида нам тепчиб турарди. Тўпифимгача ботқоққа ботгандим. Бўшлиқ оёғимдан торгарди. Суғуриб ололмасдим. Секин-аста ботиб бораётганимни фаҳмладим.

– Латиф, биз чўкяпмиз! – дедим овозим қалтираб.

– Орқага қайт! – буюрди шеригим.

– Оёғимни суғуриб ололмаяпман.

– Мени ташла, тез бўл, йўқса иккимиз ҳам фарк бўламиз.

– Ташлай олмайман!

Мен жон-жаҳдим билан оёғимни ботқоқ ичидан суғуриб олишга уриндим. Аммо у мени тобора комига тортарди.

– Ташла! – бақирди Латиф. – Тез бўл!

Мен унинг сўзларини эшитмагандек, турган жойимда типирчилаб оёғимни ботқоқдан чиқаришга уриндим. Аксига олгандек, чивинлар ини бузилгандек юзимга чанг солар, нишини санчар, қулоғим остида фўнғиллаб кўз очиргани кўймасди. Шеригимни худди тушиб кетадигандек икки қўлим билан маҳкам ушлаб олгандим. Бу пайтда тиззамгача ботқоқ ичига кириб кетгандим. Латиф аҳволимни кўриб, баттар аччиқланди:

– Мени ташла, аҳмоқ, сўзимни эшитяпсанми?

Бошқа иложим қолмаганди. Қўлларимни бўшатдим. У ботқоқлик устига тушди ва ўтириб қолди. Мен оёқларимни чиқаришга қанчалик чиранмай, бунинг фойдаси бўлмади. Гавдам билан олдинга интилдим. Шунда бир оёғимни зўрға суғуриб олдим. Беш дақиқача ўтиб иккинчи оёғимни ҳам тортдим. Ўзим билан ўзим овора бўлиб, Латифни унутаёзган эканман. Ортимга қарасам у кўкрагигача ботқоққа ботганди. Жон алпозда унга ташландим.

– Қўлингни бер, Латиф!

У қўлларини чўзди, тортдим. Назаримда шеригим вазминлашиб қолгандек эди.

– Ҳаракат қил, кимирла!

– Шохми, ходами олиб кел! – буюрди шеригим.

Бошқа илож йўқ эди. Латифдан қўлимни тортиб олдим. Бир амаллаб қуруқликка чиқдим. Шохлар кўринмасди. Атрофни гир айланиб излайман, тополмайман, шошганимда оёқларим остидагини кўзим

кўрмасди, хунобим ошди. Ниҳоят икки қулоч хода топдим. Уни олаётганимда шитирлаган овоз эшитилди. Ёнгинамдаги чангалзор ичидан бир тўда шарпа отилиб чиқиб, кўз илғамас тезликда қаёққадир ғойиб бўлди. Қўрқиб кетдим. Бу кийиклар эканлигини кейин билдим. Қайтиб келганимда Латифнинг бўйнидан пасти кўринмасди. Икки қўлини тинимсиз типирчилатарди. Сув ва балчиққа беланган бошини орқага ташлаб, хансираб нафас оларди. Ходани узатдим. Латиф унинг учидан маҳкам тутди. Вужудим кучга айланиб тортидим, шеригим бир оз қўтарилди.

– Менга қара, «Қора афғон», – деди у хансираб, – ажалим битган кўринади. Яна беш чақирим юрсанг қурукликка чиқасан, қишлоқ кўринади. Одамларнинг кўзига ташланма. Улар ичида ёмонлари кўп, сени русларга ҳам, ўзимизникиларга ҳам тутиб беришади. Қишлоқдаги тош йўл тўғри шаҳарга элтади. Яна бир гап, мана бу тумор ичидаги қоғозга рақамлар ёзилган. Шаҳарга тушганимда жуфт сонларга қўнғироқ қил, – у бўйнидан теридан ясалган туморни олиб менга улоқтирди. – Эсингдан чиқарма, фақат жуфт сонларга қўнғироқ қил. Гўшакни кўтарган одамга «Меркурий сўнди» деб айт. Тушундингми, ҳа, «Меркурий сўнди» деб айт. Бошқа гап гапирма. Кимлигингни ҳам айтма. Шаҳарга тушишинг биланоқ албатта телефон қил!..

Латифнинг сўзлари қулоғимга кириб-кирмасди. Уни ботқоқдан тортиб чиқариш учун жон олиб, жон бериб чиранардим. Шеригим ҳамон гапида давом этарди.

– Сен афғон жангариларидан эмаслигинга йўлда шубҳалангандим. Фор ичидаги тутқунларни озодликка чиқармоқчи бўлганимда ўша шубҳаларим исботини топди. Сенга айтган гапларимдан ҳафа бўлма, синаш мақсадида атайин шундай қилгандим. Аслида менинг ҳам ниятим тутқунларни эркинликка чиқариш

эди. Ким бўлсанг ҳам қалбингда ёмонлик ва ёвузлик йўқлигига, ниятинг холислигига ишондим...

– Мен ҳам сенинг юрагинг тозалигини сезгандим. Сен Шамилнинг ҳам, Зелимхоннинг ҳам одами эмасан, – вужудим билан чираниб, шеригимни тортиш асносида шундай сўзларни ҳам бақириб, ҳам йиғлаб айтардим. – Сен урушга, зўрлик ва зўравонликка қарши курашувчи мард инсонсан! Юрагида тинчлик, озодлик ўти ёнган инсонларнинг қандайдир ботқоққа ботиб ўлишга ҳақи йўқ. Уруш оловини ёқувчилар, бузғунчилар бор экан, сен яшашинг, курашишинг керак! Қани, бўла қол. Ҳаракат қил, биродар!

Лаънати хода ўртасидан синди. Бошқасини излаб, атрофни гир айландим. Бу гал узунроқ хода илинди қўлимга. «Бу билан шеригимни тортиб олсам бўлади». Чопқиллаб келдим. Не кўз билан кўрайки, Латиф жойида кўринмасди. Фақат бармоқларигина балчиқдан чиқиб турарди.

– Латиф! – овозимни қўйиб, айна чоғда ўкириб йиғлаб юбордим. – Латиф!!!

Мен қанчалик бақириб кичқирмай ҳеч қаердан садо қайтмади. Дарахтлар, чангалзорлар, ўт-ўланлар овозимни ютиб юборганди. Қаршимдаги ботқоқлик қорайиб турарди. Латифнинг қўллари ҳам кўринмасди энди. Шеригимни сақлаб қолишим мумкин эди, қаердадир хато қилдим. Виждоним қийналарди. Кўкрагим санчиб оғрирди, ичим ағдарилиб, чидаб бўлмас азоб берарди. Ўзимни ўтлар устига отиб, ала-мимга чидамай ўкириб-ўкириб йиғладим. Бошимда бир савол айланарди:

«Энди нима қиламан?»

ИСТАНБУЛ

Кеч бўлишига қарамай, Лу тўғри резидент Адамснинг ҳузурига жўнаб кетди. Бундай пайтларда резидент ўз хонасида кун бўйи жамланган маълумотлар устида ишлаб ўтиришни ёқтирарди.

– Муҳим янгилик бор, сэр!

– Қулоғим оғирлашиб қолганга ўхшайди, нимадир дедингизми? – Адамс анчадан буён ходимининг муҳим маълумотлар олиб келмагани учун шундай қочиримли гап қилганини шогирди фахмлади.

– Олиб келган янгилигим ҳар қандай кар одамнинг кулоғини ҳам очиб юборади, сэр!

– Унда тезроқ айта қолинг, зора менинг қулоқларим ҳам очилиб қолса!

Лу Баққолнинг хонадонидаги гап-сўзлардан бошлигини хабардор қилди. Адамс кўтарилган масалалардан у қадар хурсанд бўлмаса-да, Баққолнинг ҳисоб рақамидаги маблағ анчадан буён уни қизиқтириб келарди.

– Баққолнинг банкда қанча маблағи борлигини биласизми? – сўради резидент.

– Ўзининг айтишича, беш юз миллион доллар.

– У ҳеч кимга ҳақиқатни гапирмайди. Ҳаммани лақиллатиб келади. Кечаги маълумотга қараганда, Баққолнинг Швейцария, Англия ва Американинг йирик банкларида бир миллиарддан ортиқ сармоясига бор.

– Бу жуда катта рақам, сэр. Шунча маблағ эгасининг сиёсатга аралашини қандай тушуниш мумкин?

– Сиёсат бузуқ аёлнинг ҳирси тўлиб-тошган эркак олдида яланғоч танасини намойиш қилиши билан баробар. Баққол сиёсат майдонига кириш, ном чиқариш, Усама ва Мулла Умардек кимсаларнинг эътиборини қозониш ҳамда ўзини уларнинг сафида

кўриш мақсадида маблағларини совуришга ҳам тай-ёр. Ҳолбуки, сиёсат бундай одамларнинг белини синдириб, яланғочлаб ташлашини ҳозирча тушуниб етмайди. Начора, Баққол шуни орзу қилган бўлса, биз ёрдам қўлини чўзамиз. – Резидент сирли жилмайиб кўйди.

– Бўронни Чеченистондан олиб ўтиш масаласини қандай ҳал этамиз? – резидентнинг сукутга чўмганини кўриб савол ташлади Лу.

– Баққол буни сиздан илтимос қилдимиз?

– Шундай, сэр.

– Илтимос қилган бўлса, ёрдам берамиз. Бироқ бу ишда бизнинг одамларимизнинг қўли борлигини мутлақо сезмаслиги шарт. Биз унга ўзимизнинг ўртачиларимизни рўпара қилиб қўямиз, хавфсиз йўлақлар очиб берамиз. Албатта буларнинг барчаси Баққолнинг ҳамёнидаги муллажиринг ҳисобига амалга оширилади. Сиз зудлик билан ўртачиларга ҳақ тўлаш зарурлигини эслатиб қўйинг.

– Қанча?

– Менимча, ўн миллион доллар етади.

Лу резидентнинг оғзидан чиққан рақамлардан энсаси қотди.

– Сэр...

Адамс ходимининг нима демоқчилигини гап оҳангидан пайқади:

– Ўн миллион унинг учун уммондан томчидай гап. Банкда сақлаётган пуллари ойига ўн миллионлаб болалайди. Бошида ишни паст нархдан бошласак, кейин айтган пулимизни ололмаймиз.

– Пулни олдиндан тўлаши керакми?

– Биз сувни кўриб оёқ кийимимизни ечамиз, Лу!

– Яхши, мен эртагаёқ гапларингизни Баққолнинг қулоғига етказаман.

– Ундан яхши жавоб оласиз деган умиддаман!

– Эшитишимга қараганда, Бўрон анчагина зийрак, ақлли, ҳушёр йигит кўринади.

– Аҳмоқ бўлганда Чеченистонга жўнатишмасди уни. Қўлидан иш келишини билишган.

– Кейинчалик бизнинг ишларимизга ҳам ёрдами тегиб қолар деган умиддаман.

– Бу масалани ўйлаб кўриш вақти келади. Ҳозир уни Туркияга олиб ўтиш муаммосини ҳал қилишимиз керак. Чеченистонда одамларимиз бор. Бизга хизмат қилаётган чеченлар ҳам топилади. Мустафо Афғонистонга қачон жўнамоқчи?

– Бу менга боғлиқ.

– Унда ҳаракатингизни қилинг. Вақт чўзилса, Баққол аҳдидан қайтиб қолиши мумкин. Мустафога олти юз минг доллар ваъда қилди дедингизми?

– Шундай.

– Менимча, Мустафони жўнатсак у бизнинг фойдамизга очко ишлаб беради. Пулга ўч одамлар тилларини тишларининг орқасида ушлаб туролмайди. Одамларимиз уни кузатиб боришади. Кашмирий билан учраштиришади. Бу учрашувда Баққолнинг обрўйини кўтаришимизга тўғри келади. Мустафо қайтиб келганда, Кашмирийнинг жуда катта эҳтиром билан кутиб олганини ва айни пайтда Баққолга ҳурмати чексиз баланд эканлигини, Мулла Умар у жўнатадиган «Град»ларга кўз тикиб турганини, у ердаги жангариларни ўз қармоғига олганини таъкидлашни унутмасин. Сухбат чоғида афғон далаларида етиштирилган қорадориларни Баққолнинг қўли билан дунё бозорларига олиб чиқиб сотиш масаласи ҳам тилга олинса яхши бўларди.

– Не сабабдан?

– Баққол қорадори савдосидан мўмай даромад орттиришни ҳуш кўради.

– Демак, Мустафони йўлга тайёрласам бўлаверади...

– Албатта! Мен ўзимизникиларни хабардор қилиб қўяман. Улар Мустафони Эронда кутиб олишади ва босган ҳар бир қадами ҳақида сизни хабардор қилиб туришади. Дарвоқе, сиз Баққол билан қачон кўришасиз?

– Эртага эрталаб, сэр.

– Унда йўлак очилганини маълум қилинг!

– Тушунарли, сэр.

– Мустафонинг қулоғини яхшилаб қизитинг. Кашмирий билан учрашганда сиз ўргатган сўзлардан четга чиқиб валақламасин. Қайтиб келгандан кейин суҳбатни биргаликда муҳокама қиламиз.

– Баққол пулни қайси ҳисоб рақамингизга ўтказсин?

– Нақдини тўлагани афзал!

– Тушунарли, сэр!

Лу резидентга таъзим қилиб, хонани тарк этди.

* * *

Резидент ёши улуг, ўттиз йилдан кўпроқ махсус хизмат идорасида юксак лавозимда ишлаб, етарли тажриба тўплаган, тепакал, юзи чўзинчоқ, оқ-сарикдан келган ўрта бўйли олтмиш ёшлардаги одам эди. У ноёб қобилият эгаси бўлганлиги боис режалаштирган ишларида камдан-кам янглишарди. Баққолнинг толибонлар етакчиси билан яқинлашишга уринаётгани, Самангандаги бир ҳовуч жангариларни ўз измига солмоқчи бўлаётгани, авра-астари чиқиб кетган кенгашни тасарруфига олиши резидент учун аҳамиятсиз эди. Кенгашни аввалги ҳолатига қайтариб бўлмаслигини у бошқаларга нисбатан яхши тушунарди. Энди уни қўллайдиган, таъминотига елка қўядиган ҳомийлар ҳам қолмаганди ҳисоб. Резидент толибонлар етакчисини истаган пайтда ўз измига солишга қодир эди.

Мулла Умарнинг Адамс хизмат қилаётган махсус хизмат идораси билан алоқаси айтарли ёмон эмасди. Сиртдан қараганда, бу ташкилот америкаликларнинг, русларнинг, покистонликларнинг ва бошқа давлат махфий хизмат идораларининг бу юртда олиб бораётган ишларини шунчаки назоратчи сифатида кузатиб тургандек туюлса-да, аслида нофоранинг чўпи уларнинг қўлида эди.

Баққолнинг қўшни давлат чегарасидан «Град»ларни афғон ҳудудига олиб кириши, Бўронни Чеченистондан Туркияга олиб ўтиш муаммоси резидентнинг юрагидаги анчадан буён орзу бўлиб келаётган умидларини рўёбга чиқаришга хизмат қилиши мумкин эди. Резидентнинг пўлат сандиғида ётган ўнга яқин муҳим ҳужжатлар орасида Баққол ҳақида жамланган жилд ҳам сақланарди. Бу маълумотлар юқорида эсга олиб ўтганимиздек хорижий давлатларнинг банкида турган маблағ билан бевосита боғлиқ эди. Баққолнинг пуллари кун сайин болалаб, рақамларнинг сакраб бораётганини резидент анчадан буён кузатарди. Туркнинг йўлига аллақачон қармоқ ташлаб қўйганди. Бироқ у ўзидан нохуш ис таратиб турган хўракка яқинлашмасди. Нафи тегмайдиган хорижликларни жини суймасди. Ечими топилмаётган ҳар қандай муаммони осонгина ҳал этишга ақли етган резидент Баққолнинг не сабабдан хўракка яқинлашмаётганини ўйлаб, боши қотарди... Ниҳоят Баққол кутилмаганда ўзгаларнинг аралашувисиз ҳам хўрак атрофида ўралашиб қолди.

«Энди нима қилиш керак?»

Резидент оғриқдан тарс ёрилаётган бошини чангаллаб турганда Лу сим қоқиб қолди.

– Баққол билан учрашдим, сэр.

– Қандай хушxabар?

– Мустафо эртага йўлга чиқадиган бўлди.

– Демак, «Град»ларни олишга қарор қилган.
– Шундай.
– Биз сўраган пул нима бўлди?
– Баққол рози.
– Тезда идорага етиб келинг. Қолган гапларни шу ерда маслаҳатлашамиз.

Ярим соатлар ўтиб, Лу резидентнинг хонасида ҳозир бўлди.

– Мустафо Кашмирийга қандай хабарларни етказишдан огоҳ бўлдингизми?

– Баққолнинг гапларини қолдириб, унга нималар ҳақида гапириш кераклигини ўзим бир соат тушунтирдим.

– «Град»нинг бир донасига қанча тўлашини айтдимми?

– Бу ўртачига боғлиқ, сэр.

– Яхши. Уни биз топишимизга рози бўлдимми?

– Шундай.

– Мўлжалингиздаги одамлар борми?

– Бундай одамни Афғонистондан излаймиз, сэр. Эшитишимча, лагерда тожик йигитлар кўп. Шулардан бир-иккитасини ишга соламиз. Улар ўз юртларига бориб, рус ҳарбий бошлиқлари билан алоқага чиқади-ган одам топишади. Мухими, улар биз учун текинга ишлайди.

– Уларга ишонсак бўладими?

– Озгина чой-чақага жонларини тикишади, сэр!

– Баққол рози бўлармикин?

– Бундай одамларнинг бошидан пул сочади. Унинг ягона мақсади – Умарнинг эътиборига тушиш.

– Лекин тожик йигитларни юртларига жўнатиш ҳақида билдирган таклифингизга қўшилмайман, Лу.

– Бошқа режангиз борми, сэр?

– Тожикистонда вазият ўзгарган. Ҳокимият ҳукуматнинг қўлида. Ҳукуқ-тартибот идоралари ходимлари биз жўнатган йигитларни тутиб олишлари мумкин.

Қўлга тушадиган бўлишса, ишлаб чиқилган тизимлар барбод бўлади. Яхшиси, уларни Истанбулга чақирамиз. Қўлларига Эрон давлатининг паспортини берамиз. Бажарадиган ишларини яхшилаб тушунтирамиз.

– Кейинчалик бизнинг сирларимизни очиб қўйишмайдими?

– Сиз уларни лагерга қайтиб боради деб ўйлаётган бўлсангиз янглишасиз, азизим!

– Тушунарли.

– Сиз Афғонистондаги одамларимизга хабар жўнатиш. Кашмирий Тожикистонга ташлайдиган йигитларнинг изига тушишсин. Улар билан ишлашсин. Лагерда одамнингиз борми?

– Албатта, шу пайтгача биз унинг хабарлари билан нафас олиб тургандик. Бироқ олти ой муқаддам алоқа узилган.

– Сабаб?

– Лагерда вазият издан чиққан. Кўпчилик қочди, сотқинлар суқилиб кирди. Бошлиқлар одамларидан шубҳаланадиган бўлди. Шунинг учун агентни безовта қилмаяпмиз, аммо у биздан топшириқ кутмоқда, сэр.

– Бугуноқ алоқа боғланг. Тожикистонга ташлайдиган йигитларнинг шахсини аниқлаб берсин. Иложи бўлса, ўзи ҳам шу тўдага киришга ҳаракат қилсин!

– Яхши!

– «Град» операцияси бир ёқлик бўлмагунча бу ишларда на сизнинг, на менинг қўлимиз борлигини ҳеч ким билмаслиги шарт, Лу. Ортиқча гап-сўзлар бизнинг эмас, балки идорамизнинг обрўсига путур етказишини истамайман!

– Сизни тушундим, сэр.

– Бўрон масаласида гаплашдингизми?

– Гаплашдим. Баққол «Агарда Бўронни менинг ҳузуримга келтириб берадиган одам топилса, оғзига

сиққан пулни тўлашга тайёрман» деди. У молиявий ишларни Бўроннинг қўлига топширмоқчи.

– Пулни бугуноқ олинг!

Резидент муаммоларни ҳал этишда мунтазам маблағни юқори даражага қўярди. Мақсад сари дастлабки одим ташланди. Энди Баққолнинг ҳисоб рақамларидаги пулларни ечиб олиш тўғрисида бош қотириш керак. Лунинг хабарига қараганда, «Град»ларнинг қиймати мутлақо уни қизиқтирмайди. Нархини Баққол эмас, ўртада турган даллол белгилайди. У руслар билан шартнома тузиш ҳуқуқига эга. Бу ишни Бўрон удалайди. «Истанбулга олиб ўтишда шундай тизим ишлаб чиқаманки, у умрининг сўнгигача мендан миннатдор бўлиб, чизган чизиғимда юрадиган бўлади» деб режа тузди кекса резидент.

Адамснинг Чеченистонда хизмат бурчини адо этиб юрган ходимлар орасида анчагина танишлари бор эди.

– Ҳозирча сиз бўшсиз, – Лунинг кетишига изн берди резидент.

Лу хонадан чиқиб кетди.

Резидент телефон гўшагини кўтарди.

– Сизбоп топшириқ бор, Окан, – деди резидент гўшакни кўтарган танишини туркча исми билан атаб.

– Хизматингиздаман, сэр.

– Зелимхоннинг атрофида ишончли ёрдамчиларингиз борми?

– Топилади, сэр.

– Афғонистондан ўтган Бўрон исмли йигит бор. Ўша йигит мен учун керак бўлиб қолди. Шундай тизим ишлаб чиқингки, уни қидирганлар мурдалар ичидан излашсин!

– Сизни тушундим, сэр...

– Унда ишга киришинг!

– Сэр...

- Ҳақингизни мендан оласиз!
 - Бу гал қимматроқ тўлашингизга тўғри келади.
 - Қанча сўрайсиз?
 - Беш юз минг.
 - Сиз томонда одам шу қадар қимматми?
 - Ҳамкорларим бор...
 - Атаганим юз минг!
 - Бу мен ишлаб чиққан тизимга сарфланадиган харажатни ҳам қопламайди, сэр!
 - Окан, Истанбул ва Афғонистонда битадиган ҳар қандай ишингиз учун мен туриб бераман.
 - Ҳамиша менинг нозик жойимдан ушлайсиз, сэр!
 - Майли, яна юз минг қўшдим. Фақат ишни тезлатинг!
 - Одамингиз ўн кун ичида Истанбулда бўлади.
 - Миннатдорман, Окан!
- Резидентнинг кўнгли хотиржам тортиди.

КОБУЛ

Мустафонинг ташрифи Кашмирий учун кутилмаган янгиликка айланибгина қолмай, балки Мулла Умар билан ўрталарида рўй берган айрим кўнгилсизликлар пардасини кўтариб ташлашга ҳам ҳизмат қилди. Баққолнинг пойтахтга пинҳона келиб, Башир билан кенгашиб кетганидан Кашмирий мутлақо хабарсиз эди. «Башир кўп нарсаларни яширган мендан, ҳазратнинг жазоси ҳақ» деган фикр шу кунгача кўнглида яшаётган гумонларнинг чала ўлик туманини тўзитиб юборди.

– Биласизми, Мустафобей, – дея узоқдан гап бошлади Кашмирий меҳмоннинг сўзларини тинглаб бўлгач. – Эргашбойнинг одамлари бизга фақат зиён келтирмоқда. Ҳазратим, Усама бин Ладен жаноблари уларни боқиш учун ойига аллақанча минг дол-

лар сарфлайдилар. Бироқ улардан наф кўрмадик. Кенгашнинг илгариги раҳбарлари лагердагиларни бизнинг елкамизга худди ўликдай ортиб қўйишганди.

– Бейим йигитларнинг таъминотини ўз зиммаларига олади. Уларни кийим-кечак ва озиқ-овқат билан таъминлашдан ташқари, ойига ҳақ ҳам тўлайди ва ҳазратимнинг синолари учун Тожикистондан олиб ўтиладиган қурулларга катта миқдорда маблағ ажратади.

– Баққолбейга қандай миннатдорчилик билдиришга сўз тополмайман. Бу янгиликни ҳазратим эшитса албатта бениҳоят шодланади ва Баққолбейнинг яхшилигини умрбод унутмайди, – деди Кашмирий меҳмоннинг сўзларини тинглаб бўлгач. – Бироқ уларни қандай қилиб бу ерга олиб ўтиш масаласи ҳақида мен ҳеч нарса билмайман.

– Башир жаноблари рус генераллари билан яширинча тил бириктириб «Град»ларни сотиб олиш мумкинлигини ҳамда бу ишда Эргашбойнинг одамлари ёрдам беришини таъкидлаган экан. Бейэфэндим уларни интизорлик билан кутмоқда.

Кашмирий қошлари чимирилиб, ўйланиб қолди.

«Башир кимларни назарда тутдйкин?»

– У назарда тутган одамлар ҳозирча менга номаълум. Уларни яқин кунларда албатта аниқлайман.

– Эшитишимга қараганда, улардан бирининг исми Бўрон экан. Сиз бу йигитни танийсизми?

– Бўрон дедингизми?!

– Шундай, у кенгашнинг аъзоси эмиш. Ёнига ёрдамчиларни олиб, рус ҳарбийлари билан алоқа ўрнатиш қўлидан келармиш. Бейим шу йигитни танлади.

– Афсуски, у ҳозир бу ерда эмас.

– Янглишмасам, уни чақиртириб олиш қўлингиздан келади?

– Ваъда беролмайман. Бу масалани ҳазратимнинг ўзи ҳал қилади.

– Эргашбойнинг тўдасида тожик йигитлар бўлиши мумкин. Улардан фойдалансак қандоқ бўларкин?

– Афсуски, Эргашбой энди сафимизда йўқ. Душманлари отиб ўлдирди. Ўрнига Мирзааҳмад исмли йигитни бош этиб тайинладик.

Баққол Башир билан учрашганда лашкарбоши ҳақида суҳбатлашишганди, аммо Мустафога бу хусусда оғиз очмаганди.

– Бундан Баққолбей беҳабар, – деди турк пингиллаб.

– Етиб боришингиз биланоқ хабардор қилинг. У бизнинг чиғириқларимиздан ўтган ишончли одам. Баққолбейга маъқул келади деган умиддаман! Мен Мирзааҳмадга тайинлайман, лагерда ишончли тожик йигитлар бўлса, зудлик билан у кишининг ҳузурига жўнатаман.

– Фикрингизни инкор этолмайман, Кашмирий жаноблари. Лекин бизнинг таклифларимизни инобатга олишингизни сўрайман. Бейимга Бўрон керак. Қандай қилиб бўлмасин, уни Туркияга жўнатишингизни илтимос қиляпти.

Мустафо Кашмирийнинг ён бермаётганлигини англаб етди. Ҳамёини кавлаб, бахмал лахтакка ўралган ёнғокдек ёқутни олди. Деразадан тушиб турган қуёшнинг нурида туркнинг кафтидаги ёқут товланиб жилваланди.

– Бейим сизга арзимас совға бериб юборгандилар...

Кашмирий ёқутни қўлига олди ва бу ўта қимматбаҳо тош эканлигини дарров англади. Юзи қувончдан ёришди.

– Бугуноқ ҳазратимнинг ҳузурига бориб, у зотни сиз келтирган хабардан огоҳ этаман. Албатта ўн дона «Град»нинг олиб ўтилиши ва синоларимизнинг қўлига топширилиши ҳеч қандай сўз билан изҳор қилиб бўлмайдиган ёрдам. Бу қуроллар душманларимиз қў-

лига ўтган шаҳарларни, қишлоқларни қайтариб олишимизда, муҳими, уларни тор-мор этишимизда қўл келади. Ҳазратим буни тушунади ва менинг Бўронни чақириб олиш тўғрисидаги таклифимни маъқуллайди деган умиддаман.

– Шоядки, бейимнинг арзимас ёрдами билан ҳазрат муродига етса, янги ҳокимият эгасини қутлаш бизларга насиб этса!

– Омин!

– Мустафобей, лагерда тартиб-интизом изга тушди, – дея давом этди Кашмирий бирдан бояги фикрларини ўзгартириб, – йигитларнинг қозони кунига уч маҳал қайнамоқда. Бу ҳам бўлса ҳазратимнинг уларга кўрсатаётган ғамхўрлигидир.

– Баққолбейнинг бу мурувватдан боши осмонга етади.

Кашмирий ўрнидан турди ва Мустафонинг олдига келиб, унинг елкасига қўлини ташлади.

– Гапларингиздан Баққолбейнинг жуда олижаноб, бағрикенг, саҳоватли инсон эканлигини пайқадим.

– Бейимга тўғри баҳо берганингиз ва у кишини тунганингиз учун қуллук, – қўлини кўксига қўйиб миннатдорчилик изҳор қилди Мустафо.

– Сизга айтадиган арзимас илтимосим бор...

– Қулоғим сизда...

– Ҳозир ҳазратимнинг қўли бир оз калтароқ бўлиб турибди, Баққолбейга тайинласангиз, йигитларнинг озиқ-овқати, кийим-кечагига андаккина елка қўйиб берсалар...

– Ёдимдан кўтарилибди, мухтарам Кашмирий жаноблари. Бейим бу масалада мени огоҳ қилганди. Агар банкдаги ҳисоб рақамингизни берсангиз, у киши ойига уч юз минг доллардан маблағ жўнатиб туради.

– Олижаноб ва олиҳиммат бошлиғингиз билан аввалроқ танишмаганимдан жуда афсусдаман.

– Соф ният ва истаклар сизларни учраштиради деган умиддаман.

Мустафо ўрнидан турди.

– Баққолбейга менинг адоқсиз оғалик саломимни етказинг! Ўн кун ичида Бўронни у кишининг ихтиёрига жўнатаман. Эртага лагерга одам юбориб, ишончли йигитлардан топаман. Йигирманчи куни одамларим Баққолбейнинг хизматида бўлишади.

Мустафо қўлини кўксига қўйди ва хонадан чиқиб кетди...

* * *

Кашмирий Мулла Умарнинг хузурига бораркан, хаёлини «Град»ларнинг чегарадан олиб ўтилиши ҳазратни албатта қувонтиради ва аста-секин маълум бўлиб бораётган ғалабага яна умид уйғотади деган фикр банд этди.

– Ҳазратим, – ичкарига кириб келган Кашмирий Мулла Умарнинг ёнидаги курсига ўтирар экан, ўта муҳим янгилик олиб келганини нафақат сўзлари билан, балки ҳаракатлари билан ҳам маълум қилишга улгурди, – кенгашга туркиялик Баққол исмли одам раис этиб тайинланибди.

– Ўлаётган кенгашга-я?

– Энди у ўлмайди, балки жон таслим қилаётганларни тирилтиради! Янги ишларга ундайди.

– Амирийга нима бўлибди?

– Уйида жони узилибди.

– Ўлими олдидан мендан олган қарзларини эслади-микин? Узолмай кетаётгандан қийналган бўлса ажаб эмас. Қиёмат куни ҳам ундан ҳақимни талаб қиламан.

– Қарзингиз қиёмат кунига қолмайди. Амирий ўлгани билан бойликлари қўлимизда.

– Сенга ишонсам бўлади, – ҳазратнинг юзи майин табассумдан ёришди. – Баққол деганинг ким? Тағизаминини суриштирдингми? Ўлигини менинг елкамга ташлаб олмайдимми?

– Ўта бой-бадавлат одам. Пуллари банкларда бижиб ётибди. Лагердагиларнинг таъминотини зиммасига олмоқчи. Элчисининг гапига қараганда, сиз билан ҳамкорлик қилмоқчи!

– Уни бошимга ураманми? Менга пули керак, қуро­лар зарур!

– Ҳазратим, Амирий ўлимидан сал олдин Баққолни қақриб, кенга­шнинг барча ҳужжатларини унинг қўлига топширибди. Буни қарангки, Баққол унинг жасади совимасдан бу ерга келиб, Башир билан учрашиб кетишга ҳам улгурибди.

– Беҳабармидинг сен?

Умарнинг овозидан аччиқлангани сезилди.

– Кейинги пайтларда у мендан кўп нарсаларни беркитишга одатланганини пайқаб қолдим, ҳазратим.

– Гапингни инкор этишга асосим йўқ. Унга ўқилган ҳукм адолатли ҳукм бўлди.

– Ҳақсиз, ҳазратим. Кеча менинг ҳузуримга Баққолнинг ёрдамчиси Мустафо келди.

– Қандай масалада гаплашдинг?

– Баққол сизга ўн дона «Град» совға қилмоқчи бўлган экан. Ҳатто ўн миллион доллар маблағ ҳам ажрати­б қўйибди. Баширнинг ўлимини эшитгандан кейин бу масалани ҳал қилиш мақсадида Мустафони олдимга жўна­тибди.

– Пулни олиб келибдимми? – шашқалоқлик билан сўради Умар.

– Тез кунлар ичида жўнатармиш.

– Нега Башир бу ҳақда менга айтмади?

– Бу хабар уни ўлимдан сақлаб қололмаслигига ақли етган ва ўзи билан дорилбақога олиб кетишни маъқул кўрган!

– «Град»лар ва пул эвазига Баққол биздан нима талаб қилмоқчи?

– Деярли ҳеч нарса. Шунчаки сизга тухфа қилиш ниётида!

– Бўлиши мумкин эмас! Бошимга мусибат тушиб, мағлубиятим кўзимга кўриниб турганда Баққолнинг «Град» тухфа қилиши соғлом ақлга сиғмайди.

– Ҳазратим, ахир сизнинг ерингизда кенгашга қарашли икки-учта лагер бор. Баққол ўзининг бизга ноаён бўлган мақсади йўлида лагердагилардан шу ернинг ўзида фойдаланишни режалаштирган бўлиши мумкин.

– Улар менга ортиқча юк, Кашмирий. Уларни деб аллақанча маблағимни кўкка совурдим, душманам кўпайди. Эргаш нима қилиб берди бизга? Кутган ишларимнинг натижаси кўринмаяпти. Аксинча, мен шарманда бўлдим. Душманларимнинг Бадахшондан қочган лигидан қанчалар суйинган бўлсам, Мозори Шарифда саккиз кундан бери давом этаётган жангда Дўстумнинг қўли баланд келиб, мағлубиятимизни тан олди.

– Шундай бўлса-да, узоқ давом этган жанглардан кейин Пули Хумри қўлимизга ўтди. Бу барчамизни қувонтирадиган хушxabар.

Мулла Умар бу сўзлардан гаши келгандек:

– Тоҳар вилояти, Ишқошим шаҳрининг бой берилиши-чи? Бир ғалабадан қувонсанг, ўн мағлубиятдан йиғлайсан! Душманларимиз 45 та синоларини йўқотган бўлса, биз ўн баробардан кўп одамимиздан айрилдик! Душманларим пойтахтга хужум уюштириш тараддудида эканлигини сен мендан яширмагин. Ҳаммасини кўнглим сезиб турибди. Халил бошчилик гуруҳ Қундуз шаҳри яқинидаги Шибек Али шаҳрини биздан тортиб олиб, Шакардара шаҳри томон юриш бошламоқчи. Сен зудлик билан уларнинг йўлини тўсмас экансан, душманларимиз Шакардарани эгаллаб олиб, Кобулни ракета-лардан ўққа тутишади. Уларни мағлуб этиш осон эмас,

биз қурол билан қаршилик кўрсатибгина қолмай, бу йўлда ҳийла ишлатмоғимиз ҳам лозим. Шу ҳафтанинг сешанбасида Исломободда бўлиб ўтадиган анжуманга ёрдамчиларимни жўнатиш фикридан воз кечдим.

– Биз анжуманда қатнашмаймизми, ҳазратим?

– Учрашув бизга ҳеч қандай наф келтирмайди. Мен фанимларим билан бир курси атрофида ўтириб, музокара олиб бориш фикридан йироқман. Агар улар билан сулҳ тузадиган бўлсам, бу менинг шонли ғалабамга ишончсизлик! Мамлакат меники, уни қўлдан чиқаришни мутлақо истамайман. Буни унутма! Одамларингга тайинла, БМТ томонидан мамлакат ичкарасига бир неча тонна озиқ-овқат, кийим-кечаклар киритилиши кўзда тутилмоқда. Бу юк оддий одамларнинг қўлига етиб бормаслиги лозим. Умуман олганда, бундай ёрдам халқнинг қорнини тўйдирмайди, аксинча, онгини заҳарлайди.

– Мингбошилар, юзбошиларнинг айримлари бизнинг ишончимизни қозонолмаяпти, ҳазратим.

– Бундай саркардаларнинг баҳридан ўтиш керак. Битта бўри мингта қўйни ҳайдайди, аммо мингта қўй битта бўрига бас келолмайди. Сен синолар ичидан ана шундай бўрисифат йигитларни топ!

Умарнинг тобора чуқурлашиб бораётган суҳбатига яқун яшаш мақсадида Кашмирий аввалги мавзуга қайтди.

– Ҳазратим, ўзимизни тиклаб олишимиз, қўлдан кетган қишлоқ ва шаҳарларни душманларимиздан қайтариб олишимиз учун бизга аввало қурол-яроғ ҳаводек зарур. Қандай қилиб бўлмасин, Баққол билан алоқани мустаҳкамлаб, «Град»ларни ундириб олайлик. Бундай қурол қўлимизда бўлса, фанимларимиз бошига қирон келтирамиз, уларни йўқ қилиб, тупроқ билан тенг қилиб ташлаймиз. Қолаверса, Баққолнинг бойликлари беҳисоб. Биз унга фақат лагердагиларнинг эмас, бал-

ки ўзимизнинг синоларимизнинг таъминотини ҳам юклаб қўямиз.

– Таклифнингда жон бор! Балки бизга бир миллиард қарз бериб турар?

– Йўлини топсак оламиз, ҳазратим. Бунинг учун ишончли одамимизни унинг ичига киритишимизга тўғри келади.

– Биз учун жонини тикадиган мард топиладими?

– Ҳар бир нарсанинг сопини ўзидан чиқариш керак, ҳазратим. Баққол кенгашнинг ягона аъзоси Бўронга кизиқиб қолибди. Уни туркнинг олдига жўнатсак фақат ютамыз.

– Бўрон топширигимизни биз ўйлаган даражада бажармади.

– Зелимхон бизнинг ишончимизни оқламади, ҳазратим. У жўнатган одамимизни яқинига йўлатмади. Бу борада Бўронни айблаш ўринсиз!

– Зелимхон қарзларини ҳалигача тўламаяпти. Қочиб кетмасин деган хавотирдаман.

– Ер юзида нафас олиб турса, одамларим тутиб келади, ҳазратим.

– Унда Бўронни чақир, тезда етиб келсин!

– Хўп бўлади, ҳазратим...

– У Баққол билан боғланиб, бизга ишончли маълумотларни етказиб туришига ишончинг комилми?

– Нафақат маълумот, балки мўмайгина даромад ҳам келтиради!

– Сенга ишонаман.

– Мирзааҳмаднинг тўдасида тожик йигитлар бор. Улардан ишончлиларини танлаб, Тожикистонга ташламоқчиман.

– Қандай вазифани адо этишади?

– Рус ҳарбийлари орасидан ишончли одам топишди. Яширинча тил бириктириб, Бўрон келгунча ишни пишитиб қўйишади.

– Бу ҳам Баққолдан чиққан таклифми?

– Шундай, ҳазратим.

– Демак, барча ишни биз бажаришимиз керак экан-да.

– Тизгин унинг қўлида. Пули бор. Ишимиз битгунча унинг таклифларини ҳисобга олишга мажбурмиз, ҳазратим.

– Лагерга одам жўнат, йигитлардан икки-учтасини олиб келиб синаб кўр. Ишончимизни қозонишларига ақлинг етса Тожикистонга жўнат. Қулоқларига қуйиб қўй, зинҳор-базинҳор Афғонистондан ўтишганини айтишмасин. Изларидан одамларингни сол. Қайси бири гуллайдиган бўлса, ўша жойнинг ўзида бахридан ўтсин.

– Тушундим, ҳазратим.

– Бўрон қайтиб келганда миясига жойла: бизга қуролдан ташқари пул ҳам зарур. Баққол одамларини ҳеч қаёққа олиб кетолмайди. Шундай бўлгач, бизга ер ҳақи тўлашга мажбур. Ҳақ тўламаса, одамлари оморларимизда сақланаётган афюнларни шерикликка Европа бозорларига олиб чиқиб сотсин.

– Яхши фикр, ҳазратим. Албатта Бўрон таклифларингизни Баққолга етказди.

Мулла Умар жим қолди. Одатда у чуқур ўйга толганда кўзини бир нуқтага жамлаб жим қоларди. Бундай пайтда хаёлини ҳеч ким бўлолмасдики, Кашмирий нафасини ичига ютиб турди. Ниҳоят Мулла Умар бошини кўтарди.

– Лагердаги аҳвол қандай? Эргашнинг одамлари лашкарбошини яхши қабул қилишдими?

– Ҳозирча ҳаммаси биз режалаштиргандек кетяпти, ҳазратим. Ёнидаги барча пулларига озиқ-овқат, кийим-кечак харид қилди. Ёмон кутиб олишмасин деб одам бошига минг доллардан улашди.

– Ақлсиз бола, чўнтаги қуриган бўлса эртага қайдан пул топиб йигитларини боқади?

– Бу лагерга кириб олиш ва ўзини яхши кўрсатишнинг ягона йўли эди, ҳазратим...

– Одамларини боқадиган менинг ортиқча маблағим қолмади. Ўзи топсин...

Мулла Умарнинг бу сўзлари Кашмирийга оғир ботди. Баққолнинг ойига уч юз минг доллар жўнатиб туришини яширганидан афсусланди ва сирни очишга мажбур бўлди.

– Баққол лагердагиларнинг таъминоти учун ойига уч юз минг доллар ташлайдиган бўлди! – деди худди биров тишини суғураётгандек инқиллаб.

– Дуруст! Лекин пулнинг ҳаммасини ишлатиб юборма. Эллик минг ажратсанг бўлади, қолганини менга келтириб бер!

Кашмирий суяксиз тилини тишлаб, ҳазратнинг хонасини тарк этди.

САМАНГАН

Сабинанинг қайтмаётганидан хавотирга туша бошлаган Маҳмудов застава бошлиғига қўнғироқ қилди.

– Икки кун олдин уни чегарада кутиб олишимиз керак эди. Одамларимиз ҳали ҳам ўша ерда. Қиздан дарак бўлмапти, – деди застава бошлиғи.

Полковникнинг юраги хавотирдан увишиб кетди. Миясига нохуш ўйлар келди. Дала-даштларда кашқирларга ем бўлиб кетмадими? Толибонлар ушлаб олишдими, йўлдан адашдими? Қизнинг қаердалигини ва унга нима бўлганини аниқлаш зарур эди. Топшириқни бажаролмаганда қайтиб келарди.

Аввал айтиб ўтганимиздек, лагерь атрофида полковникнинг Фафурдан ўзга одами йўқ эди. Бирок

Сабинанинг қисмати ҳақида унга айтиш мумкинми? Хозирча ишончига кирмаган, сирни фош қилиб қўймасмикин? Сабинанинг ортида бола ва Бўрон турибди. Уларга хавф туғилгудек бўлса, раҳбарлар уни ҳеч қачон кечиришмайди. Узоқ мулоҳазадан кейин Маҳмудов қўлига телефонни олди.

- Салом, Фафур!
- Салом!
- Мени эшитаяпсизми?
- Эшитяпман!

Полковник даб-дурустдан Сабина ҳақида гапиришни истамади. Фафурнинг кайфиятини билиш мақсадида ўтган сафар чала қолган суҳбатни давом эттирди.

- Қодир ҳақидаги суҳбатимиз жавобсиз қолганди.
- Кечиринг, ўша куни батарея ўтириб қолганди.
- Алоқа воситаларини олдингизми?
- Ҳаммаси учун раҳмат.

– Қодир ҳақида биланганларингизни айтиб берсангиз.

- У Қандаҳор яқинида ҳалок бўлган.
- Демак, сиз унинг ўлимини тасдиқлайсиз, шундайми?

– Ўша қунги отишма чоғида мен қаттиқ яралангандим. Касалхонада ўзимга келганимда унинг минани босиб олганини айтишди.

– Яқинда унинг сурати бизга келиб тушди. Дўстингизнинг вафот этганига шубҳамиз бор.

- Сурат қалбаки эмасми?
- Экспертиза унинг сохта эмаслиги тўғрисида хулоса берган.

- Сурат қачон олинган!
- Бундан бир йил муқаддам.
- Демак, у тирик.

– Биз шундай фикрдамиз. Аммо мудофаа вазирлиги томонидан олинган маълумотномада ва коман-

дири Кузьмичевнинг берган кўрсатмасида Қодирнинг ўлганлиги маълум қилинган.

– Суратини менга жўнатиб юборишингиз мумкинми?

– Ҳаракат қиламан.

– Раҳмат!

Ғафур полковникнинг ишончини қозонганидан ва Ватанига нафи тегиши мумкин бўлганидан мамнун эди.

Ўз навбатида Маҳмудов ҳам ўртада бўлиб ўтган мулоқотдан Ғафурга ишониш мумкинлигини тушунди. Мақсадини айтди.

– Ғафур, мени эшитяпсизми?

– Қулоғим сизда!

– Мухим топшириқ бор!

– Хизматингиздаман!

– Бир аёл ходимамиз лагерь атрофидаги кишлоқлардан бирида ғойиб бўлган... Уни тўрт кун бурун йўқотиб қўйдик.

– Қўлида боласи бормиди?

– Ғафур, айтинг, қаерда у ҳозир?

– Кеча тунда лашкарбошининг одамлари она-болани кишлоқдан чиқаверишда тутиб, лагерьга олиб келишди.

– Боласи тирикми?

– Мирзааҳмад аёлни никоҳига олмоқчи, у эса қаршилик кўрсатмоқда. Одамларимнинг хабарига қараганда, лашкарбоши «Қаршилик кўрсатсанг, болангнинг гўштини қозонга солиб қовураман» деб пўписа қилган.

Маҳмудовнинг мияси миҳ санчилгандек зиркираб оғриди. Мирзааҳмад қизни никоҳига олишига йўл қўймаслик керак. У ҳали турмуш қурмаган. «Бола меники, эрим бор» деб тўдабошини ишонтирган бўлса, сўзлари ёлғон бўлиб чиқади. Шубҳаланиб, кийноққа солиб болани қаердан олганини, кимнинг фарзанди эканининг тагига етмагунча қўймайди. Шотирларини

кишлоққа чиқаради. Улар уйма-уй кириб, кимнинг боласи йўқолганини суриштиришади. Ва ниҳоят бола Валийнинг уйдан олиб кетилгани аён бўлади. Тоғаси болани «Синглимнинг фарзанди эди, у вафот этган» дейди. «Отаси ким» деб сўроқни давом эттиришади. «Бўрон» дейди тоғаси. Бу ном лагердагиларнинг барчасига таниш. Демак, Бўроннинг фарзанди. Уни ўғирлаш нега керак бўлиб қолди? Лашкарлар қизни баттар азоблашади. «Кимсан? Қаёқдан келгансан? Нега ўғирладинг, қаёққа олиб кетаётгандинг?» Қиз азобларга чидамайди. Оқибат оғзидан гуллайди. Бўрон фош бўлади. Йўқ, бунга йўл қўйиб бўлмайди.

Махмудовнинг олдида иккита йўл турарди. Иккиси ҳам хатарли эди. Ҳозирча биринчисини қўллашга жазм қилди.

– Сиз уларнинг ҳаётини сақлаб қолишингиз керак, – ниҳоят тилга кирди полковник бир оз жимликдан кейин. – Аввало, иккисини олиб қочишнинг иложини топинг! Ҳеч бўлмаганда болани.

– Қизни-чи? Уни ўғирлашнинг иложи бўлмаса нима қилиш керак? Менимча, уни лагерда ёлғиз қолдириб бўлмайди.

– Ўринли таклиф! – Сабинани қутқаришнинг иложи бўлмаса, уни ўша ернинг ўзидаёқ йўқотиш керак. Бу энг охириги чора. Бошқа иложимиз йўқ. Тирик қолса, жангарилар уни ўлимдан баттар азоблашади.

– Одамларим билан маслаҳатлашиб кўраман.

– Фақат тезроқ!

– Ҳаммаси шароитга боғлиқ.

– Сиз билан қачон боғланай?

– Яхшиси ўзим қўнғироқ қиламан!

Фафур Дилмуроднинг келишини кутганди. Учрашишганда шу ҳақда гап очди.

– Муҳим топшириқ чиқиб қолди, биродар.

– Қандай топшириқ экан?

– Ўғирлик қўлингдан келадими?
– Худодан қўрқаман, ака.
– Яхшилиқ йўлида қилсанг, Худонинг қахри келмайди!

– Ҳазиллашмаяпсизми?
– Она-болани ўғирлаш керак.

Дилмурод бошини чайқади.

– Оғир топшириқ, ўлим билан тенг.

– Йўлини топ, фақат оғзингдан гуллай қўрма.

– Ваъда беролмайман, аммо ҳаракат қилиб кўраман.

– Ҳеч бўлмаса болани олиб қочиш керак.

– Нима қилмоқчисиз уни?

Ғафур яшириб ўтиришни хоҳламади:

– Сен билан мени ҳимоя қиладиган одамларга керак!

Дилмурод Ғафурни ҳукумат одами эканлигига яна бир бор ишонч ҳосил қилди.

– Яхши, уриниб кўраман... Бугун Мирзааҳмаднинг туғилган куни. Кечки пайт лагерда базм бўлади. Шундан фойдаланишимиз мумкин.

– Бу яхшигина имконият. Агар тунда болани ўғирлайдиган бўлсанг, ўзим лагерга яқин жойга бориб тураман.

– Унда мени жар ичида кутинг!

Дилмурод ўрнидан турди. Унинг кетадиган вақти бўлганди.

Дилмурод лагерга келганда қоронғи тушганди. Иккита қозонда овқат қайнарди. Жангариларнинг бари ароқ ва нашага тўйган. Тўп-тўп бўлиб қимор ўйнашарди. У Соли паранг билан Сабина лашкарбошининг кулбасига кириб кетаётганини кузатиб турди. Боласи йўқ, қайда қолди экан? Уларни лагерга Соли паранг олиб келган. Ҳозир ҳам Мирзааҳмаднинг хонасига ўзи бошлаб кетмоқда. Бола унинг чодирисида қолган бўлиши мумкин.

Дилмурад чодир ортига ўтди. Ўтган куни ёққан ёмғирдан ер зах тортганди. Чодирнинг пастки қисми кўтариб қўйилганди. Дилмурад энкайиб ичкарига кирди. Ҳеч ким йўқ, нимқоронғи. У каравотлар устини қараб чиқди. Ўртадаги каравотда тўрт ёшлардаги бола ухлаб ётарди. «Ҳозир уни олиб чиқиб кетиб бўлмайди» ўйлади Дилмурад, «Бир оз кутиш керак». У чўнтагидан эзилган кўкнори олди. Рўмолчасига тугиб болага сўрдирди. Кўкнори уни қаттиқроқ ухлатарди. Лашкарбошининг кулбаси атрофида жангарилар қимор ўйнашарди. Шу пайт ичкаридан Соли паранг чиқди, Сабина лашкарбошининг олдида қолганди...

Кўп ўтмай қуёш сўнди, қоронғи тушди. Моматалоқ тусига кирган ғарб осмонида булутлар қуюқлашди. Овқат тарқатилди. Яна ичкилик бошланди. Айримлар маст-аласт бўлиб, ухлаб қолди. Болани ўғирлаш пайти келганди. Сабина ҳали ҳам ичкарида эди. Лашкарбошининг кулбасидаги чироқ ўчмаганди. Дилмурад чодирга эмаклаб кирди. Бола жойида тинчгина ухлаб ётарди. Дилмурад уни кўтариб, орқасига қайтди. Биров кўрмади, пайқамади. У жарлик томон тушиб кетди. Тун қоронғиликка бурканганди. Табиатнинг бу мўъжизаси бола кўтарган Дилмурадни атрофдагиларнинг кўзидан яширди. У қадамини илдамлатиб борарди. Бир оз юргандан кейин Ғафурга рўпара келди. Болани унинг қўлига топширди.

– Онасини ўғирлашнинг иложи бўлмади.

– Онаси қаерда?

– У Мирзааҳмаднинг хонасига кириб кетганича қайтиб чиқмади, – деди.

– Эртага қўришайлик сен билан!

– Ака, кечки пайт боролмайман, тунда кутинг мени!

– Телефон ишлатишни биласанми?

– Биладан!

Фафур ёнидан ўзининг телефони олиб Дилмуродга узатди.

– Зарур гап чиқиб қолса, бир соатдан кейин қўнғироқ қиламан.

Фафур болани олиб, жар ичидан чопкиллаб кетди. Дилмурод лагерга қайтди. Соли паранг қимор ўйнаётган даврага ўзини урди.

– Ўн доллар тикдим! – деди овозини кўтариб.

Соли паранг иккиланиб ошиқларни отди. Чув тушди. Хамма кулиб юборди...

ЖАЛОЛОБОД

Бадани ёрилиб, кўкариб моматалоқ бўлиб кетган йигитлар эртаси куни тонгда ҳушларига келишди. Улуғбек ўзини қўлга олмай иложи йўқ эди. Ахир бу хатарли жойдан, қонхўрлар чангалидан тезроқ чиқиш ва юртга қочиши керак эди. Рамақижон ва қарахт танасини ҳаракатга келтириш азоби азим бўлди. Ўлмайд қолганига шуқур қилди. Ахир шериги иккисини тўнка устига ётқизиб, қон-қақшатиб калтаклашмадими? Жони чиқмаган экан, ҳаракат қилиши, тезроқ бу ердан қочиши керак. Қўл-оёғи бутун бўлса бас. Баданидаги оғриқларга чидайди. У бир амаллаб судралиб, дераза олдига келди. Панжарали дераздан қуёш ичкарига нур тўшаб, хонани ёритиб турарди. Улуғбек ўрнидан туришга ҳаракат қилди, бироқ баданидаги оғриқлар қўзғалишга имкон бермади. У қайтиб ерга чўзилди. Томоғи қақраб қолганди. Сув ичгиси ва айни пайтда қусгиси келарди. Хона ичини кўзлари билан тафтиш қилди. Ташландиқ жой. Бир пайтлар отхона бўлганга ўхшарди, тезак ҳиди анқирди. Жавлон ундан нарироқда ўликдек чўзилиб ётарди. Юзлари қонга бўялган, таниб бўлмасди. Яланғоч танаси қонталаш бўлиб кетганди. Яралардан сизиб

чиққан қон қорайиб қотиб қолган, пашшалар ўтирарди унга. Улуғбек яна ўрнидан туришга, дераза олдига бориб, ташқарига қарашга ҳаракат қилди. У қочишни ўйларди. Эмаклаб деразага яқинлашди, оғриқ хуруж қилди. Йигит инграб лабини тишлади. «Бари бир туришим керак» деди ўзига-ўзи. Қўллари билан деворга тираниб, аранг оёққа турди. Ташқарида тирик жон кўринмасди. Лекин аллақаердан одамларнинг овози қулоғига элас-элас чалинди. Йигит оёқда туролмади, ерга йиқилди. Бу орада Жавлон ўзига келиб, кўзларини очганди...

– Қочамиз... – шивирлади Улуғбек ўртоғига қараб. Жавлон гапиролмади.

Ташқарида кимнингдир қадам товушлари эшитилди. У шу томон келарди. Улуғбек кўзларини эшикка тикди. Темир эшикнинг қулфлари шарақлаб очилди. Ичкарига башарасини одам кўрса сесканиб кетадиган барзанги кириб келди.

– Ўрнингдан тур! – Улуғбекка кўзи тушган соқчи пойгакда туриб шундай буйруқ берди.

Йигит унинг сўзига аҳамият бермади. Кўзларини барзангига тикканча тураверди.

– Ўрнингдан тур дедим сенга! – бақирди соқчи. Овозидан жаҳли чиққани билиниб турарди. – Йўқса, абжағингни чиқариб кўяман!

Улуғбек қўлини ерга тираб, вужудида уйғонган оғриқлардан дод солиб юбормаслик мақсадида тишини тишига босиб зўрға оёққа турди, безгак тутгандек қалтирарди. Жавлон эса қимир этмасди.

– Шеригингни уйғот! – амр қилди соқчи.

Улуғбек ўртоғининг қўлтиғига кириб, бир амаллаб уни турғазди.

– Ортимдан юринглар!

Соқчи ташқарига йўналди. Улуғбек шеригини судраб, унинг ортидан эргашди. Ташқарига чиқишганда

илгади: бу ерда одамлар анчагина эди. Ҳамма нигоҳи-ни тутқунларга қадади. Қўллари билан уларни кўрса-тишиб қотиб-қотиб кулишди, масхаралашди, муштарини тугиб ҳақоратлашди. Соқчи йигитларни қарши томондаги бинога олиб кирди. Ичкарида майда-майда хоналар кўп эди. Эшиклари пастак эди. Худди мадрасага ўхшарди. Орқама-кетин ичкарига киришди. Тўрда оппоқ соқоли кўксини қоплаган, қўлига тасбех тутган Бурҳониддин ўтирарди.

– Бу қадар азоб-уқубат чекиш не даркор эди, сенларга? «Бошимга бало келса тилимдандур» деган экан машойихлар. – Бурҳониддин бу сўзларни паст охангда, меҳрибонлик билан айтган бўлса-да, ичидаги нафрат ҳамда ғазабнинг нафаси сезилиб турарди. – Тилга ҳушёр бўлиш керак, аммо соғлиқка озор етказиб эмас. Ҳали ҳам юртларингга қайтиш имкониятини бераман. Бунинг учун кичкинагина топширигимни адо этсаларинг бас.

– Қандай топширик? – бошини кўтариб сўради Улуғбек. Унинг кўзлари она юртига қайтиш истагида ёнарди.

– Баракалла, энди эсинг кириб қолган кўринади, бўтам. Сендан шундай жавобни кутгандим.

– Топширигингизни айтинг?

– Шошилма, бўтам. Биламан, йигитларим мenden беизн сизларнинг жонларингга озор етказибди. Бизда тартиб шундай. Аввал яхши гап билан тушунтирилади, тушунган, йўлимизга юрган одамнинг боши силанади, тушунмаганларга ҳар хил усуллар билан тушунтирилади. Алалхусус, англайиш кўрсатмаганлар ўз тиллари билан бурунларини қонатишади...

– Топширигингизни айтинг, – шошқалоқлик билан деди Улуғбек.

Елкасига суяниб турган Жавлон тинимсиз безовталарди. Қўллари билан кўкрагини мижғилаб инграрди.

Танаси зирқираб оғрир, ичи ағдарилиб, чидаб бўлмас азоб берарди. Ҳаво етишмаётгандек бўғиларди. У ўқчиб қусиб юборди. Ичидан сариқ суюқлик аралаш қон тушди. Танасини тутиб туролмай ўртоғининг оёғи остига йиқилди. Улуғбек қўрқиб кетди.

– Ҳавотир олма, – деди Бурҳониддин унга юзланиб. – Ҳозир ўтиб кетади. Мен табибларга айтаман, шеригингни даволашади.

Бурҳониддин соқчига ишора қилди. У Жавлонни кўтариб хонадан олиб чиқиб кетди.

– Менга рухсат беринг, ўртоғимнинг олдида бўлай, – ялинди Улуғбек.

– Уни узоққа олиб кетишмайди. Шу ерда қарашади.

– У қон қусди, ичидаги аъзолардан бирортаси жароҳатлангандир. Ўлиб қолса, ота-онасига нима дейман? Улар болаларини менга ишониб топширишган. Мен ҳар қандай топширигингизни бажараман, аммо ҳозир эмас, бориб ўртоғимнинг ёнида турай...

Бурҳониддиннинг юзи хаёлига келган фикрдан ёришди.

– Дўстингга содиқ экансан, бўтам. Одам шундай бўлиши керак. Айтганингдек, унинг дарди оғир. Олдида бўлишинг, ёрдам беришинг зарур. Менинг айтганларимни бажарсанг, соқчиларим ҳозироқ унинг олдига олиб боришади...

– Нима дейсиз, нима талаб қиласиз мендан? Истагингизни айтинг! – Улуғбекнинг танасидаги оғриқдан вужуди туз сепгандек ачишарди. Кўзларидан оқиб тушаётган лойқа ёшлар ёноқларини нам қилганди. Қаршисида тиржайиб турган Бурҳониддиннинг афти каби совуқ гапларидан нафратланиб, ичи ёнарди. Қария йигитга ўз таъсирини ўтказа олганидан ғурурланиб бошини бир оз кўтарди, қисилган қув кўзларини типирчилаётган йигитдан узмай турар экан, кўнглидан шундай сўзлар кечди. «Сакраб-сакраб

жойингга тушдингми? Мени ким деб ўйлагандинг, сендек ўзига бино қўйган, кеккайган тирранчалардан кўпининг белини букиб, измимга солганман. Менинг олдимда ким бўлибсан?! Кечаги мағрурликларинг қаерда қолди? Калтакка чидамай, сўрайдиганингизни сўранг деб кулдек букилиб турибсан. Хап сенларни, шошмай турларинг, ўйлаган режамни амалга оширай, кейин маймундек ўйнатаман».

– Аччиқланма, бўтам, сендан кўп нарса талаб қилмайман. Фақат битта талабим бор. Шуни бажарсанг, ўртоғингнинг олдига боришинг мумкин. Қолаверса, унинг ҳаётини сақлаб қолиш сен берадиган жавобга кўп жиҳатдан боғлиқ! Буни унутма, бўтам.

– Айта қолсангиз-чи? – бетоқатланди Улуғбек.

Ташқарида яна ўқчиган овоз келди.

Бурхониддин негадир ўша гапни айтишга шошилмас, хонада бемақсад юрар, қўллари билан соқолини тарарди. Қиёфасидан чуқур ўйга толган одамга ўхшарди гўё. У йигитнинг олдига яқинлашди. Унинг ич-ичига ботган, қайғу чўмган кўзларига тикилди. Бу кўзларда ўта кучли нафратни илғади.

– Бир соатдан кейин бу ерга хорижлик мухбирлар келишади, – деди паст овозда. – Улар сизлар билан суҳбатлашади. Афсуски, шеригингнинг мазаси қочди. Унинг ўрнига ҳам ўзинг гапирасан.

– Нима дейишим керак?

– Уларнинг қандай савол бериши менга ноаён. Аммо сенинг жавобинг ҳозироқ менга маълум бўлиши керак. Айтайлик, мухбирлар сендан «Кимсан, қаердан келдинг» деб сўрашлари мумкин. Шунда сен: «Биз Ўзбекистондан ўтдик» деб дадил жавоб қайтаришинг лозим. Яна бошқа савол беришади: «Нима мақсадда келдиларинг?» Жавобинг эса «Мақсадимиз – толибон биродарларимизни қўллаб-қувватлаш ҳамда Мулла Умар ҳазратларининг синолари сафида

туриб, унинг душманларига қарши курашиш» бўлиши керак. «Бу бизларнинг толибонларга дўстлигимиз, биродарлигимиз рамзидир» деб қўшиб қўясан. Қолган жавоблар ҳам айнан шу мазмунда кетиши керак. Гапимни фаҳмладингми?

Улуғбек Бурҳониддиннинг мақсадини тушунди. Бироқ ҳозир унинг башарасига тупуриб юборолмаганидек, сўзларига ҳам қарши фикр билдирилмасди. Жавлон бетоб, қон қусмоқда. Ҳаётини сақлаб қолиш учун рози бўлишдан ўзга чора йўқ.

– Бор гапингиз шуми? – деди йигит Бурҳониддинга умид ила боқиб.

– Бундан ортиқ нарса талаб қилмайман сендан, бўтам, – ошкора кулди қария.

– Унда хотиржам бўлинг, ўша мухбирларингиз албатта сиз кутган жавобни олишади мендан!

– Баракалла, бўтам, отангга раҳмат. Бизнинг шартимизга қўнар экансан, шунча зулмни тилаб олишингга не ҳожат эди! Ҳа, яна бир гап, бўтам, ҳозир одамларим сени ювинтириб, устингга янги уст-бош, қурол-яроғ беришади. Кийиниб оласан. Баданингдаги жароҳатлар, юзингдаги қамчи излари қаердан пайдо бўлиб қолганини сўрайдиган бўлишса, «Душманларимиз қўлига асир тушгандик, улар бизни калтаклашди, итдек азоблашди, Бурҳониддин оғанинг йигитлари уларнинг зиндонидан қутқариб келишди» деб айтасан. Унутма, душманларимиз ўта бемехр, одамнинг қонини ичадиган қонхўрлар эканлигига алоҳида урғу бериб ўт. Гапларимни фаҳмладингми, бўтам?

– Айтинг, ҳозироқ мени ўртоғимнинг олдига олиб боришсин.

– Албатта унинг олдига олиб боришади, аввал ювиниб, кийиниб ол, бўтам!

Бурҳониддин насихатини тугатиб, хонани тарк этди. Ичкарига кирган бояги соқчи «Ортимдан

юр» деб Улуғбекни бошқа хонага олиб кирди. Таҳоратхонада ювинтириб, кийинтиришди. Қўлига автомат тутқазашди. «Агар Жавлонга бирор нарса бўлса, ҳаммангни отиб ташлайман» деб дилидан ўтказди Улуғбек. Бироқ ўқдонлар бўшлигини билгач баттар тутоқди.

Ташқарига чиқишганда ҳовлида ўн беш чоғли диктофон ва фотоаппарат илиб олган ажнабий мухбирлар туришарди. Улар Улуғбекка кўзлари тушиши биланок типирчилаб қолишди. Фотоаппаратларини қўлларига олишди. Уларнинг олдида гердайиб Бурҳониддин турарди. Башараси кулиб турса-да, ичидан зил кетаётганини, нимадандир хавфсираётганини кўзлари фош қилиб турарди. Мухбирлар ҳозиргина қон қусаётган Жавлон ётган хонадан чиқишганини Улуғбек билмасди. Уни шаҳардаги касалхонага олиб кетишган деб хаёл қиларди. Аслида Бурҳониддин ерга ётқизиб қўйилган Жавлоннинг олдига олиб кирганди. Уни аянчли аҳволда кўрсатганди.

– Бу биродаримиз ҳам Ўзбекистондан. Бизга, Мулла Умар Ҳазратларига холисанлиллоҳ ёрдам бериш мақсадида жиходга ўз хоҳиши билан келган. Ғанимларимиз тутиб олиб, шафқатсизларча калтаклаб мана шундай аҳволга солиб қўйишган. Одамларимиз уларнинг қўлидан базўр қутқариб қолишди. Беш нафар ҳамюртини эса ғанимларимиз отиб ташлашди. Бу уларнинг Аллоҳнинг бандасига нисбатан бераҳмлиги, шафқатсизлиги эмасми? Ўқ довулига тутилганлардан бири мўъжиза билан тирик қолибди. Ҳозир уни сизларга кўрсатаман. Ўзларинг гаплашасизлар, – деб мухбирларга баёнот берганди. Мухбирлар эс-ҳушидан айрилган Жавлонни ҳар томондан суратга туширишди. Ёрилиб кетган яраларини кўриб ачинишди. Уни гапга солишди, бироқ хаста жавоб қайтаришга тили айланмади.

Эгнига янги кийим кийган, елкасига автомат осган Улуғбек ичкаридан чиқиб келди. Дабдала бўлган конли кўйлагини ечиб, баданани ювишганди. Бирок баданидаги калтак изларини, шишиб кўкариб кетган юзидаги қонталаш доғларни йўқотишолмаганди. Оғриқлар уни ҳолдан тойдирганди. Юришда кийинчилик туғдирарди. Ювинганда ўша мудроқ яралар уйғониб, чидаб бўлмас оғриқлар хуружи бошланганди. Йигит тишини тишига босиб ичкаридан чиқиб келар экан, одамларнинг қиёфасидаги ачиниш ва раҳм-шафқат белгиларини юраги билан ҳис этди. Йиғилганлар хаёлида «Одам боласини ким бундай кўйга солди? Наҳотки золимда раҳм-шафқат бўлмаса? У инсон эмас, уни она туғмаган. Шафқатсиз йиртқичгина инсон боласини шундай жазолаши мумкин» қабилдаги фикрлар айланаётгани сезилиб турарди. Мухбирларнинг юракларида бундай раҳм-шафқат туйғулари уйғонганини уларнинг кўзларидан билса бўларди. Айримлар тоқат қилолмай «Оҳ» деб инграб юборишди. Кўзларида ёш ҳалқаланганлар бўлди.

– Бу йигит ҳам ўзбеклардан, – дея таништира бошлади Бурҳониддин Улуғбекка ишора қилиб. – Бу бечорани ҳам калтаклашган, азоблашган, хўрлашган, камситишган. Расмга олинглар, дунё аҳли душманларимиз одам боласини қанчалар қийнашаётганини кўрсин! Мусулмон ўз диндош биродарини шундай жазолаши мумкинми? Қани уларда раҳм-шафқат, қани меҳр-муҳаббат?! Улар одам қиёфасидаги йиртқич хайвонлар! Сизлар газеталарда, радио ва телевизорларда дунё аҳлига жар солиб, душманларимизни шарманда қилинглар!

Бу сўзлар Улуғбекнинг қулоқларига жуда ҳам олисдан келаётгандек эшитиларди. Унинг оғриқдан зирқираб, карахт бўлган миясига қутилмаган фикрлар ёпирилиб кела бошлади. Кўзлари ярқ этиб очилди.

«Хозир «Бу юртга жиходда қатнашиш учун келдим» десам, мухбирлар афт-ангоримни кўриб толибонларга меҳрлари ийиб, мени калтаклаган «Ғаним»ларга нисбатан олам аҳлининг қалбида битмас туганмас нафрат уйғотади. Ахир менинг сўзларимни миллионлаб одамлар эшитади, миллионлаб одамлар ўқийди. Мен ҳақиқат учун туғилганман. Озод юртнинг ҳур фарзандиман. Юрагим инсониятга меҳр-муҳаббат билан тепмоқда. Адолатнинг юзига тик боқмаслик, ўлимдан кўрқиб миллат ва эл шаънини ерга уриш, Ватанни сотиш кўрнамакнинг иши. Майли, одам башарасидаги шу йиртқичлар қўлида ўлай, жисмимни пора-пора қилиб ташлашсин, майли, Жавлонни ҳам ўлдиришсин, аммо бизнинг қонимиз билан ҳақиқатни, адолатни синдиришга, бўғишга, сотишга йўл қўймайман. Бизнинг қонимиз ҳурлик учун, озодлик учун, мустақиллик учун, тенглик учун, тинчлик ва барқарорлик учун тўкилиши керак».

Хаёлидан шундай ўйларни ўтказаетган Улуғбек мухбирларга анча яқин келиб қолди. Кўзи тасбеҳ айлантираётган Бурҳониддинда тўхтади. У йигитга жилмайиб боқиб турарди. Нарироқда автомат тутган соқчилар саф тортганди. Улар мухбирларни қўриқлаб келган бўлса керак, кўзлари аланг-жалаңг. Улуғбек Бурҳониддинга яқинлашганда тўхтади.

– Берироқ кел, бўтам! – меҳрибонлик билан қошига чорлади Бурҳониддин.

Улуғбек яна икки қадам босди.

– Булар хориждан келган мухбирлар, – деди у атрофдагиларга ишора қилиб. – Дўстумнинг одамлари сизларни тутиб, қандай азоблашганини буларга сўзлаб бер, бўтам. Сени эшитиш учун атайлаб узок йўл босиб шу ерга келишган.

Таржимон унинг сўзларини инглиз тилига ўғирди. Шундан кейин мухбирлар фотоаппаратларини, каме-

раю диктофонларини ишга солишди, ҳар томондан бечораҳол йигитни суратга туширишди. Савол-жавоб бошланди.

– Эшитишимизга қараганда, сиз ўзбекистонлик экансиз. Бу мамлакатга қандай мақсадда ўтдингиз?

– Толибонлар тарафида қанчадан буён жанг қиласиз?

– Толибонлар сафида ўзбекистонлик жиҳодчилар кўпми?

– Эшитишимизча, толибонларга қарши курашаётган кучлар сизларни асирга олиб, ёвузларча жазолашибди. Шу тўғрими?

Таржимон уларнинг саволларини ўзбек тилига ўгирди. Барчанинг кўзи Улугбекнинг овзига қадалганди. Яқиндагина кийган кўйлаги баданидаги яралардан чикқаётган қондан қизил ранга бўялиб борарди. Моматалоқ бўлган жойлар кўриниб турарди. Шундай бўлса-да, қаддини баланд тутиб, кўкрагини кериб турарди. Бу мағрурлик фақат адолат ва ҳақиқат химоячисига ҳамда ўз ватанини жонидан ортиқ севадиган одамгагина хос эди.

– Мен Ўзбекистон фарзандиман! Ўзбек халқи тинчлик ва омонлик истайди! Ягона орзуси ободлик, халқлар фаровонлиги бўлган Юртбошиси билан ғурурланадиган элнинг ўғлиман. Ҳозиргина сизлар беҳуш ҳолатда кўрган, бадани калтаклар зарбидан ёрилиб кетган йигит менинг ўртоғим. Иккимиз Дубайда савдогарлик қилаётгандик. Бурҳониддиннинг одамлари ҳамёнимиздаги пулларни ўғриларга олдириб, Покистондан арзон нархда мато топиб бераман деб шу ерга алдов йўли билан олиб келди.

Бурҳониддин жаноблари Ватанимизга қайтишимиз учун «Биз толибон биродарларимизга мадад бергани ўз хоҳишимиз билан келдик, уларга қўшилиб жиҳод жангига кирамиз» деб сизларга баёнот беришга мажбурлади. Қўлимизга қурол тутқазиб, «Урушда

халок бўлсанг шаҳид кетасан» деб жангга солмоқчи бўлди. Айтинг, Ватанига, ўз халқига, ота-онасига қўл кўтариш, халқ меҳнати билан бунёд этилган биноларни вайрон қилиш, уни тараққиёт йўлидан қайтаришга уриниш жиҳодми? Ватанидан тонган, унга қарши жанг қилган, қаршисидан чиққан инсонни ўққа тутган, қон тўккан одам шаҳид кетадими? Бундан кўра кўксимни поралаб, истаганча қийнаб, ўлимга маҳкум этишгани ёки бирийўла бошимни кесиб ташлаганлари юз чандон афзал! Бу ёвуз кимсалар бу билан энг муқаддас нарса – инсоннинг инсонийлик моҳиятига ҳам чанг солмоқдалар.

Сиз худонинг қутлуғ номини тилга олиб уруш қилаётганларга – мана бу кимсаларга ишонманг. Динимиз қон тўкишни ман этади... Пайғамбаримизнинг муборак ҳадисларидан бирида «Қайсики мўмин иккинчи мўмин биродарига тиг кўтарса, токи у тигини туширмагунча имондан чиқади» дейилади. Аллох ўзининг муборак каломида бандаларини бир-бирларига тажовуз қилмасликка, зулм ўтказмасликка, зўравонлик ишлатмасликка чакиради, одамларни меҳр-муҳаббатли бўлишга даъват этади. Дин – тинчликдир, дин – омонликдир...

Нега одамлар бир-бирлари билан урушадилар, қон тўкадилар, кўз ёшларини дарё қилиб оқизадилар, ўзларини ҳақ, ўзгаларни ноҳақ ҳисоблайдилар? Қани бу ерда ҳақиқат? Ким ўша ҳақиқатни топиб беради? Уруш барчамизнинг жонимизга тегди. Тинкамиз қуриди. Оналар ноласи, оталар зори, етимлар фиғони Ер куррасини тутиб кетди-ку, ахир! Икки хонадоннинг бирида аза, мотам. Порох исига тўйинган мана шу осмон тагида, ер юзига мўл-кўл нурларини сочаётган қуёш остида туриб толибонларга қарата ҳайқираман: Сиз илм-маърифат учун эмас, жаҳолат сари интилмоқдасиз! Нега қўлингизга кетмон ёки қалам эмас,

қурол тутдингиз, нега тинчликни эмас, урушни орзу қиялпсиз? Нечук инсониятни бир-бирига гиж-гижлаб, қонини ичаётирсиз? Уруш – жаҳолат! Уруш – курбонлик! Уруш – вайронакорликдир! Бас, етар! Одамзод дунёга келгандан буён уруш кўравериб, қон кечавериб, ота-онасидан, боласидан, ёридан айри-лавериб жигар-бағри эриб кетди-ку. Хилқатлар гултожи бўлмиш инсонни камситиш, хўрлаш, азоблаш, қонини тўкиш, устидан ҳукмронлик юритиш жазава-сидан қайтиш фурсати келди. Одам боласининг одам боласи устидан зўрлик қилиши, давлатларнинг давлатлар билан чиқишолмаслиги, ғоялар билан ғояларнинг мурасасизлиги жаннатдай заминни бошдан оёқ шармандагарчилик мазористонига айлантириб юбор-моқда ва охир-оқибат биз яшаб турган Ер вақти келиб табиий офатлар туфайли эмас, балки инсониятнинг бир-бирига душманлигидан, бир-бирини кўролмас-лигидан, мансаб, бойлик ва ҳокимият учун бўладиган жанглардан вайрон бўлади. Қиёмат кунини келтириб чиқаради.

Мана, кўринг, Ватанга қайтишни орзулаганим, инсон боласига қарата ўқ отишга қарши турганим учун Бурҳониддин жаноблари мени қандай азобларга дучор қилди? – Улуғбек кўйлагини йиртиб ташлади, қуёшнинг тафтсиз тиғи йигитнинг қамчи зарбидан кўкариб, қонгалаш бўлиб тилим-тилиб ёрилиб кетган баданига тушиб турарди.

Мухбирлар бош чайқаб «Оҳ» деб юборишди. Улуғбек мурожаатида давом этди:

– Ҳаёт чархи абадий айланиб, эврилиб туради, ҳамма нарса келади ва кетади. Инсоният ўзи билан бирга нариги дунёга тариқча нарсани ҳеч қачон олиб кетолмайди. Фақат соғинч ва армонларнигина олиб кетади. Биздан яхши амалларгина қолади. Шундай экан

қўлимиздаги қуролларни ташлайлик! Уларни металл заводларига элтиб берайлик! У дастгоҳларга айлансин, опа-сингилларимиз шу дастгоҳларда болаларимизга кийимлар тикишсин. Барчамиз бирлашиб, Аллоҳ яратган замин устида унинг гўзалликларидан масрур бўлиб, бир-биримиз ила қўлни-қўлга бериб, Эгамдан иноқликни, тотувликни, омонликни тилайлик.

Она сайёрамиз ҳақи, фарзандларимиз ҳақи, ота-оналаримиз ҳурмати, тўшакларда ётган беморлар номи билан жамики уруш оловини ёқаётганларга, қурол ишлаб чиқараётган корчалонларга мурожаат қиламан: Агар сиз ажал уруғини сочадиган қуроллар сотиб халқни боқаётган бўлсангиз, майли, оч қолайлик, майли, қашшок яшайлик, аммо қурол ишлаб чиқаришни тўхтатинг! Сиз ишлаб чиқараётган қирғин қуролларига сарфланаётган маблағлар курраи заминдаги етти миллиарддан ортик инсонни юз йил боқишга, кийинтиришга етади. Ўша маблағлар ер юзини гулларга буркаб, саҳроларимизни боғ-роғларга айлантириб, қақраб ётган чўлларимизни бўстон айласин. Қуролланиш пойгасига сочаётган пулларингизнинг бир бўлагини инсон бахт-саодати, соғлиги учун сарф қилганингизда эди, сони кун сайин ортиб бораётган, фанга номаълум касалликлардан гўдаклар, навқирон йигитлар ота-оналарини хижрон доғида қуйдириб, Аллоҳ томонидан бир маротаба инъом қилинган ҳаёт деган қутлуғ маконни барвақт тарк этишмасди.

Қизариб, бугриқиб кетган юзини кўз ёшлари ювиб тушаётган Улўғбек хитобини яқунлаб, елкасига илиб қўйишган автоматни қўлига олиб боши узра қўтарди ва жон-жаҳди ила ерга улоқтирди.

– Инсониятга қирон келтирадиган бундай қуролларга минг лаънат!

Атрофдагилар бошларини эгиб, кўзлари намланиб сукутга чўмишганди. Берган саволларининг ўзларига

калтак бўлиб қайтишини кутмагандилар. Улуғбекнинг сўзлари Бурхониддинни қозик каби ерга қоққанди. Унинг қовоғидан эшакқурт ёғиларди. Бўхрон ичида тишлари қисилиб, муштлари тугилган ҳолда кек тўла кўзларини қаерга яширишни билмай, хайронликда бақрайиб қолди. Меҳмонлар олдида бу қадар изза бўлишини ўйламаганди. Йигитни тўхтатиб, аҳдидан қайтариб бўлмасди энди. У толибонларни жаҳон аҳлига шармандаю шармисор қилганини кеч бўлса-да тушуниб етганди. «Нима қилиш керак, қандай қилсам бу бадбахтнинг оғзи юмилади» дея боши қотганди. Бирдан томга мерганларни қўйгани ёдига тушиб қолди. Ҳа, улар Бурхониддиннинг ишорасига маҳтал бўлиб, икки кўзларини тикиб туришибди. Қалтираётган чап қўлини кўтарса бас. Шу заҳотиёқ бу вайсақининг жағи тинади. Қария бу ҳақда жиддий мулоҳаза қилиб ҳам ўтирмади. Атрофда кимлар жамланганини ҳам унутди. Чап қўлини худди оғир юкни кўтараётгандек аста тепага қарата ҳаракатлантирди. Аллақаердан зинфиллаб учиб келган ўқ Улуғбекнинг пешонасига қадалди. Икки қошининг ўртасидан қон отилиб чиқди. Йигит катта-катта бўлиб кетган кўзлари билан атрофни ўраб турган мухбирларга боқди, олам қип-қизил тусга киргандек эди. У йиқилишдан аввал сўнги сўзини айтишга куч топди:

– Уруш оловини ёқаётганларга лаънат!

Улуғбек ерга гурсиллаб йиқилди. Мухбирлар бирдан чуқур уйқудан уйғониб ҳушларига келгандек, тўс-тўполон кўтаришди. Соқчилар милтиқларини шарақлатиб, отишга шайлаб атрофга нигоҳ ташлашди. Бироқ уларнинг қийфирнинг кўзларидек ўтқир нигоҳлари ўқ қайси томондан учиб келганини тополмади. Буни Бурхониддиндан ўзга ҳеч ким билмасди...

ЧЕЧЕНИСТОН

Нима қилиш керак? Балчикқа бағримни бериб ётаверганим билан Латиф ботқоқ ичидан чиқиб қолмайди. У абадиятга фарқ бўлди. Уни чиқариб олишнинг, қабр қазиб жасадини кўмишнинг чораси йўқ. Кетишим, одамлар яшайдиган жойларга тезроқ етиб боришим керак. Тонг ёришганди. Ўрмон оғир босинқирагандек хўрсинарди. Анча олисда тошлардан-тошларга урилиб сой шанфиллайди. Дарахтлар шу қадар қалин ва сершоҳ эдики, кўтарилиб келаётган кўёшнинг тифлари ерга тушмасди. Қушлар уйғонганди. Бири олиб, бири қўйиб сайрарди. Ўрнимдан турдим. Шунда кўзим устимдаги валангар кийимларимга тушди. Балчикдан қорайиб кетганди. Бундай уст-бош билан қишлоққа – одамлар ичига кириб боролмасдим. Ечиндим. Кийимларимни ювдим. Шохларга илдим. Қуригунча кутишим керак. Кўзимни Латифни ютиб юборган ботқоқликдан узолмасдим. Назаримда у тирикдай, ботқоқ ичидан чиқиб келадигандек туюлаверарди. Кўзларим намланди. Шундай содиқ дўстан айрилиш мен учун оғир эди. Юрагимни алам ўртарди. Икки кун бирга бўлдик, ёнма-ён юридик. Гаплашдик, дардлашдик. Дастлаб уни кўрган чоғимда «Ашаддий жангари бўлса керак» деб ўйлагандим. Афғ-ангори фикримни инкор этмасди. Бироқ ҳаракатларида буни илғамасди. У содиқ дўст, зулм ва зўравонликка қарши курашувчи инсонпарвар эди.

Тушга яқин кийимларим қуриди. Кийиниб йўлга чиқдим. Латиф айтган томонга қараб ҳаракатландим. Очлик таъсир қила бошлаганди. Оёқларимни кўтариб босишга мадорим етмасди. Маст одамдек судралиб борардим. Бундай алпозда яна қанча йўл босишим мумкин – билмасдим. Ўрмонзор тобора қалинлашиб

бораётгандек туюларди. Оёқларим остидаги чангалзор юришимга тўскинлик қиларди. Охири чарчоқ ва мадорсизлик зўридан ерга ўзимни таппа ташладим. Ҳансираб нафас олардим. Ўпкамга ҳаво етмасди... Қулоғим остида ариларнинг гўнғиллаши эшитилди. Кўзларимни йириб очдим. Арилар инига яқин жойда ётганимни кўрдим. Боларилар кириб чиқаётган тешиқда кўзим тўхтади. Бу уларнинг ини эди. Уларнинг инисида асал бўлиши керак. Бир амаллаб ўрнимдан турдим. Ханжаримни олиб уя ичига суқдим. Учига асал илашиб чиқди. Оғзимга солдим. Бу орада ариларнинг тинчи бузилганди. Улар инларидан чиқиб тўзиб, асабий гўнғиллашиб кўзим атрофида айлана бошлашди. Уларнинг захридан кўра, инларидан асал олиб ейиш фанимат эди. Ханжар билан яна асал олдим. Бу гал тиф учига ёнғоқдан каттароқ асал илиниб чиқди. Уни оғзимга солиб ютиб юбордим. Арилар менга ташлашнишди. Юзимга нишларини санчишди. Чекинишга мажбур бўлдим.

Болга ўрмон ва осмоннинг таъми қўшилиб кетганди. Асал юрагимга сархуш дов солди. Чарчоқ ва ғам-қайғуни тўкиш истагини уйғотди. Кўнглим яшаш истагига ва шу қоронғи, кимсасиз ўрмон ичидан тезроқ чиқиб кетиш умидига тўлди. Юзимнинг қизиби ачишаётганига парво қилмай йўлимда давом этдим. Афсуски, кўп юрмадим. Қаршимдан бўкирган овоз эшитилди. У худди момақалдиروقдек гумбурлади ва ўрмоннинг ҳамма томонидан акс садо бўлиб қайтди. Кейин рўпарамдаги шохлар шитирлаб, қарсиллаб синди. Кимдир мен томон чиқиб келарди. Қўрқиб орқага тисарилдим. Қўлим белимдаги ханжарга югурди. Бу орада рўпарамда қор одамга ўхшаш баҳайбат, қўнғир жунга ўралган махлукни пайқадим. Бўйи сал кам икки метр келарди. Бу айиқ эди. «Ўзинг паноҳингда асра, Парвардигорим» дея худога илтижо

қилдим. Тилимга келган дуоларни пичирлаб ўқидим. Қўнғир айиқ юмалоқ, катта-катта кўзларини менга тикканча туриб қолди. Ханжар тутган қўлим қалтирарди. Айиқ яқинлашганда ҳам уни ишга сололмасдим. Мен секин-аста шоҳлар устидан оёқларимни ўтказиб ортга чекиндим. Айиқ эса ҳамон турган жойида тек қотиб, кўзларини мендан узмасди. Бир ҳамла қилса тутиб олиши ва ўткир тишлари билан ғажиб ташлаши ҳеч гап эмасди. Бахтимга у жойидан қимирламасди. Қўрқаётганимни сездими ёки афт-ангоримни кўриб ҳайрон қолдими – билмасдим. Мен аста-секин ундан йироқлашиб боравердим. Ниҳоят шоҳлар, дарахтлар ва уларга чирмашиб кетган ўтлар мени айиқ кўзидан яширди.

Қанча юрганимни билмайман, ҳолдан тоя бошладим. Бошим айланарди. Оёқларим танамни кўтаролмай букилиб кетарди. «Юрагим тепиб, томиримда қон айланиб турибди, демак юришим керак» дердим ўзимга-ўзим. «Тўхташга ҳақим йўқ, ҳаракатдан тўхтадимми, демак, ўлим кутади мени. Йўл ёқасида, тошлар устида, ўзга юрт тупроғида жасадим қолиб кетади». Қадамларимни илдамлатдим.

Йўлдан адашдим деб ўйладим. Латиф айтган масофанинг кўп қисмини босиб ўтгандим. Ўрмоннинг адоғи кўринмасди. Бирдан кўзим қоқ қуруқ тупроққа тушиб қолди. Ўрмоннинг поёнига етиб келдим деб қувондим. Чангалзор ва дарахтлар орасидан олисларга боқдим. Юрагимда уйғонган умид оёқларимга қувват ато этди. Бир оз юрганимдан кейин кенгликлар узра қад кўтарган уйларни, ям-яшил ўтлоқлар узра ёйилиб юрган қўйларни, подаларни, бўйинларида қўнғироқларини жириглашиб, чопқиллаб, сакрашиб юрган серкарларни кўрдим. «Энди ўлмайман» дедим ўзимга-ўзим. Танамда рухий қувват уйғонганди. Ўзимни қўлга олиб, юрак тўлқинимни тинчлантиришим керак эди.

Кеч туша бошлаганди. Яна йўлга тушдим. Қаршимдан елини чирсиллаб кетган сигир чиқди. Ерга чўккалаб, сут томиб турган эмчагини қувватсиз бармоқларим билан ушладим. Кейин оғзимни очиб елини сиқдим, қайноқ сут оғзимга отилди. Тўйгунимча ичдим.

– Кимсан? – ортимдан келган овоз ўрнимдан туришимга имкон бермади. «Ким бўлди?» Овозидан қари одамга ўхшайди. Ортимга қарашга шошилмадим. Расул иккимиз постдан ўтаётганимизда ўзимни соқов қиёфасига солиб олгандим. Ҳозир шу ёдимга тушди.

– Кимсан?

Нотаниш одам боягидан баландроқ овозда гапирди. Кейин елкамдан тутди. У афтимни кўриб ортига тисарилди.

– Пиёниста!

Нафрат чўғлари ялтирарди кўзларида. У молини хайдаб кетди.

Ўрнимдан туриб, мастлардек чайқалиб йўлда давом этдим.

Қишлоқдан чиқаверишда ирмоққа дуч келдим. Сув бўйига ўтирдим. Баданимга салқин эпкин урилди. Кўзим сув юзида чайқалиб турган аксимга тушди. Бетим шишиб, кўзларим қисилиб кетганди. Бурним ўзимники эмасди, унинг ўрнида қип-қизил нок тургандек эди. Чивин ва арилар башарамни одам танимайдиган қиёфага киритиб қўйишганди.

Йўл ёқалаб эрталабгача юрдим. Ёнимдан машиналар, ҳарбий техникалар ўтиб турди. Улар кўринганида ўзимни панага олдим. Отиб ташлашлари ёки ўзлари билан олиб кетишлари мумкин эди. Тонг ёришганда блокпост олдидан чиқдим. Аскарлар афтимни кўриб, ичаклари узилгудек қотиб-қотиб кулишди. Қўлимни оғзимга солиб «Нон бер» дея имо-ишора қилдим. Улар нон беришди. Кейин қўйиб юборишди.

Кечки пайт бир аҳволда шаҳарга етиб келдим. Оёқларим оғрирди. Таржимонга учрашишдан аввал Кутузовнинг олдига кирдим. Рус афт-ангоримни кўриб ҳайрон қолди. Кўрган-кечирганларимни унга сўзлаб бердим.

– Тутқунларнинг қочганини эшитгандим. Бирок уларни ким озод қилганини билмаётгандим.

– «Кулранг бўрилар»нинг ҳаммаси тупроқ остида қолиб кетди. Шу пайтгача бундай даҳшатли портлаш-ни кўрмагандим. Бирорта тирик жон қолмади.

– Бу ишларни бир ўзинг уддаладингми?

– Йўқ, мен кузатиб турдим, Латиф бажарди.

– Қайси Латиф?

– Менга ханжарини берган йигит!

– Уни қандай топдинг?

– Мен эмас, у топди мени!

Бу ҳақда Кутузовга қисқача гапириб бердим.

– Қаерда у ҳозир?

– Ўрмон ичида ботқоққа ғарқ бўлди. Қутқаролмадим. Ўлими олидан менга тумор берди. Ичида қоғоз борлигини, унга бирдан йигирмагача сон ёзилганини айтди. «Жуфт сонларга телефон қиласан, гўшакни олган одамга «Меркурий сўнди» деб айтгин» деб тайинлади.

– Туморни бер-чи.

Теридан ясалган туморни Кутузовга узатдим. Чекист унинг чокини сўкиб очди ва ичидан икки энлик қоғозни олиб ундаги рақамларга кўз югуртирди. Кейин узоқ вақт жим қолди. Қошлари чимирилиб, чуқур ўйга топди.

– Агар қарши бўлмасанг, Латиф айтган рақамларга ўзим телефон қилсам.

– Сенга ишонаман!

Кутузов туморни ён чўнтагига солиб қўйди.

– Баққол «Кулранг бўрилар»нинг ҳалок бўлганини эшитса жинни бўлиб қолади. Лекин энди эшитмаса ҳам керак, – дедим бир оздан кейин.

– Нега?

– Хабар етказадиган одамнинг ўзи қолмаган-ку.

– Хаттоб ҳали тирик.

Иккимиз жим қолдик. Ташқарида қандайдир одамларнинг овози келди. Бир оз ўтиб яна сукунат чўкди. Шаҳардаги бу жимжитлик узоқ давом этмасди. Гоҳида одамларнинг, гоҳида автоматларнинг товуши бу сокинликни бузиб турарди.

– Таржимон тезда қайтгин деганди, кутиб турган бўлиши керак. Энди мен борай, – дедим ўрнимдан туриб.

– Бундай аҳволда унга рўпара бўлма. Кийимларингни алмаштир, ювиниб ол!

Мен ювиндим. Юзимга малҳам суртдим. Шишлар бир оз қайтганди. Қутузов устидаги кийимини ечиб берди. Елкамга чакмон ташлади.

– У сендан қаерга борганингни сўраши мумкин. Юрган йўлларингни айта кўрма! «Латиф мени ташлаб қочиб кетди» деб қўя қол! Йўлда адашганингни ҳам эслатиб қўй.

Қутузов билан хайрлашдим. Кўчага чиққанимда вақт пешинга яқинлашганди, қуролли одамлар изғиб юришарди.

Бинога келдим. Ичкарига кираётганимда таржимонга урилиб кетдим.

– Келдингми? – деди у мени кўриши биланоқ. – Тезда буюмларингни йиғиштир. Икки соатдан кейин автобус келади. Сени ўзимизнинг одамларимизга қўшиб, юртга жўнатиб юбораман. Кашмирийнинг топшириғи шундай. Сизларни Зелимхоннинг одамлари чегарагача кузатиб боришади.

– Чарчаганман, йўлга ярамайман, – дедим. – Дам олмоқчиман.

– Ҳозир дам оладиган вақт эмас, кечадан бери кутяпман сени. Ўн тўртта покистонликка қўшиб жўната-

ман. Улар билан Жалолободгача бориб оласан. Ҳа, айтмоқчи, Латиф қани?

– У номард экан, мени ташлаб қаёққадир гум бўлди.

Мен ётоғимга кириб кетдим. Бу ердаги ишларимдан бошлиқларнинг кўнгли тўлмаганлиги кундай равшан эди. Зелимхоннинг пинжига киришга имкон қадар интилдим. Бироқ яқинига йўлатмади. Бунинг учун мен айбдор эмасман. Тилмочнинг ўзи буни яхши билади. Бунинг учун Кашмирий жазоламайди деган умиддаман. Бу юртдан чақириб олишларига сабаб бошқадир. Эшитишимча, Башир ўзини ўзи отиб ўлдирибди, Эргашни ҳам отишибди. Лагердаги вазият издан чиққан бўлса керак. Нима қилганда ҳам, тўдабошининг ўринбосариман. Лагердаги ишларни менга топширишар. Хаёлимда жумбоқ саволлар болалади. Тўхтамакча келолмай қийналардим.

Вақт бўлганди. Ташқарига чиқдим. Эшик олдида яна тилмочга дуч келдим.

– Мунча имилламасанг! Тезроқ машинага чик!

Йўл четида эски «Пазик» турарди, ўқ теккан олдинги ойнасида одамнинг бармоғи сиғадиган тешик бўлиб, ундан ўнлаб чандиқли излар сочилган. Йўлни кесиб ўтаётганимда қарши томондан чиққан одам ўзини менга уриб олди. Бу атайин қилинганини сездим. У одоб юзасидан кечирим сўради. Кейин шивирлади:

– Автобус миналаштирилган, чиқманг. Сизни муюлишдаги светофор олдида кутаман.

У яна бир бор кечирим сўраб, йўлида давом этди.

Ким бу? Нега бундай гапларни айтди менга? Синамоқчимми? Изимга тушганлардан бирортаси тузоқ қўйдими? Бошим гангиб, автобус олдида келдим, бироқ чиқишга шошилмадим. Юрагимни ёмон хавотир ва изтироблар ўртарди.

Пастда ҳайдовчи жўнашга рухсат кутиб турарди. Таваккал қилиб чиқдим. Бўш ўриндиққа жойлашдим.

Ичи шу қадар ифлос эди-ки, одамнинг ўтиргиси келмасди. Димоққа бензин, наша, спирт ва қон ҳиди уриларди.

Мендан нарироқда ўн тўртта йигит ўтирарди. Усталарида харбийларнинг дала кийими. Ёнларида қурол. Орқаларига юк халта осиб олишган. Ичида нима борлиги худога аён. Бир-бирлари билан бақириб-чақириб, гоҳида сўқинишиб гаплашишарди. Кимдир наша торгар, кимдир аллақандай қўшиқни димоғида куйларди. Барчаси мен тенги йигитлар. Юзларини соқол босган. Покистондан ўтишгани юзларидан, гап-сўзларидан билиниб турарди. Кўзим автобусдан анча нарида турган бояги одамда тўхтади. У анча нарида кўз қирида таъқиб қиларди мени. Қулоғимда бояги сўзлари жаранглади: «Автобус миналаштирилган, чиқманг. Сизни муюлишдаги светофор олдида кутаман». Нега бундай деди? Мен бу одамнинг башарасини ҳеч қачон кўрмаганман. Нотаниш. Қутузовнинг одамими? Ким бўлишидан қатъи назар, у бежизга «Автобусга чиқманг» демади. Товушидан бу гапни чин юракдан айтгани билиниб турибди. Нима қилай? Тушиб қолайми? Мабодо алдаган бўлса-чи, қаерга бораман? Иккиландим. Бу орада хайдовчи жойига ўтирди. Мотор гуриллади. Биров қўлимдан тортгандек бўлди. Нотаниш одам энди жойидан жилганди. Унинг «Автобус миналаштирилган, чиқманг. Сизни муюлишдаги светофор олдида кутаман» деган сўзи яна такроран қулоғимда садо қайтарди. Сапчиб ўрнимдан турдим ва пастга тушдим. Автобусга чиқаётганимда ҳеч ким аҳамият бермагани каби ундан тушаётганимда ҳам биров эътибор бермади. Ерга оёғим теккан заҳотиёқ машина жойидан жилди. Мен светофор томон жўнадим. Вужудим қулоққа айланганди. Кимдир ортимдан чақириб қоладигандек туюларди. Йўқ, ҳеч ким чақирмади. Узоқлашгани

сайин юрагим кўрқувдан увишарди. Светофорга яқинлашдим. «Халоскорим нега кўринмаяпти? Наҳотки мени алдаб, ўзи қочиб кетган бўлса? Энди нима қилдим, қаерга бораман. Қандай қилиб таржимонга рўпара бўламан?» Автобусга чиқиб жўнаб кетмаганимдан афсусландим.

Миямга ёпирилиб келаётган ўйларни тўзитиб, гумбурлаган овоз эшитилди. У шу қадар кучли ҳамда дахшатли эдики, ер қимирлагандек бўлди. Қулоқларим битиб қолаёзди. Минани босиб олган одамдек чўчиб тушдим. Шошиб ортимга қайрилдим. Бир чақиримча нарида, йўлнинг қоқ белида, қоп-қора тутун ва қизил аланга ичида боя мен тушиб қолган автобус ёнарди. Одамлар ўша томонга чопиб кетишарди. Ҳушимни йўқотиб, ҳайкалдек қотиб қолдим. Автоматларнинг овозидан, уясидан тўзиган арилардек у ёқдан бу ёққа чопкиллаб ўтаётган одамларнинг қийқириқларидан ўзимга келдим. Ҳар томондан ёпирилиб чиқаётган одамлар автобус томон югуриб боришарди.

– Ортимдан юринг!

Рўпарамда бояги одам турарди. Кўзларимиз учрашди. Унинг мақсадини сўзсиз тушундим. У гапирмади. Чорраҳанинг чап томонига бурилди. Ортидан эргашдим. Одамлар тобора кўпайиб, кўчага сиғмай борарди. Эллик қадамча юрганимизда ёниб, пачақланган автомашинага дуч келдик. У қачондир турган жойида портлаб кетганди. Шеригим тор кўчага қайрилди. Қаршимиздан юзларини рўмол билан ўраган икки аёл чиқди. Бизга хавотир ва кўрқув билан боқиб ўтиб кетишди. Йўлнинг этаги берк бўлса керак деб ўйладим. Кўп юрмадик. Пастак девор бизни йўлнинг поёнига етганимизни билдирарди. Бегона кимса тўсиқдан ошиб ўтди. Мен ҳам ирғидим. Биз қабристон ичига тушгандик. Белимизга уриб турган ўтлар ичидан юрдик. Қабрларни айланиб ўтдик. Эллик қадам босга-

нимиздан кейин чуқурлик чиқди. Бу суви қуриган, ўт босган, лойқалар ўтириб қолган ариқ эди. Орқамакетин кетавердик. Қабристоннинг адоғи кўринди. Тор кўчага чиқдик. Бу йўлдан одамлар кўпдан буён юрмагани билиниб турарди. Тупроққа оёқ изи тушмаганди. Тўпигимгача ботиб бордим. Иккимиз ҳам ҳолдан кетиб чарчагандик. Шеригим чўнтак телефонига ўхшаш нарсани қўлида ушлаб олганди. Ора-сира тугмачаларни босиб қўяётганини пайқаб қолдим. Шаҳар марказидан эшитилаётган ўқ овозлари ҳамон қулоққа чалинади. Қийқириқлар андак босилганди... Ниҳоят катта йўлга чиқдик. Четда енгил машина турарди.

– Ўтиринг! – буюрди нотаниш кимса.

Эътироз билдирмадим.

Орқа ўриндиққа ўзимни урдим. Машина номаълум томонга ҳаракатланди. Биз бораётган йўл анча сокин эди. Одамлар ҳам у қадар хавотирли кўринмасди.

– Ҳаётимни сақлаб қолиш нима учун керак бўлиб қолди сизга? – сўрадим бир оз ўзимни босиб олгач. Бу билан бегона одамнинг мақсадини билгим келганди.

– Сизнинг ҳаётингиз менга эмас, дўстларингизга керак, – деди у тепасидаги ойнадан менга қараб.

– Ким экан ўша дўстларим?

– Албатта улар билан яқин кунлар ичида учрашасиз.

– Анави сизнинг ишингизмиди?

– Ҳаётингизни сақлаб қолишнинг бошқа йўли топилмади.

– Мен юртимга қайтишим керак.

– Афсуски, бунинг иложи йўқ.

– Сабаб?

– Бошлиқларингиз сизни ўлимга маҳкум этишган.

– Мен ўлимга маҳкум этиладиган гуноҳ қилмадим.

– Бу сизнинг фикрингиз, аммо Мулла Умарнинг фикри ўзгача. Сиз унинг топшириқларини бажармадингиз. Қолип русларнинг қўлида. Бундан ташқари

гор ичида портлатиб юборилган одамларининг ўлимида ҳам сизни айбдор деб гумон қилишмоқда. Қайтиб борган захотингиз у сизни сўроқ қилади ҳамда шаҳар ўртасида дорга тортади. Дўстларингиз бундан хабар топишган. Улар қандай қилиб сизни Умарнинг қонли панжасидан сақлаб қолиш ҳақида ўйлашди. Ўта хатарли бўлса-да, автобусни портлатишга мажбур бўлишди. Фақат шундагина Умар сизнинг ҳалок бўлганингизга ишонади.

«Бу одам ким? Кутузовнинг ёрдамчилариданми? Менинг ҳаётим фақат русларга ва ватандошларимга керак. Нега нотаниш кимса мен ҳақимда қайғуриб қолди?»

– Энди мен қаёққа бораман? – уни синаш мақсадида шундай савол бердим.

– Бу юртда қолишингиз ҳам хатарли. Улар сизни кўриб, таниб қолишлари мумкин ва автобуснинг портлатилишида айбдор деб топишлари эҳтимолдан узоқ эмас.

– Мени қаёққа олиб кетаётганингизни айтинг?

– Сиз эрталаб Туркияга учасиз!

– Туркияга? У ерда пишириб қўйибдимиз менга? – зардам қайнаганини яширолмадим.

– Қўркманг, у ерда сизни таниган одамлар ўлиб кетишган. Бундан кейин сизга меҳрибон бўлган одамлар даврасида яшайсиз.

– Фақат яшайман холосми?

– Дўстларингиз сизга катта бир ишни таклиф қилишади. Бойликларга кўмилиб, даври давра сура-сиз. Уйланасиз, бола-чақали бўласиз. Ўнлаб одамлар хизматингизда бўлишади. Мухими, энди дала-даш-ларда, уруш олови ёниб турган хандақлар ичида эмас, тинч ҳамда осуда жойларда ҳаёт кечириб, эркин на-фас оласиз.

Машина менга мутлақо нотаниш бўлган кўчага кириб келди. Бу ер анча сокин ва тинч эди.

Нотаниш кимса машинани тўрт қаватли бино олдида тўхтатди. Иккимиз пастга тушдик. Мен ипсиз боғлангандек унинг ортидан эргашдим. Тўртинчи қаватга қўтарилдик. Эшикни ёши ўтиб қолган букри чол очди.

– Келишдими? – сўради шеригим.

– Сизни кутишмоқда, Паҳлавонбей!

Ичкарига киришим биланоқ кўзим полда ётган автоматларга тушди. Улар ўқланган ва отишга шай эди. Ошхонада икки нафар менинг ёшимдаги йигит овқатланиб ўтиришарди. Улар бизни кўриб ўринларидан туришди.

– Аллоҳга шукур, сени паноҳида асрабди, – деди чўққи соқолли йигит турк тилида.

– Автобусда тирик жон қолмади, – деди унинг ёнида турган юмалоқ юзли йигит. – Ҳамма одам ёниб кетди.

– Таржимон нима бўлди? – сўради Паҳлавон.

– Афсуски, бу гал ҳам тирик қолди. Нишонга ололмадик.

Шеригим кафтларини бир-бирига урди.

– Бу гал ҳам бизнинг тузоғимиздан чиқиб кетибди-да!

– Афсусланманг, Паҳлавонбей, унинг ҳаётига саноқли кунлардан кейин нуқта қўямиз. Яна бирор ҳафта нафас олиб турсин!

– Тезлатинг, у тирик экан, биз хотиржам яшай оламаймиз!

Паҳлавон менга юзланиб «Қўлингизни ювинг» деди. Иккимиз ювиниб, дастурхон атрофига ўтирдик. Букри чол таом келтирди. Овқатдан кейин мени кўшни хонага бошлашди.

– Кийимларингни еч! – буюрди чўққи соқол.

Қўйлагимни ечдим.

– Курсига ўтир!

У кўрсатган жойга чўқдим. Унинг қўлида қайчи ялтирарди. Мақсадини илғадим. Бўйнимга оқ мато

боғлаб, соч-соқолимни олди. Кейин ювиндим ва яна курсига ўтирдим. Олдимга иккинчи йигит келди. У юз териларимни тортиб ишқалади. Бурним, қошларим ва кўзларимнинг атрофига узоқ ишлов берди. Юзимга қандайдир суюқлик суртди. Кейин боғлаб қўйди.

– Эрталабгача ечмайсан! – деди. – Ҳозир ётоққа кириб дамингни ол. Қолган ишни эрталаб давом эттирамиз.

Ётоқхонага ўтдим. Каравотга чўзилдим. Юзларим худди ари чакқандек ачишиб қизирди. Тезда кўзим илинди. Эрталаб тонг ёришмай уйғотишди. Яна курсига ўтқазди. Юзимдаги ниқобни олиб ташлашди. Териларимни тортишди, қошларимни қайчи билан текислашди. Уй эгаси олдимга янги кийимларни ташлади.

– Кийиниб ол.

Эски кийимларимни ечиб ташладим. Латифнинг ханжарини ичимдан тақиб олгандим. Кийиниб бўлгач ойнага боқдим. Ўзимни танимай қолдим. Кўзгудан мутлақо бегона одам мўралаб тургандек эди. Мени суратга олишди. Бир соатлар ўтиб Паҳлавон келди.

– Қойил, ғоят ажойиб, сизни ҳозир онангиз кўрса ҳам танимайди, – деди дўстларининг ишидан мамнун бўлиб.

У қўлимга паспорт тутқазди.

– Шу соатдан бошлабисмингиз Ҳорун. Аввалгисини унутинг. Хужжатдаги исм билан аталасиз. Учоқ бир соатдан кейин парвоз қилади. Йўлга тайёرمىсиз?

– Тайёрман!

Бу юртдан қандай қилиб бўлмасин, тезроқ чиқиб кетгим келарди. Туркиядан ўз она юртимга ўтиш осон деб ўйлардим.

– Жуда яхши, биз ҳам тайёرمىз!

Хонага букри чол кирди. У кийимларини ўзгартириб олганди. Паҳлавон чечен тилида нимадир деди. Чол чакмонининг тугмасини ечди. Баданига ўндан

ортиқ портловчи мосламалар осилган қайишни тақиб олганди. Бу унинг ўлимга тайёрлигини билдирарди.

– Чол сизни аэропортгача кузатиб боради. Постларда тўсишса хавотир олманг, – тайинлади Паҳлавон. – Рўйхатга олиш бўлимида ўзингизни эркин тутинг, ҳаяжонга берилманг. Текширувчининг кўзига тик боқинг! Тушундингизми?

– Тушундим!

Паҳлавон диван устидаги дипломатни олиб кўлимга тутқазди.

– Ичида кундалик эҳтиёжингизга ишлатиладиган буюмлар ҳамда ўн минг доллар пул бор. Керак бўлиб қолиши мумкин... Учоқдан тушиб, шаҳарга чиқиш эшиги олдида тўхтанг. Одамларимиздан бири, у аёл бўлиши ҳам мумкин, олдингизга келиб сиздан: «Россия ҳаво йўлларига қарашли учоқнинг учишига қанча вақт қолди?» деб сўрайди. Унга «Самолёт ҳозиргина учиб кетди» деб жавоб қиласиз. У «Кечикибман-да» дейди. Сиз эса бунга жавобан «Шаҳарга тушиб кетсангиз, мени ола кетинг» дейсиз. Одамимиз «Мусофирмисиз» деб сўрайди. «Ҳа» деб берган жавобингиздан кейин у сизни машинасига таклиф қилади.

Биз пастга тушдик. Бино олдида иккита енгил машина турарди.

Чолнинг олдига ўтирдим. Биздан ўн қадамча нарида яна битта енгил машинага кўзим тушди. Йўлга чиқдик. Чол кўзимга ўзини портлатиб юборишга тайёр одамдек кўринди. Ажал билан ёнма-ён кетаётгандек ҳис этдим ўзимни. Баданим жунжикди. Биз аэропорт томон жўнадик. Йўлда юк машинасига дуч келдик. Унинг орқа томони очиқ эди. Машинанинг икки ёнида ўнтача одам тик турарди. Ўртада тобут. Машина ортидан кетдик. Блокпостда олдимиздаги юк машинани тўхтатишди. Аскарлар тобутни кўриб йўлни очишди.

Бизни текширишмади. Мархумнинг яқинлари бўлса керак деб ўйлашди. Постдан узоқлашгач мўйсафид тезликни оширди. Тобут юклаган машина ортимизда қолди. Чолнинг мақсадини ва бу атайин ўйлаб амалга оширилган иш эканлигини тушундим. Узоқдан аэропорт кўринди. Букри чол машинани тўхтатди. Пастга тушиб, устидаги чакмонини ва белига боғланган портловчи мосламаларни ечди. Уларни ариқ ёқасидаги ўтлар орасига яширди. Кейин йўлда давом этдик. Кираверишда бизни тўхтатишди. Чол аскарларга мени кўрсатиб, «Меҳмоним, кузатгани келяпман» деди. Соқчи хужжатларимни кўрди. Кўзимга тикилиб қолди. Кейин паспортни қайтариб берди.

– Худо ёр бўлсин! – деди чол машинадан тушаётганимда.

Мен аэропорт биноси ичига кириб кетдим...

ИСТАНБУЛ

Мустафо аэропортдан таксига ўтирди-ю, уйига боргунча сабр қилмасдан йўлдаёқ Луга кўнғироқ қилди.

– Овозингизни эшитганимдан хурсандман, – деди Лу мамнунлик билан. – Адашмасам, қадамингиз Истанбул заминида.

– Сиз ҳеч қачон янглишмагансиз, азизим. Ҳозиргина учокдан тушдим.

– Соғ-омон қайтиб келганингиз билан қутлайман, Мустафобей. Сизни жуда соғинганман. Қачон дийдор кўришамиз?

– Ҳозир уйимга кетаётирман. Вақт топсангиз келинг, Баққолбейни ҳам таклиф қиламан. Учаламиз қаҳва устида хангомалашамиз...

– Ҳозирча Баққолбейни безовта қилманг, таассуротларингизни мен билан баҳам кўрсангиз ёмон бўлмасди, Мустафобей.

– Таклифингизни қабул қилдим, Лу жаноблари.
– Учрашув жойини ўзгартирсак, қарши эмасми-сиз?

– Менинг торгина кулбам сизга ёқмадими?

– Гап кулбангизнинг торлигида эмас. Мен хорижликман. Сизникига борганимни кўрганлар қандок фикрга боришаркин деган андишадаман.

– Тушундим сизни, Лу жаноблари. Унда гурунглашадиган жойни ўзингиз танланг.

– Роппа-роса икки соатдан сўнг Босфор бўғози ёқасидаги «Доғатепа» кафесида дийдорлашсак...

– Дидингизга қойил, Лу жаноблари!

Икки соат ичида Мустафо уйига бориб, ювиниб-тараниб олишга улгурарди. Кашмирий билан бўлиб ўтган суҳбатни тезроқ Баққолбейнинг қулоғига етказиш, унинг марҳаматига сазавор бўлиш истаги безовта қиларди юрагини. Бироқ Лунинг таклифини рад этолмасди. Лу унинг жонини сақлаб қолибгина қолмай, балки олти юз минг долларлик чекни ҳамёнига солиб қўйди. Умрининг охиригача унга таъзим қилса кам.

Истанбул узра окшом қўнди. Денгизга кумуш рангларини сочиб ой ҳаволанди. Салқин эпкин турди. Соҳилдаги юзлаб катта-кичик қаҳвахоналарга одамлар оқиб кира бошлади. Арзони ҳам, қиммати ҳам шу ерда. «Доғатепа» кафеси энг қиммат маконлардан бири ҳисобланади. Зодагонларгина ташриф буюришарди бу ерга. Шу сабабли одамлар у қадар кўп киришмасди.

Лу Мустафони ташқарида кутиб олди. Биргалашиб ичкарига киришди, нимқоронғи бурчакдаги курсига ўтиришди.

Лу Мустафонинг Афғонистонда босган ҳар бир қадамидан огоҳ эди. Изига тушган одамлар вақти-вақти билан уни огоҳ қилиб туришганди.

– Биласизми, Лу жаноблари, – дея гап бошлади Мустафо, – Кашмирий Баққолбейни Башир билан учрашганидан ва ўн дона «Град»ни сотиб олиб, Умарга совға қилмоқчи бўлганидан мутлақо беҳабар экан. Баққолнинг тилидан айтган таклифларимни аввалига хушламай тинглади. Қимматбаҳо тошни қўлига тутқазганимдан кейин менга жиддий эътибор бера бошлади. «Агар Баққолбей қуролларни зудлик билан чегарадан ўтказиб берса, ҳазратимнинг марҳаматларига сазовор бўлади. У киши Баққолбейнинг одамлари учун мамлакатнинг хоҳлаган жойидан ер ажратиб беради, кўнгли тусаган ишни қилиши мумкин» деб ваъда қилди. Мен унинг гапларига жавобан «Бу ишни амалга ошириш учун кенгашнинг аъзоси Бўронни Туркияга жўнатишингиз зарур, у Баққолбейнинг номидан иш юритади, рус ҳарбий бошлиқлари билан келишади» деб таклиф киритдим. Кашмирий «Бу масала ҳазрат билан маслаҳатлашганимдан кейин ҳал бўлади. Агар Баққолбей ҳақиқатан ҳам бизга қурол совға қиладиган бўлса, Бўронни зудлик билан чақириб оламан ва сизнинг олдингизга жўнатаман» деб мамнуният ила жавоб қилди. Мен унга лашкарбошининг одамлари орасидан тожик миллатига мансуб йигитлардан яна тўрттасини ажратиб, Истанбулга жўнатишни, улар ҳарбий бошлиқлар билан тиллаша оладиган одам бўлиши кераклигини тайинладим.

– Кашмирий таклифингизни қандай қабул қилди?

– Таклиф унга маъқул келди.

– Тожик йигитлар яқин кунлар ичида йўлга чиқишадими?

– Кашмирий ҳазрат билан маслаҳатлашиб олгач лашкарбошининг ҳузурига ўз одамларидан бирини жўнатадиган бўлди. Мирзааҳмад билан маслаҳатлашиб лагердаги тожиклар ичидан абжирларини танлаб олади.

– Бўронни қачон чақириб оладиган бўлишди?
– Бу ҳазрат билан бўладиган учрашувга боғлиқ.
– Баққолбей билан учрашганингизда бу ишларнинг тепасида Бўрон туришини яна бир бор таъкидланг. Унинг Афғонистонга қайтиб боришига йўл қўймаслигимиз керак. Улардан илгарироқ ҳаракат қилишимизга тўғри келади.

– Баққол жаноблари Бўронни айнан Туркияга олиб ўтиш тарафдори. У ўйлаб қўйган режаларини Бўроннинг зиммасига юкламоқчи.

– Жуда яхши. Мен ҳам Чеченистондан ишончли одамлар топиб қўйдим. Улар пул сўрашмоқда.

– Қанча?

– Ўн миллион доллар!

– О, катта пул, Лу жаноблари. Баққол кўнмаса керак.

– Бу бевосита сизни у билан бўладиган учрашувингизга боғлиқ.

– Мен билан?

– Шундай! Энди ҳамма гап сизда қолди, Мустафобей!

– Бунинг учун мен қандай вазифани бажаришим керак?

– Сиз эрталаб Баққолга қўнғироқ қиласиз. Учрашганларингизда Кашмирий билан биргаликда Мулла Умарнинг ҳузурига борганингизни айтасиз. Кўпроқ Мулла Умарнинг тилидан гапиринг. «Град»ларга кўз тикиб турганини, қурооллар чегарадан ўтган куниёк Баққол учун Афғонистоннинг барча дарвозаларини очиб беришини, афғон қорадорилари Баққолнинг ишончли одамлари орқали дунё бозорларига чиқишини, фойданинг учдан икки қисми сизга тегишини айтди десангиз бас.

Инглиз финжондаги қахвадан хўплади.

– Бу гапларни эшитса, Баққолбей типирчилаб қолади.

- Бизга айнан шу керак!
- Мен унинг юрагига ўт ёқишни биламан, Лу жаноблари!
- Ташрифингиздан қоникдим, – деди Лу. – Энди ҳамма иш Баққолбейда.
- «Град»нинг бир донаси қанча туришини аниқладингизми?
- Қорабозорда бу қуролнинг биттаси беш юз минг. Баққолга ўнта «Град» учун беш миллион доллар тўлашини тайинланг. Ўртадаги воситачилар, бу ишнинг тепасида турадиганларнинг хизмат ҳақи бунга қирмайди.
- Жумладан сизники ҳам...
- Мен холиман, хизматларим учун ҳақ талаб қилмайман. Баққол жаноблари учун шунчаки ёрдам беришман.
- Олижаноб одамсиз, Лу!
- Биз эртага кечки пайтда айнан мана шу жойда кўришамиз деган умиддаман!
- Бундан кейинги тақдирим сизнинг қўлингизда!
- Лу гарсонни чақирди. Ёнидан юзталик долларни олиб, стол устига қўйди.
- Беш дақиқа ўтказиб ташқарига чиқинг! – деди у Мустафо билан хайрлашар экан.
- Қаҳвахонадан чиққан Лу машинасига ўтириб тўғри резидентнинг ҳузурига йўл олди. Мустафо билан бўлиб ўтган суҳбатдан хабардор қилиши лозим эди. Адамс ходимини кутаётганди.

* * *

– Мустафо ҳамма гапни рўй-рост гапирди, – деди у резидентга. – Учрашув биз кутганимиздек ижобий яқунланган. Баққолнинг таклифи Мулла Умарнинг қулоғига етиб борса, зудлик билан Бўронни чақириб олишади.

– Яқин кунлар ичида Афғонистонга қайтиб боради деб ўйлайсизми? – сирли жилмайди Адамс.

– Биз Кашмирийдан олдинроқ ҳаракат қилишимиз керак, сэр, – ташвишли оҳангда деди Лу.

– Мен аллақачон бунинг олдини олиб қўйганман.

– Бўронга чиқадиган одамнингиз билан гаплашдингизми?

– Гаплашдим. Ҳамма ишни пишитиб қўйдим.

– Гап йўқ сизга, сэр!

– Гўзал аёллардан танишингиз борми?

– Топилади.

– Ўта келишган бўлсин.

– Кўрсангиз эсингиз оғиб қолади, сэр.

– Сиз топган аёл биз билан ишлаши керак.

– Ишончингизни оқлайди.

– Ёши нечада?

– Йигирма тўртда.

– Менимча, ёш.

– Лекин ақлли, сэр.

– Тозами?

– Турк миллий разведкаси ходимларининг назари-га тушмаган.

– Ҳамиша ёдингизда бўлсин, гўзаллар ҳеч кимнинг эътиборидан четда қолмайди, Лу.

– Маслаҳатингизни қабул қилдим, сэр.

– Уни ҳозирдан тайёрланг. Бўронни кутиб олади.

Бу йигитни ўн кунгача Баққолга яқинлаштирмай турганимиз маъқул.

– Сабаб?

– Сабаб шундаки, ҳозир унинг асаблари қақшаган.

Бундай вазиятда уни ишга жалб этиб бўлмайди. Биз биринчи ўринда Бўроннинг миясини бўлмағур фикрлардан тозалашимиз керак. Сиз топган ўша гўзал хоним билан биргаликда денгиз бағрида дам олади!

– Тушунарли, сэр!

- Суйишиб қолишса айни муддао бўларди!
- Сиз ўйлаганингиздек бўлади, сэр!
- Мустафо билан қачон кўришасиз?
- Эртага оқшомда, сэр.
- Гапларимизни энди Мустафо орқали Баққол-бейнинг қулоғига етказамиз. Сиз вазиятга қараб кўри-ниш беринг. Мустафо Баққол билан учрашганида Бўрон дам олиши кераклигини, асаблари чарчагани-ни таъкидлашини тайинланг. Яхтасини унинг ихти-ёрига берсин!
- Сэр!
- Сулувлар ҳамиша эркакларнинг эътиборини тор-тади, уларнинг кўнглини овлабгина қолмай, балки юракларининг қатига яширган сирларини ҳам билиб олади. Шунинг учун ҳам улар бир-бирларини ёқти-риб қолишига умид боғляпман, Лу...
- Гапингиздан Бўрондан ҳали кўп ишларда фойда-ланмоқчига ўхшайсиз...
- Англиядаги махсус мактабларда кимларни тар-биялаётганимизни ва у ерга айнан Бўронга ўхшаган чапдаст йигитлар ҳаводек зарурлигини ўзингиз яхши биласиз, Лу.
- Одамларни кўпайтирсак сирларимиз очилиб қол-масмикин деган хавотирдаман, сэр.
- Мустафо билан икки-уч бор учрашганингиздан кейин у яроқсиз кемага айланиб қолади. Бундай ке-малар албатта узоқ сафарга ярамайди ва денгизнинг ўртасига борганда фарқ бўлади. Гапимни тушунган-дирсиз, Лу?!
- Сизнинг тагдор гапларингизни фақат сеvimли шогирдларингизгина фаҳмлайди, сэр!
- Ҳозир бориб, айтган аёлингизни топинг. Дарвоқе, унинг исми нима эди?
- Элиф.

– Ха, Элиф хонимни бўладиган учрашувга тай-ёрланг. Вақт топсангиз менинг яхтамда денгизга чиқинглар. Бўрон денгизнинг қайси нуқталарида дам олишини аниқланглар!

– Топширигингизни бажаришга киришсам бўлади-ми, сэр?

– Албатта, рухсат сизга, Лу!

ЧЕЧЕНИСТОН

Хаттоб қопқонга тушганди. Руслар унинг одамларини ҳар томондан ўраб, қисиб қўйишганди. Шундай бўлса-да, унинг топшириғи билан йўллар миналаштирилди. Дарахтларнинг учларига махсус кузатув асбоблари ўрнатилди. Чуқур ва хандақлар қазилиб, ичига ўнлаб жангарилар яшириниб олишди. Руслар ўтиб кетиши биланоқ ортларидан уларни ўққа тутишарди. Руслар кутилмаган жойларда ғалтак иплари-дек ингичка симларга урилиб, уларни узиб юборишар, миналар эса ишга тушарди. Одамлар қурбон бўларди. Дов-дарахтлар ёнарди. Руслар Хаттоб ташлаб чиқиб кетаётган жойларнинг ўзидаёқ ўнлаб аскарларини йўқотишарди. Ниҳоят Хаттобнинг ортидан қувишни тўхтатдилар. Уни қўлга тушириш йўлини излашди. Озиқ-овқат, ўқ-дориларининг туби кўриниб қолган деб тахмин қилишарди. Бироқ чечен ўрмонзорлари кийикларга, айиқларга, қирғовулларга бойлигидан жангарилар емишга қийналишмасди.

Вазият оғир бўлса-да, Хаттоб шаҳар билан алоқа ўрнатганди. Одамлари яширин йўллар билан ўқ-дориларни ичкарига олиб киришарди. Аммо жангариларнинг кўпи тушкунликка мубтало бўлганди. Бу ерлардан тезроқ қочишни, ўз юртларига қайтиб кетишни ўйлашарди. Уларга ваъда қилинган шонли ғалаба кун сайин қалин туман босгандек олислаб борарди.

Муҳими, анчадан бери муллажиринг қўлларига тегмай, таблари тирриқ бўлиб қолганди.

Хаттоб одамларининг кайфияти тушиб кетганини сезиб турарди. Уларни руҳлантирадиган барча гапларни айтиб тугатганди. Бисотида жангарилар кўнглига йўл топадиган сўз қолмаган, аксинча, уларни ҳақоратлаш билангина чекланарди. Халқани ёриб чиқишга, қалин ўрмонлар ичидан чиқиб кетишга, ўнлаб чақирим олисда қолиб кетган шерикларини излаб топишга ва улар билан такрор бирикишга ўзи ҳам ишончсизлик билан қарарди.

Хаттоб чопарларини ишга солишга қарор қилди. Танг аҳволда қолганини, Зелимхон ва унинг одамлари ҳолидан хабар олмай қўйишганини, зудлик билан қўшимча куч, емиш, ўқ-дорилар, муҳими жангариларнинг кайфиятини кўтарадиган пул жўнатишни сўраб, Усама бин Ладенга мактуб жўнатишга қарор қилди. У хатида уруш тафсилотларини, ўзи одамлари билан бир четга сурилиб, яккаланиб қолганини ёзди. Бутун айбни чечен жангариларига тўнкади. «Агар зудлик билан ёрдам бермасангиз, қўшимча кучлар жўнатмасангиз, биз ўрмонзорларда пашшадек қирилиб кетамиз ва ўз юртимизга ҳеч қачон қайтиб боролмаймиз», деб мактубини яқунлаганди Хаттоб. У хатжилдни чопарнинг қўлига топширар экан, «Тезда жавобини олиб, орқанга қайт» деб уни кузатиб қолди.

Чопар ўзига таниш сўқмоқдан қоронғи ўрмонзор ичида, душман ўқиға учмасликни худодан сўраб кўздан ғойиб бўлди. Хаттоб у кетган йўлга узоқ тикилиб қолди. Мана бир ойки, хали ҳам йўлга боқади. Нарибериси билан узоғи ўн беш кунлик масофа. Ҳозиргача қайтиб келиши керак эди. «Нима бўлди унга? Қўлга тушиб қолдими? Ёки ботқоқликлар ютиб юбордими? Қашқирлар ғажиб ташладими? Балки устозининг ундан ҳафсаласи пир бўлиб, қўлини силтагандир?

Хаттобнинг хаёлига келган саволлар гўё ботқоқ сингари оёғидан ер тубига тортарди. Бу орада Хаттобнинг Шамил билан боғланган алоқачилари озиқ-овқат, кийим-кечак, ўқ-дорилар билан ўттизта ёрдамчи ҳам олиб келишди. Сафи кенгайгандек бўлди. Айни чоғда хабарчилар унга нохуш хабар ҳам келтиришганди.

– «Кулранг бўрилар»нинг лагери портлаб кетибди. Хаттоб ўтирган жойидан сапчиб турди.

– Нима дединг?! – қичқириб юборди у.

Хабарчи босиқлик билан гапини такрорлади.

– «Кулранг бўрилар»нинг лагери портлаб кетибди.

– Ким... ким қилди бундай ишни?

– Айтишларича, ўқ-дори омборига яшин тушган.

– «Бўрилар» омонми? Улар нобуд бўлмабдими?

– Омборда аллақанча портловчи моддалар, миналар, ўқ-дорилар бўлган. Бирорта тирик жон қолмабди...

Хаттоб қўлини мушт қилиб пешонасига урди. Аччиғи чикқанда, газабланганда у одатда ўрнидан туриб кетар ва тишларини вичирлатиб доира устида юргандек ҳаракатланарди. Ҳозир бундай қилмади. Унинг катта боши кўкрагига осилиб тушганча ўйга толганди. «Кулранг бўрилар» ягона умиди эди унинг. Баққол яқин орада уларни олиб кетмоқчи бўлганди. Ҳар бир «бўри» учун қўшимча беш юз мингдан ҳақ тўлашини ҳам айтганди. Наҳотки ўн миллион доллардан қуруқ қолса?!

Чопар аллақачон Усаманинг қароргоҳига етиб келган, мактуб солинган пакетни ёрдамчининг қўлига топширган, у эса Хаттобнинг арз-додини ўз раҳнамосининг қулоғига етказганди. Чегаралар аввалгидек эмаслигини, ҳар қадамда аскарлар турганини, қаттиқ назорат ўрнатилганлигини ҳам маълум қилганди. Усама маблағларини сарф қилишдан аввал шароитни ҳисобга оларди, бир тийинни ҳам ҳавога совуришни истамасди ва айни чоғда ўзининг эркатойи бўлган

Хаттобни мухтожликда, русларнинг қуршовида ҳам қолдирилмасди. Мулла Умар ҳокимиятни қўлга олгач, шу ўлкада муқим яшаб қолишга, ҳеч ким, ҳеч қандай куч уни бу юртдан ҳайдаб солмаслигига, асабига теккан, тан олишни истамаган айрим мамлакатларда вақт-бевақт содир этаётган қўпоровчиликларда уни ҳеч ким айблай олмаслигига кўзи етар, ишонарди. Унинг ўзига бўлган ишончи шу қадар кучли эдики, хатто океан ортидагилар билан муносабатини кескин узиб ташлади. Энди ўзининг нималарга қодирлигини ошқора намойиш этишни мақсад қилганди. Бу ишда Хаттобдек содиқ ва вафодор одамлар керак эди. «Бир қўлли Аҳмад» номини олган эркатойи билан қайсидир жиҳатдан фахрланарди. Шу сабабли унинг қийин вазиятга тушиб қолгани Усамани ташвишга солиб қўйганди. Қудратли кучга эга бўлган, кўпчиликнинг юрагида ваҳима ва қўрқув уйғотган одами руслар билан жангда шармандаларча мағлуб бўлишини истамасди. Ёрдамчи кучларни, қурол-яроғларни, маблағларни зудлик билан етказиб беришга қарор қилди.

Усаманинг топшириғи билан ёрдамчилари катта пул эвазига Кавказ тоғлари орқали йўлак очишга муваффақ бўлишди. Бироқ бу йўлакнинг ҳар бир қадамидан ажал иси анқирди. Тоғларни қалин қор қоплаганди. Йўллар кўринмасди. Қурол ортган карвон сўқмоқни топиб юра олмасди.

– Ҳозир йўлларда юриш хатарли. Яна бир ой кутишларингга тўғри келади. Иссиқ кунлар келиб, қорлар эриб йўл очилса, биз сизларга ёрдам берамиз, – дейишди кавказлик ҳомийлари.

– Бунинг учун қанча кутамиз? – сўрашди элчи бўлиб келган Усаманинг одамлари.

– Камида икки ой!

– Бу узоқ муддат-ку! Бизга бошқа йўлак топиб беринглар! Олдиларингга бир қоп пулни тўқамиз.

– Талабларингизга жонимиз қурбон бўлсин. Пул бизга ҳаводек зарур. Сизлар ваъда қилган пулни ҳамма ҳам санайвермайди. Афсусларки, ҳозир тоғ сўқмоқларининг ҳаммаси қор остида қолган. Кунлар илиб, қорлар кўча бошлаган. Таваккал қиладиган бўлсак, барчамиз нобуд бўламиз.

Ёрдамчилар тоғликларнинг гапларини оқизмай томизмай Усаманинг қулоғига етказишди. У ёрдамчисига тезда жавоб хати ёзиб, Хаттобни камида икки ой кутиб, душманларнинг зарбасини матонат билан қайтариб туришини, вақти келганда унинг қахрамонлигини жуда катта миқдордаги бойликлар билан тақдирлашни маълум қилди. Чопар мактубни қўйнига солиб, Чеченистон томон шамол каби елди. Пакетда қорлар эриб битгандан кейин очиладиган йўлакнинг чизмаси ҳам бор эди. Саҳройи Кабир чўлларида ҳарбий тайёргарликдан ўтган, кўкдаги юлдузни бенарвон узиб оладиган афикалик юз жангарининг ўтиши ҳам айтилганди. Чопар ўзи келган йўлдан тоғларга тирмашганда чегарачиларнинг қаршисидан чиқиб қолди. Бундай бўлади деб сира хаёлига келтирмаганди у.

Чегарачилар ўша пайтнинг ўзидаёқ чопарни Москвага жўнатишди. Евдокимовнинг одамлари уни кутишаётганди. Чопарнинг қўлга олиниши руслар кўпдан бери режалаштириб келаётган махсус операция амалга оширилишига сабаб бўлди. Чекистлар тутқуннинг олдига иккита вариант қўйишди. Узоқ муддатга маҳкумлик ёки озодлик. У иккинчи вариантни танлади. Сўроқ чоғида ким билан учрашганини, қўйнидаги пакетни кимнинг қўлига топширишини айтиб берди. Ўтадиган йўлакларни, учрашадиган одами, гаплашадиган гапларни – барча-барчасини очиб ташлади.

Вақт зиқ эди. Хаттоб чопарни кўзи тўрт бўлиб кутаётганлигини руслар ҳис этишарди. Бироқ қалтис бу

ишда шошилиб бўлмасди ҳам. Ҳар бир ишни, ҳар бир айтиладиган гапни пухта ўйлаб олиш лозим эди. Акс ҳолда операция барбод бўлиб Хаттоб яна омон қолиши, топшириқни бажаришга киришган чекист нобуд бўлиб кетиши ҳеч гап эмасди...

Руслар одамларидан бирини Хаттобнинг ҳузурига жўнатишга қарор қилишди. Чопарга ўхшаш қиёфадош одам танланди. Барча маълумотлар билан қуроллантирилди. Кейин унга оқ йўл тилашди.

Чекист ўрмон ичида бир ҳафта юриб, ўрмончининг уйчасини топди. У етмиш ёшлардан ўтиб қолган, эгнига жулдирвоқи кийим кийган, белини майда новдалар билан боғлаб олган қари чол эди. Хаттобнинг одамлари кунора келиб, ундан хабар олиб кетишарди. Шу боис йўлга қадалган кўзларидан безовталиги билиниб турарди.

– Йўлдан адашиб қолдим, ота. Шаҳарга чиқиб кетадиган сўкмоқни кўрсатсангиз, – дея махсус сўзни тилга олди чекист.

Бир соатча аввал Хаттобнинг ёрдамчилари келиб, «Йўлдан адашган кимса келмадими» деб сўраб-суриштириб кетишганди.

– Адашганларга йўл кўрсатиш савоб, – жавоб қилди чол ўрнидан туриб йўловчига яқин келар экан. У ўзининг бир оз қисилган ва хира тортиб қолган кўзлари билан йўловчига синчиклаб тикилди. «Бу ўша – бир ой муқаддам мен кўрган одам. Кўзларим алдамайди» деб хаёлидан ўтказди.

– Намунча кеч қолдинг, ярамас? Одамларинг келавериб ҳол-жонимга қўйишмади. Яқинда яна бири келиб кетганди. Кечикканингдан бошлиқ жуда ташвишланмоқда. Пакет қани?

Чекист ёнидан пакетни олиб чолнинг қўлига тутқазди. Бу билан ўзига топширилган вазифани адо этиб бўлганди. Қолган ишни чол бажаради.

– Пакет шахсан бошлиқнинг қўлига тегиши керак.

– Унга келган хатни биров очиб ўқишга ҳадди сизмайди, ярамас.

– Менга топшириқ йўқми?

– Икки кундан кейин келасан, ярамас. Бирор гап бўлса менга айтиб кетишади!

Чекист бир-икки савол бериб, Хаттобнинг ахволини билгиси келди.

– Озиқ-овқатдан, ўқ-доридан қийинчилик йўқми?

– Ўрмонда кийик билан қирғовул қирилиб кетди. Аммо ўқ билан қурол етарли. Шамилнинг одамлари ботқоқликдан кечиб ўтиб, аллақанча қурол-яроғ ташлаб кетишибди. Яқин кунларда Шамил Хаттобнинг одамларини бу ердан олиб чиқиб кетармиш. Бирлашишса керак-да!

Чекист орқага қайтди. Йўлда телефон орқали бошлиқлари билан боғланиб, топшириқ бажарилганлигини маълум қилди. Чол айтган гапларни ҳам қўшиб қўйди.

– Зудлик билан марказга қайт! – топшириқ беришди бошлиқлар.

Соқчилар кечки пайт ўрмон қоровулининг олдига келиб пакетни олиб кетишди ва уни Хаттобнинг қўлига топширишди. У интизорлик билан кутилаётган пакетни олиб, четроқдаги тўнғак устига келиб ўтирди. Усама қандай қарорга келганлигини билишга шошилди. Пакетни очиб, ундаги ёзувларга кўз югуртирди. Кўзи бир оз хира тортиб қолганлиги сабабли мактубни бурнигача яқинлаштириб ўқиди. Янги йўлакнинг топилганидан, юз нафар африкаликнинг келишидан мамнун бўлди.

– Биз энди албатта русларнинг ҳалқасини ёриб ўтамиз! – деди ўзига-ўзи мактубни кўзларига суртар экан. Унинг юзида табассум балқиганини ҳамма кўрди. Юракларида сўниб бораётган умидлар уйғонди. «Мен ўзимнинг кимлигимни, нималарга қодирлигимни сенларга кўрсатиб қўяман ҳали. Ҳар бир ўлган одамим учун ўнтадан аскарингнинг терисини шилиб олмасам

одам эмасман» дея дилидан ўтказди. Бирдан боши енгил айлангандек бўлди. Кўз атрофи жимирлади, оппоқ халкачалар пайдо бўлди. Ичи кизиди ва муштдек нарса бўғзи томон ҳаракатланди. Нафас олиши вазминлашди. «Нима бўлаяпти менга» деди ўзига-ўзи. Ўрнидан турмоқчи бўлди. Бироқ оёқлари увишиб қолгандек кимирламасди. Вужуди безгак тутгандек қалтирарди. Нарироқда турган соқчиларни чақирмоқчи бўлиб тили йўқдек ғудранди. Турган жойида музлаб, тошга айланиб қолгандек эди гўё. Сониялар ўтган сайин фикрлаши сусайиб борарди. Бирдан кўз олдини қоп-қоронғи зулмат босди.

Соқчилар келишди. Хаттобнинг шахсий шифокорини чақиришди. У беҳуш, юзлари кўкариб бораётган, сарғайган тишлари билан тилини тишлаб ётган хастанни текширди. Аниқ ташхис қўёлмади. Бу орада Хаттоб ҳеч нарсани хис этмай, атрофида айланиб юрган одамларни кўрмай, сўзларини эшитмай қолганди. Оғзидан кўкимтир суюқлик томарди. Уч дақиқадан кейин оёқ-қўли бирдан ҳаракатланиб, типирчилаб жон таслим қилди. Доктор ерда ётган қоғозни олди ва унга махсус дорилар билан ишлов берилганлигини аниқлади.

– Мактуб захарланган, – деди у соқчиларга.

Атрофдагилар бир-бирларининг кўзларига қарашди. Ҳамманинг кўзида кўрқув акс этарди.

КОБУЛ

Баширнинг ўлимидан кейин Мулла Умар Кашмирийга ишонибгина қолмай, балки суяниб ҳам қолганди. Тез-тез уни ҳузурига чақириб, мамлакат ичкарисиди ҳамда дунёда бўлаётган воқеалар, ўзгаришлар, бошқа юртларнинг янги давлатга бўлаётган муносабатларидан хабардор бўлиб турарди. Сиёсат майдонидан анча йироқ бўлган бу одам ўзи истамаган ҳолда сиёсат

билан қизиқа бошлаганди. Унинг онгини сиёсий тушунчалар билан бойитиш мақсадида Кашмирийнинг суҳбати ҳаводек зарур эди. Ўртадаги яқинлик ва ошкора мулоқот Кашмирийга баъзи нохуш хабарларни тортинмай айтиш имконини берарди.

Толибонлар етакчиси унинг ҳар қандай мавзудаги сўзларини тинглашга ҳамда ўзининг хулосасини билдиришга тайёр эди. Дастлабки пайтлар ўзи тўғрисидаги салбий гапларни эшитганда кўзи ёниб, туси ўзгариб, ғазабли ўтлар сочган бўлса, кейинчалик кўникиб, жимгина қулоқ тутадиган, асабийлашмайдиган бўлиб қолганди. Кашмирий унинг учун мисоли бир ойна вазифасини ўтарди. Мулла Умар ўз халқининг тақдирини, келажagini, қолаверса, дунёдаги одамларнинг, сиёсатчиларнинг унга бўлган муносабатини айнан Кашмирий тимсолидаги ойна орқали кўриб турарди.

– Давлат тепасига келган ҳар қандай куч аввало ўзининг ғояси ва сиёсатини ишлаб чиқиши керак. У шу билан кучли. Бугунги кунда дунёда сиёсат ва ғоялар жанги бормоқда. Кимнинг сиёсати кучли бўлса, ўша дунёда ҳукмронлик тизгинини қўлига олади. Ғояси ва сиёсати пуч бўлса, кучлиларнинг қўлида ўйинчокқа айланади. Бизга қарши турган давлатларни аввало ғоямиз ва сиёсатимиз билан маҳв этамиз. Чиркин ва ўзгармас, одамларни алдайдиган, қўйини пуч ёнғокқа тўлдирадиган, ташқаридан қараганда асал таъминини берса-да, ичи тўла оғу бўлган бундай ғоя ва мафкураларни пачақлаб ташлаймиз. Одамларнинг юраги бизнинг кучимиздан эмас, ғоямиздан титрасин. Ғоя ва сиёсат жангида байроқдорлик қилмоғимиз керак.

– Биз айрим хатоларга йўл қўйдик, ҳазратим, – деди Кашмирий Мулла Умарнинг сўзларига жавобан.

– Сенингча, қандай хатоларга йўл қўйдик?

– Атрофимизга содиқ дўстлар йиғолмадик.

– Ортимизда турганлар, бизга мадад бераётганлар-чи? Улар дўст эмасми?

– Улар ҳеч қачон дўст бўлмайдди, ҳазратим. Бизнинг ерларимиздан, бойликларимиздан ўз манфаатлари йўлида фойдаланишмоқда. Улар бизни ўзларига қарам қилишни истайдилар. Мақсадлари янги ишлаб чиқарилаётган кимёвий қуроолларини бизнинг еримизда синаб кўришдан иборат. Улар бойликларимизни талашмоқда, тарихий обидаларимизни олиб чиқиб кетишмоқда. Ерларимизни заҳарлашмоқда. Одамларимизни худди оч бўриларнинг олди-га суяк ташлагандек бир-бирига гиж-гижлаб, қонини тўкишмоқда. Бир сўз билан айтганда, итдай талашмоқда. Қачондир халқимиз фанга маълум бўлмаган касалликларга чалиниб, қирилиб кетишидан қўрқаман, ҳазратим.

Мулла Умар бундай гапларни ёқтирмасди. Унинг чўзинчоқ ва озғин юзи ғазабдан кўкариб кетди. Кашмирийни чаёндай чақиб олди.

– Мен нима иш қилаётган бўлсам, барчасини шариат ҳукми билан адо этмоқдаман. Янги давлатимда дунёвий қонунлар эмас, шариат аҳкомлари ҳукмронлик қилади. Боши дорга илинган одамларнинг жасадларини кўриб душманларим ибрат олсин, буни узок вақт унутолмай юришсин. Бу сиёсатимнинг қудратини авлодларнинг ёдига солиб туради. Шуни унутмагинки, бизнинг халқимиз аҳли башар қонунларидан эмас, балки шариат ҳукмларидан қўрқади. Улар ўз қонунларини керак бўлса хоҳлаган пайтда ўзгартиришади, шариат қонунлари эса шу пайтгача ўзгармаган ва ўзгармайди ҳам. Мен раҳмли ва шафқатли бўлганимда, мамлакатни бу қадар тез фурсат ичида тасарруфимга ололмасдим. Аҳмад Шох Масъуд, Раббоний, Абдурашид Дўстум каби душманларим синологларимни янчиб ер билан тенг қилиб, мамлакат-

га эгалик қилишарди. Сен билан биз уларга итоатгўй бўлиб хизматини қилардик. Мен хато қилмаганимга ва ўзим ишлаб чиққан сиёсатнинг ҳақлигини яқин кунлар ичида дунёга тан олдираман. Афғонистон демократик давлат сифатида эмас, шариат ҳукмронлиги ўрнатилган, унинг тартиб-қоидалари ҳукм сурган давлат сифатида жаҳонга танилади. Ўшанда айрим бакироқ сиёсатчилар тарих саҳифасига қон билан битилган оламшумул ишларимни ҳаммага ибрат қилиб кўрсатадилар. Ҳозирда ҳам мен олиб бораётган сиёсат ва қонунлар дунёнинг қайсидир бурчагида айрим тарафдорларим томонидан маъқулланмоқда. Биргина мисол, Чеченистонда шариат қонунлари жорий этилди. Жинойтчилар шариат ҳукми билан жазоланмоқда. Шунинг ўзи мен олға сураётган сиёсат ва ғояларим меваси эмасми? Афсуски, улар ўз тартиб-интизомларини ўрнатишда катта хатоларга йўл қўйишди. Оқибат мағлубиятга учрашмоқда. Мен Яндарбиевнинг жангчиларига жуда катта миқдорда маблағ ажратдим. Қурол-аслаҳа етказиб бердим. Афсуски, у пулларни жойига қўйиб ишлатишни билмади.

Мақсадини айтиш фурсати келганини тушунган Кашмирий ниҳоят ёрилди:

– Ҳазратим, – деди босиқлик билан. – Сиз ҳақ гапларни гапирдингиз. Зелимхон яхшиликларингизни билмади, шерикларига ва сизга хиёнат қилди. Одамларим бугун тунда совуқ хабар келтиришди. Бўрон ва ўн тўрт нафар покистонлик йигитлар ўтирган автобус шаҳар ўртасида портлаб кетибди.

– Бўрон ўлибдими?

– Бирорта соғ одам қолмаган, ҳаммаси ёниб кетган.

Бу атайин уюштирилган!

– Ким томонидан уюштирилган?

– Шамилнинг қўли бор дейишмоқда.

– Далилинг борми?

– Зелимхон билан у анчадан буён чиқишолмай юрган. Бўрон ва унинг шериклари Яндарбиевнинг идораси олдида автобусга ўтиришгач портлаш рўй берган.

– Бўрон менинг ишончимни оқламади, – бепарволик билан қўл силтади Мулла Умар. – Яндарбиевдан қарзимни ундиришга кучи етмади.

– Ҳазратим, айб Бўронда эмас. Зелимхон уни ўзига яқинлаштирмади. Қарзини қайтариш ўрнига Бўронни лақиллатишга уринди.

– Зелимхон билан яқин кунлар ичида ҳисоб-китоб қиламан.

– Бахтга қарши у ғойиб бўлган, – Кашмирий бу янгиликни паст овозда айтган бўлса-да, Умарнинг қулоғи илғаб олди ва чўчиб тушди.

– Нима дединг?! – сўради худди қар одамдек қулоғининг ортига бармоқларини қўйиб, – Зелимхон ғойиб бўлган? Ё Алҳазар! Қаёққа даф бўлибди?

– Ҳозирча ҳеч ким билмайди, ҳазратим.

– Ҳеч ким билмаса, сен қаёқдан эшитдинг?

– Одамларим етказишди...

Умарнинг сочлари орасидан совуқ тер чиқиб кетди. Шу кунгача унга қаттиқ ишониб келганди. Икки бор учрашишган бўлса-да, ҳар гал унинг ғалабасига умид ва ишонч билан қараганди. «Нима бўлди? Мағлубият кўзига кўриниб қолдимми? Қўлга тушиб, камалишдан қўрқдимми? Юртини ташлаб қочибдимми, энди унга ишониб бўлмайди. Бу билан ўзининг ожизлигини, қўрқоқлигини исботлабди. Бироқ олган пуллари-чи? Ким тўлайди қарзни? Нахотки чув тушиб қолса? Қаерга яширинган бўлиши мумкин? Қайси юрт бошпана берди унга? Ҳимоясига ким олди? Унинг ваъдаларига ишониб, қанчадан-қанча маблағ сарфлади. Ишончли жангчиларини ҳузурига жўнатди. Замонавий қурол-яроғларни ҳам ундан аямади. Оқибати нима бўлди? Ҳеч қачон ҳақимдан кечмай-

ман. Ернинг тубига кирса қулоғидан, осмонга чиқса оёғидан тортиб бўлса ҳам тўлатаман. Қилган хиёвати учун қасос оламан. Олганда ҳам қилмишларига тавба қилади ва оёқларимни ўпади».

Умар ғазабдан олайган кўзини Кашмирийга тикди:

– Зелимхоннинг мендан қанча қарзи борлигини биласанми?

– Ўтган йилнинг охирида эллик миллион деб эшитгандим.

– Бу ҳозирга келиб бир миллиардга кўпайган. Ҳақимни тишини суғургандек суғуриб оламан. Сенга бир ҳафта муҳлат, одамларинг Зелимхоннинг қаерда беркиниб яшаётганини аниқлашсин. У билан ҳисоб-китоб қилмасам юрагимдаги олов сўнмайди. Ҳозироқ идорангга бор, одамларингга топшириқ бер... Топишсин!

Кашмирий бу ишда шошилиш мумкин эмаслигини, одатда қидирув ишлари яширинча олиб борилишини айтмоқчи бўлди, бироқ толибонлар етакчиси буни тушунмаслигини ўйлаб, тилини тийди ва унинг кулбасини тарк этди...

* * *

Бир ҳафта ўтгач Кашмирий яна Мулла Умарнинг хонасида пайдо бўлди.

– Одамларим Зелимхоннинг қаердан бошпана топганини аниқлашди, ҳазратим, – деди олиб келган хабарини тезроқ Умарнинг қулоғига етказишга шошилиб.

– Хўш, қаерга беркинибди?

– Доханинг марказидан бир рус олигархининг уйини сотиб олибди.

– Уйми, ҳовлими?

- Ҳовли.
- Шаҳарда битта ҳовли қанча туришини биласанми?
- Ҳар қалай ўттиз миллион доллар сарфлабди.
- Бунча пулни у қаердан олган бўлиши мумкин, ўйлаб кўрдингми?
- Албатта, бу сизнинг пулларингиз, ҳазратим.
- У биздан олган пулларни синоларига сарф қилмаган. Улардан яширган. Пул ололмаган одамлари унинг топшириғини бажаришдан бўйин товлаган. Мана мағлубиятнинг бош сабаби! Биз Яндарбиевни қўллаб, урушни фойдасига ҳал этади, давлат тепасига ўзи келади деб ишониб боримизни берсагу, у ярамас пулларимизни ўзининг фаровон ҳаётига сарфлабди-да... Шу йилнинг ўзида мендан саккиз юз миллион долларлик қурол-яроғ олиб кетганди...
- Саккиз юз миллион доллар? Бу катта маблағ, ҳазратим. Бу билан бутун бир мамлакатни остин-устун қилиб ташласа бўлади, – деди Кашмирий атайин Умарни қитиқлаб. – Бу кечириб бўлмас хиёнатдир!
- Мен хиёнатни кечирмайман, айниқса, тузимни ичиб тузлигимга тупурган кимсаларни!
- Буюринг, ҳазратим!
- Зелимхон шу кунларда нима ишлар билан банд?
- Кўпроқ ҳовлисида китоб мутолааси билан машғул. Бўш пайтларида масжидга чиқиб ибодат қилади. Кечки пайтлар ўғлини ёнига олиб денгиз бўйларида юради.
- Маҳаллий ҳукуматнинг муносабати қандай?
- Зелимхон иттифоқчиларимизнинг ҳам ҳафсаласини пир қилган, ҳазратим. Лекин одамларимнинг айтишларига қараганда, атрофида европаликлар айланиб юришганмиш.
- Русларнинг муносабати-чи?
- Улар Зелимхонни халқаро қидирувга беришган.
- Ватандошларининг муносабатини ўргандингми?

– Мухбирларга берган интервьюсида «Мен Дохада бўлганим билан юрагим ватанимда. Тарафдорларимни хар томонлама қўллашга қурбим етади» деб айтган.

– Бу шунчаки чўпчак гаплар. Энди ҳеч қачон Чеченистонга қайтиб боролмайди. Чеченлар юртини ташлаб чиқиб кетган одамни ёқтиришмайди. Хоин сифатида лаънатлашади. Агар сен айтгандай мухбирларга шундай интервью берган бўлса, бу русларнинг ҳам қулоғига етиб борган. Унинг изига тушган бўлишлари мумкин.

– Руслар Грознийда ва Россиянинг бошқа шаҳарларида рўй берган террорчилик ҳаракатларида уни қаттиқ айблашмоқда.

– Чеченистон русларнинг қўлига ўтди ҳисоб. Улар ўз одамларини мамлакат тепасига қўйишади.

– Русларнинг Зелिमхоннинг изига тушиши биз учун қўл келиши мумкин.

– Нимани назарда тутяпсан?

– Агар Яндарбиев Дохада ғойиб бўладиган бўлса, жамоатчилик бунда бизнинг эмас, айнан русларнинг қўли бор деб ўйлайди.

– Ақлингга беш!

– Буюринг, ҳазратим, менга бир офиз сўзингиз кифоя! – Кашмирий қандай қилиб бўлмасин Умарнинг эътиборига тушишни ва дилига тугиб келган асл мақсадига эришишни ўйларди.

– Дохага одамларингни жўнат!

– Менимча, у ерга одамларимизни ташлаш ноўрин.

– Нега?

– Одамимиз бегона жойда Яндарбиевга суиқасд режасини ишлаб чиқиб, уни муваффақиятли амалга ошириши учун камида икки ой вақт йўқотади.

– Унда бу топшириқни ўша ерда юрган одамларингга юкла. Бу ишни ими-жимиди бажаришсин. Жаҳон жамоатчилиги Зелимхоннинг ўлимида фақат руслар-

нинг қўли борлигига ишонсин. Бунга қанча муддат керак?

Кашмирий бир оз ўйланиб турди-да, жавоб қилди:

– Ўн беш кун етади, ҳазратим. Аммо...

– Нима дейсан?

– Одамларни маблағ билан таъминлашимиз керак, ҳазратим.

– Қанча пул кетса, ғазнадан ол. Дарвоқе, ғазнанинг ҳам таги кўриниб қолганга ўхшайди. Анави туркдан янгилик йўқми?

– Одамларимни лашкарбошининг олдига жўнатдим. Яқин кунлар ичида ишончли тўртта тожик йигитларини жўнатадиган бўлди.

– Ёрдамчиси билан боғлан. Қандай қилиб бўлмасин, бизга бирор миллиард доллар қарз бериб турсин. Мен уни керагидан ортиқ қорадори билан таъминлайман!

Кашмирий бош ирғиб, ҳазратни хонада ёлғиз қолдириб чиқиб кетди.

САМАНГАН

Куз кечаси қоронғи эди. Осмонни қоплаган булутлар аста-секин ёйилиб, юпқалашиб, онда-сонда юлдузлар кўриниб қоларди. Кемтик ой худди эркинликка чиққандай балқиб, димиқиб ётган нурларини замин узра сочар, бутун борлиқ ёришиб, яқин-йироқлар ялт этиб кўзга ташланарди. Фафур бағридаги болани худди кафтдаги юрак мисоли маҳкам қучоқлаганча туртилиб-суртилиб, оёғи тошларга илиниб, қоронғи жар ичидаги торгина тошли йўлдан кетиб борарди. Ёдгор уйғонганди. Кўзи баҳайбат тошларга тушиб, қўрққанидан нафасини ичига ютиб, кўзларини гоҳ очиб, гоҳ юмиб оларди. Унинг митти юраги бегона инсон қўлидалигини ҳис этарди. Фафур анча йўл босиб, лагерни ортда қолдирди. Жарлик тугамаган бўл-

са-да, унинг адоғига етгунча кетиб бўлмасди. У бу ернинг йўлларини яхши биларди. Жарлик тоғлар томон олиб борарди.

Фафур тошларга тирмашиб тепаликка чиқди. Бу пайтда булутлар чокини сўкиб, росмана жамолини кўрсатиб ой чиққанди. Ясси пасттекисликлар, қишлоқлар, олисдаги улкан тоғлар унинг сутранг нурларига чўмилганди, эпкин гиёҳларнинг ҳидини олиб келарди. Фафур гоҳ чопқиллаб, гоҳ қадамини илдамлатиб борар экан, мияси тинимсиз равишда ишларди. Қаёққа боришни ва қайси йўлдан юришни олдиндан чамалаб оларди. Вақтнинг ҳисобини олиш, дақиқалардан ютиш керак. Токи одамлар уйғониб кўчаларга чиққунча бу ердан тезроқ кетиш даркор. Тонг отишига уч-тўрт соат қолганди. Сабина болани кўргиси, бағрида олиб ётгиси келиб сўраб қолиши мумкин. Унинг чодирда йўқлигини билса, Мирзааҳмад одамларини ҳар ёнга чоптиради.

Лагерь йироқларда қолганди. Фафур пасттекисликлардан ўтиб, доvonлардан ошди, суви қуриган ариқлардан сакраб овулга кириб келди. Шу ердан бирорта машина ёллаб чегарага етиб олиш мумкин. Ихтиёрида уч соат қолди. У ёнидан телефонини олди. Тўхташ мумкин эмасди. Вақт йўқотади. Йўл-йўлакай Маҳмудовнинг телефон рақамларини терди. Полковник гўшакни кўтарганда у хансираб шундай деди:

– Бола қўлимда. Уч соатдан кейин чегарада бўламан.

– Сабинага нима бўлди?

– Қутқаришнинг иложи бўлмади.

– Бола йўқолганини лашкарбоши билдими?

– Ҳозирча лагерда тинчлик.

– Чегарада сизни одамларимиз кутиб олишади.

Болани топширганингиздан кейин сиз билан боғланаман!

Ғафур қишлоққа кириб келди. Эгри-бугри кўчадан юриб, ҳар бир эшикка бош суқиб машинаси бор хонадонни излади, аммо машина кўринмасди. Қучоғидаги боланинг димоғига таниш ислар урилди чоғи, безовталана бошлади. Машина топилмаса, айтилган муддатда чегарага етиб боролмайди. Маҳмудов чегарачиларни огоҳлантирган бўлса уни кутишади.

Кўча охиридаги йўл ёқасида турган машина Ғафурнинг эътиборини тортди. У бўш қўли билан эшикни очди. Болани орқа ўриндикқа ётқизди. Ханжарини олиб керакли симларни улади. Мотор гуриллади. Ёнилғи етарли экан. У машина бошқаришни яхши биларди, тор кўчалардан ҳам осонлик билан чиқиб кета оларди. Ғафур ён кўзгуда оқ иштон кийган, қўлларини кўтариб қичқирганича чопқиллаб келаётган одамни кўрди. «Сабр қил, биродар, машинангни албатта қайтариб келаман» деди ўзига-ўзи.

Машина эгри-бугри кўчалардан чиқиб, катта йўлга тушиб олди. Ғафур тезликни мунтазам ошириб борарди. Олисда Хайратон кўприги кўзга ташланиб турарди. Тонг отиш арафасида чегарага етиб келди. Постда афғон аскарлари бўлиши мумкин деб ўйлади. У машинани йўл ёқасида қолдириб, болани қўлига олиб пастга тушди. Ёдгор ҳамон кўрқувда эди.

– Мени қаёққа олиб кетяпсиз? – сўради у ҳадиксираб.

– Қўрқма, болажон. Сени ўзимизникиларнинг қўлига топшираман. Мана, ҳозир етиб борамиз.

Ғафур тошлоқдан юриб дарё томон кетиб борарди. Чангалзорлар, қамишзорлар уни кўздан яшириб бағрига олди. Тизза баробар сув кечишга тўғри келди. Қамишлар қалин эди, юришга халақит қиларди, япроқлари юз-кўзга санчиларди, баданни шиларди. Бола йиғлар, овози қамишларнинг шитирлашига қў-

шилиб кетарди. Тун пардасини ҳали кўтармагани боис ботқоқликлар эгаси бўлмиш чивинлар кўз очирмасди, нишини санчиб қочарди. Фафур амал-тақал билан дарё ёқасига етиб келди. Қаршисида ёйилиб, шовуллаб, аста-секин ёришиб келаётган тонгнинг мунаввар нурларида ялтираб Амударё оқарди. Бироқ уни кутиб оладиган одамлар кўринмасди. «Адашдимми? Наҳотки орқага қайтишга тўғри келса?» Юзларига лой сачраган, кийимлари шалаббо Фафур тиззасидан балчиқ кечиб, дарё ёқалаб юра бошлади. Боланинг қорни очганди. У «Тоғамга кетаман» деб хархаша кўтара бошлаганди. Чивин чаққан бадани ачишар, тинимсиз қашланарди. Фафурнинг ёдига телефон тушиб қолди. Маҳмудовга қўнғироқ қилмоқчи бўлди. Рақамларни теришга улгурмади. Қамишларнинг бежо шитирлаши бунга халақит қилди. «Ким бўлди?» Фафур хавотир тўла кўзлари билан ортига қаради. Тўрт нафар қуролли одам у турган томон келишарди. Эғнида афғонларнинг кийими. Қўлларида автомат. Фафур қуролини ёр ичида қолдирганини эслаб қолди. Қуролсиз қаршилик кўрсатишга ожиз эди. Боланинг тақдирини ўйлади.

«Энди нима қиламан?»

– Биз сизни кутяпмиз, Фафур! – деди улардан бири.

– Кимсизлар?

– Маҳмудовнинг одамларимиз.

Полковникнинг номини эшитиб Фафурнинг юраги ўрнига тушди. Улар болани Фафурнинг қўлидан олишди. Бу орада йигитлардан иккитаси қамишлар ичидан дамлама қайикни олиб чиқиб, сувга туширишди.

Маҳмудовнинг одамлари Фафурнинг қўлига пакет тутқазишди.

– Ичида пул, телефон батареяси бор, ишлатасиз! Қодирнинг сурати ҳам шу пакет ичида!

Айни дамда катернинг овози эшитилди.

– Афғонлар! – деди йигитлардан бири. Барчалари қайиқни кўтариб, ўзларини қамишзор ичига уришди. Дарё ўртасидан катер ўтиб кетди. Шундан кейин улар қайиққа ўтириб соҳилнинг нариги томонига қараб сузишди. Қайиқнинг икки ёнида худди улкан балиқдек нарса ҳаракатланиб борарди. Фафур булар ғаввослар эканлигини пайқаб, болани соғ-омон юртга олиб ўтиш учун Махмудов жиддий тайёргарлик кўрганини тушуниб етди...

* * *

Бола кўтарган Фафур машинага ўтирган чоғда лашкарбошининг хонасидаги чироқ кутилмаганда ёниб қолди. Бир оз ўтиб унинг бўғизланаётган буқадай бўкиргани, кейин аёлнинг йиғиси эшитилди. Соқчилар кулбадан анча нарида қиморбозлар ўйинини томоша қилиб ўтиришарди. Бошқалар эса ўзлари билан ўзлари овора. Итдай ичиб, наша тортиб маст-аласт бўлиб, бўш шишалардек думалаб ётган жангарилар бу овозни эшитишмади. Пули йўқлар, бор-будини тикиб адо қилганлар аламларини наша ва ичкиликдан олиб, ўзларини ўзлари сўкиб ўтиришарди. Бугунги кайф-сафо уларнинг хотирасида узоқ йиллар сақланиб қолиши албатта тайин. Мирзааҳмад қандай қилиб бўлмасин, бу ердагиларнинг кўзига яхши кўриниш истагида топганини бугунги маишатга сочганди. Қозонларда овқатлар ортиб, ичимлик шишалари ерда думалаб ётарди.

Чироқ ёнганидан кейин ҳеч қанча фурсат ўтмай ичкаридан яланғоч елкасига чакмон ташлаган лашкарбоши чиқиб келди. Жун босган кенг кўкраклари қорайиб кўриниб турарди. Унинг ташқарига чиққанига биров аҳамият бермади. Аниқроғи кўрмади.

Лашкарбошининг ўткир нигоҳлари анча нарида ошиқ отаётган Соли парангда тўхтади. У вазмин, аммо зардали қадам ташлаб қиморбозлар даврасига яқинлашди. Бақувват панжалари билан уни елкасидан чангаллади. Соли типирчилаб, бошини орқага ташлаб тепага қаради. Мирзааҳмадни кўриб, сал бўлмаса қичқириб юбораёзди. Ҳамма ўрнидан турди. Мирзааҳмад уларга бир оғиз гапирмади. Парангни бургут ўз ўлжасини тирноқлари билан маҳкам чангаллаганидек ўз хонасига олиб кириб кетди. Ичкарига киришганда Солининг кўзи ерда яланғоч тиззаларини қучоқлаб ўтирган қизга тушди.

– Бола қаерда? – сўради лашкарбоши.

– Хонамда, хўжайин, – парангнинг овози гуноҳкор одамникидек титраб чиқди.

– Бу жодугар эрим бор, болам бор деб бизларни лақиллатибди.

Паранг ўзига келди:

– Ё тавба!

– Назаримда болани ўғирлаган...

– Ҳақ гап, хўжайин!

– Ҳозир болани олдимга олиб кирасан. Тўғриси айтмаса, кўз олдида сўйиб ташлайсан!

– Амрингиз вожиб, хўжайин!

Соли паранг эшик олдида борганда лашкарбоши тўхтатди.

– Соқчи олдимга кирсин!

Соли паранг чодирга кириб каравот бўм-бўшлигини кўрди. Бола жойида йўқ эди. «Қаерга ғойиб бўлди? Бирортаси олиб чиқиб кетдимиз?» У тўшакка кафтини босди. Муздек. Парангнинг ичидан жон томири узилгандек вужуди қалтиради. Ақл-хушидан айрилган телбадек гандираклаб ташқарига чиқди. Дуч келган одамлардан болани сўроқлади. Кўрдим деган топилмади. Ташқарида изғиб, ҳар чодирга бош суқди. Ниҳоят лашкарбошининг олдида қайтди.

– Бола йўқ, хўжайин... – деди минғирлаб.
– Нега йўқ бўлади? Кўзинг қаерда эди маймунба-
шара?

– Кечқурун жойимга ётқизиб, ухлатиб қўйган-
дим...

– Топ, маймоқ ит! Агар у йўқоладиган бўлса, икки
кўзингни ўйиб оламан, ўзингни ўзинг танитай қола-
сан!

Сабина чўчиб тушди. Ўрнидан сапчиб турди. Ёшга
тўлган, қизариб ва шишиб кетган кўзларини Солига
ўқдек қадади ва чинқирди:

– Болам қани? Қаерга яширдинг уни? Топ!

– Ба... ба...лки... бўрилар олиб қочгандир? – па-
ранг қўрқувдан дағ-дағ титрарди.

Мирзааҳмад унинг сўзига аҳамият бермади. Икки
кўзи Сабинада эди. «Боласидан айрилган аёлнинг
ахволи бўлакча бўлади. Жияни бўлганда ҳам чидаб
туролмасди. Бўкириб йиғларди, ўзини ерга отарди»
деган ўй кечди хаёлидан.

– Одамларни тўпла! Ҳамма теварак-атрофни кўз-
дан кечириб чиқсин!

– Хўп бўлади, хўжайин...

* * *

Фафур болани чегарачиларнинг қўлига топшириб,
камишлар орасидан чиқиб келаётганда телефони жи-
ринглаб қолди. Қўнғироқ қилаётган Дилмурод эди.

– Тинчликми? – шошиб сўради Фафур.

– Ака, лагерда тўполон!

– Лашкарбоши ўлдими?

– Ўлганда одамлар байрам қиларди...

– Унда нима гап?

– Боланинг йўқолганини Мирзааҳмад сезиб қолди.

Қиз сочини юлиб дод соляпти. Лашкарбоши одамла-

рини тоғу тошларга чиқариб юборди. Улар болани бўри олиб қочган деб тахмин қилишмоқда.

– Қиз нима қиляпти?

– Уни зиндонга ташлашди.

– Азоблашларига йўл қўйма, Дилмурод. Агар уни калтаклашадиган бўлса, иккимизга ёмон бўлади.

– Нима қилай, ака?

– Қизни азобдан қутқар.

– Бу топшириғингизни бажара олмайман!

– Бу менинг топшириғим эмас, тушундингми?..

– Топшириқни қандай бажараман, ака?

– Зиндон ичига ханжар ташлайсан. У ёғини қизнинг ўзи ҳал қилади.

– Шу холосми?

– Ҳозирча...

Дилмурод бир муддат ўйланди. Нима қилишини билмай боши қотди. «Зиндонга яқин борсам, бирортаси кўриб қолиши мумкин» деб иккиланди. Атрофда ҳеч ким кўринмасди. Жангарилар қирлар тепасида бўри изларини излаб, болани ахтаришарди. Ошхона томонда икки ошпаз картошка арчишарди. Мирзааҳмаднинг соқчилари қир томонга қараб гаплашиб ўтиришарди. Дилмурод таваккал қилишга қарор қилди. Пичоқ олиб, кўйлагининг энги ичига яширди. Зиндон тепасига келганда бирдан юрагига ваҳима оралади.

«Лашкарбоши дарчадан қараб турган бўлса-я?»

Дилмуроднинг оёқлари қалтираб кетди. У пастга қаради. Икки одам бўйи келадиган нимқоронғи зиндон ичида мук тушганча ўтирган қизни кўрди. Йиғлаяптими, ўй суриб ўтирибдими, ухлаб қолдими – билиб бўлмасди, тошдек қотган. Дилмурод унинг аҳволини кўриб дод солай деди, афтода холидан юраги эзилди. «Бечора ёшгина, келишган қиз экансан.

Сендай кўхлик қизни ўлдириб уволингга қолгандан кўра, жонимни тикиб бўлса ҳам қутқараман. Ҳа, албатта қутқараман. Сен ич-этингни еб, қийналиб азоб чекиб ўтирмагин. Болангми, жигарингми – ким бўлишидан қатъи назар у тирик. Бўрилар олиб кетмаган уни. Фақат бу ердаги одамбўрилардан сақлаш мақсадида олиб қочдим, ишончли қўлларга топширдим. Ҳозир бежавотир жойда. Кўнглинг тинч бўлсин» деди ўзига-ўзи Сабинага айтадиган гапларни дилидан ўтказиб. У қаддини бир оз букди ва кўнглидан кечган гапларни қизга айтиш мақсадида зиндон ичига қарата паст овозда шивирлади:

– Синглим, ҳов, синглим, мени эшитяпсизми, болангизни бўрилар олиб қочмаган, у тирик... Қайдалигини мен биламан...

Сабина қимир этмади. Қулоғи кар гунг одамлардек ўтираверди. Дилмурод сўзларини яна такрорлади. Қиздан садо чиқмади...

– Нималар деб валдираяпсан, хой тентак?! Ё ишқ-муҳаббат изҳор қияпсанми?

Музлаб кетган Дилмурод шошиб ортига қаради. Қаршисида қўлида пичоқ ушлаган ошпаз турарди. Уни кўриб тили қотиб қолди.

– У гапларингни эшитмайди. Ўлган, қўлини ғажиб томирларини узиб ташлабди. – Ошпаз тиржайганича ўтиб кетди.

Дилмурод йиғлаб юборди...

МОСКВА

Евдокимов навбатчилик қисмидан берилган янги маълумотларга кўз югуртирар экан, Кутузов йўллаган иккита хабар эътиборини тортди. У Бўроннинг Латиф исмли чечен билан биргаликда тоғ ичкарасида

жойлашган «Кулранг бўрилар» лагерини топиб портлатиб ташлаганларини, қайтишда Шамилнинг одамлари қўриқлаётган икки юз нафар ҳарбий тутқунларни ёр ичидан озодликка чиқариб юборишганини маълум қилганди. Айнан шу куни давлат раҳбарининг Грознийга ташрифи бошланганди. Бундан расмий ташкилотлар хабардор бўлмаганди.

Ельциннинг Грознийга ташриф буюриши мумкинлигини Зелимхондан эшитган Шамил ишончли мерганларини шаҳарнинг турли жойларига жойлаштиришни режалаштирганди. У давлат бошлиғининг қачон келишини аниқ билмаса-да, одамларини кутиб олишга шай ҳолатга келтирганди. Самолёт филдираклари ерга тегиши биланоқ тутқунлар сақланаётган ёрни портлатишни режалаштирганди. Асирларни қўриқлаётган «бўрилар» бошлиқларининг рация орқали берадиган хабарини кутишарди. Тутқунларнинг аввалги жойдан олиб кетилганлигини ҳамда одам топмас ёрлардан бирига қамаб қўйилганини деярли ҳеч ким билмасди. Москвада тутқунларни зудлик билан қутқариш масаласи ҳар соатда кўтариларди.

Зелимхон билан учрашув чоғида президент тутқунларни озод қилиш таклифини ўртага ташлаганди. Зелимхон шартномаларнинг айрим бандлари кучга кирганидан кейин таклифни бажаришни, унгача тутқунларнинг ҳаётига ҳеч қандай хавф таҳдид солмаслигига ваъда берганди. Бироқ Зелимхон қайтиб келгач режалари кутилмаганда ўзгариб кетди. Шамил ҳамманинг олдида эътироз билдирди. «Агар Ельцин Грознийга келадиган бўлса, менинг одамларим самолёт филдираклари ерга тегиши биланоқ асирлар сақланаётган ёрни портлатиб ташлашади» деб ҳамманинг олдида ошкора айтиб ўтди. Бўрон унинг гапларини Кутузовнинг қулоғига етказди. Москва

Шамилнинг ҳеч нарсадан қайтмаслигини биларди. Кескин чоралар кўришга, асирларни қаерда сақланаётганини аниқлашга ҳамда уларни озод қилишга махсус хизмат ходимлари билан ҳарбийлар ташланди. Вертолётлар осмонга кўтарилди. Тоғлардаги жамики горларга бош суқилди. Тутқунлар сақланаётган жойни топишолмади. Қидирув ишлари айни дамда ҳам давом этаётганди.

Тажрибали чекистлар Шамилнинг изига тушишганди. Уни йўқотиш вазифаси топширилганди. Шамилнинг дўқ-пўписалари президентнинг қулоғига етиб борганди. Қўриқлаш хизмати ходимлари ташрифни маълум кунларга кечиктириш таклифини билдиришди.

– Битта жангаридан кўрқиб, ташрифимни қолдирмайман, – деди Ельцин совуққонлик билан қўл силтаб.

Евдокимов маълумотларни олиб бошлиқнинг хузурига кириб келганда президент самолёти Кавказ томон парвоз қилиб борарди.

– Латифнинг шахси аниқландими? – сўради бошлиқ.

– Ҳозирча ходимларимиз бу иш билан жиддий шуғулланишмоқда, – жавоб қилди Евдокимов.

– Кутузов юборган маълумотда Грозний шаҳридан ўн чақирим нарида «Пазик» автобуси портлаган. Ичида ўн беш нафар хорижлик жангарилар бўлган. Жумладан Бўрон ҳам шу автобусда бўлган.

– Бу иш олдиндан режалаштирилган!

– Хориждаги оммавий ахборот воситалари ходимлари терактни бизнинг бўйнимизга илишмоқда. Рамазон Хачбаровнинг қўли борлиги ҳам тахмин қилинмоқда. Одамларингиз ушбу воқеага оид маълумот жўнатишдими?

– Автобус жўнаш пайтида кўчада одамлар қатнаб турган. Турк ва инглизлар ҳам бўлган.

– Автобуснинг портлатилганлиги ҳақида қайси мамлакат биринчи бўлиб ахборот тарқатган?

– Теракт содир бўлгандан кейин олти соат ўтиб Англиядаги иккита газета ушбу ҳолат юзасидан батафсил маълумот берган. Ахборот остига ёниб турган автобуснинг сурати ҳам илова қилинган. Экспертларнинг берган хулосасига қараганда сурат портлаш содир бўлгандан беш дақиқа ўтгач олинган.

– Инглизлар ушбу терактнинг содир бўлишидан хабардор бўлишган.

– Бу ишда уларнинг қўли бор.

– Аниқ маълумот керак менга, полковник!

– Одамларимнинг маълум қилишича, теракт содир бўлган жойдан олти чақирим наридаги микрорайонда инглиз разведкасининг махфий қароргоҳи мавжуд. Бу ерга турк ва кавказликлар келиб туришади. Теракт содир этилган куннинг эртасига одамларим у ердан келаётган тўрт нафар хорижликни суратга олишган. Улардан бирини Туркияга кузатиб қўйишган.

– Шахси маълумми?

– Ҳорун!

– Мамлакатимизга қачон ва нима мақсадда келгани қайд этилганми?

– Текширилмоқда, ўртоқ генерал!

Евдакимов жилд ичидан икки дона сурат олиб, генералнинг олдига қўйди.

– Мамлакатдан чиқиб кетган одам билан ишлаш ўта оғир. Яхшиси бу ишни Кутузовга топшир. Шуғуллансин. Теракт кимлар томонидан содир этилганлигини аниқласин!

– Бўронни йўқотиш бизга жуда қимматга тушди. Ҳали у билан ишлашимиз керак эди. Қисқа фурсат ичида катта ишларни бажарди.

Генералнинг телефони жиринглаб қолди. Навбатчилик қисмидан қўнғироқ қилишаётганди.

– Ўртоқ генерал, ҳозиргина Ставрополь ўлкасидан хабар олдик. «Меркурий»нинг шахси аниқлан-

ди. У Латиф Акимов бўлиб, 1974 йилдан 1995 йилга қадар Давлат хавфсизлик комитетида хизмат қилган. Подполковник. Давлат мукофотлари билан тақдирланган. Ҳозирда Грозний шаҳрида истиқомат қилмоқда. 1997 йили «Масхадов тарафдорларига қўшилиб кетган» деган хабарлар қайд этилган. Иккинчи хабар қўриқлаш бўлимидан. Президент самолёти ҳозиргина Моздок аэропортига қўнди. Давлат раҳбари ҳарбийлар билан учрашган.

Генерал гўшакни қўйиб, Евдокимовга юзланди.

– Мана, кўрдингми, Бўроннинг ёнида юрган одам бизнинг ходимимиз бўлиб чиқди. Бироқ унинг ўлгани қайғули. Ходимларга топшир, оиласига ҳамдардлик билдиришсин!

– Улар қандай топишган бўлиши мумкин? – хайрон бўлди Евдокимов.

– Қуш тилини қуш билади деганларидек, чекистлар ҳам бир-бирларини тушунишган... Латифнинг аскарларимизни озод қилишдаги жасорати ва мардлиги учун давлат мукофотига тавсиянома ёз. Мен уни тасдиқлайман.

Яна телефон жиринглади.

– Ўртоқ генерал, президент ҳарбий вертолётда Грозний томон йўл олди. Уни ўнта жанговар вертолёт қўриқлаб бормоқда. Учувчилар керакли топшириқларни олишган.

– Яхши, алоқада қоламан!

– Кутузовнинг хабарига кўра, Хаттоб ўлгач унинг юзга яқин одамлари шимол томонга юрган. Ўрмон ичига яширинган бўлишлари мумкин. Ўрмоннинг этаги Кавказ тоғларига туташиб кетган. Ҳозир тоғлар ҳаддан ташқари совуқ. Қалин қор тушган, одам яшай олмайди. Хаттобнинг жангчилари кичик-кичик отрядларга бўлиниб, қўшинларимизга зарба бериши мумкин. Уларни тезроқ ўртадан олиб ташламасак, жиддий талафот етади.

– Бу масала илгари ҳам кўтарилган, аммо унинг тўдасига кирадиган ишончли одам тополмаяпмиз. Менинг мақсадим Бўронни киритиш эди.

– Қўлингда Хаттоб одамларининг рўйхати борми?

– Уларнинг кўпчилиги ўлган, тарқаб қочиб кетган. Бундан бир ой муқаддам элликка яқин ажнабий келиб қўшилган. Янги келиб қўшилганлар ҳақида бизда маълумот йўқ.

– Хаттоб четдан келадиган одамларни кутаётган эди. Мулла Умар ва Усама бин Ладен ёрдамчи кучларни жўнатиш ҳақида ваъда берган.

– Биз чегараларни назоратимизга олдик. Четдан одам ўтиши мумкин бўлган зоналар қаттиқ қўриқланмоқда.

Телефон яна тилга кирди.

– Ўртоқ генерал, президент пойтахт яқинидаги кишлоқлардан бирида тўхтади. Бу ерда уни кишлоқ аҳли ва ҳарбийлар кутиб олишди. Ельцин аҳоли билан суҳбатлашмоқда. Унинг хавфсизлиги қаттиқ назоратга олинган.

– Одамларнинг кайфияти қандай?

– Ёмон эмас, ўртоқ генерал!

– Шамил ҳақида янгилик борми?

– Одамларимиз ҳозиргача унинг қаердалигини аниқлай олишмаяпти. Махсус операция чоғида аэропорт атрофида ўнга яқин қуролланган кишилар қўлга олинган. Уларнинг барчаси Шамилнинг жангчилари бўлиб чиқди.

Генерал гўшакни жойига қўйиб, Евдокимовга юзланди.

– Кобулда нима гаплар? Шевчукдан дарак борми?

– Башир ўлгандан кейин барча ходимлар Кашмирийнинг ихтиёрига ўтган. Шевчук ҳозирча ишсиз қолган.

– Айюбхон-чи? У Кашмирийнинг ихтиёридами?

– Шундай.

– Жуда соз. Шевчук Кашмирийнинг атрофида ўралашмагани дуруст. Айюбхон билан ойда бир-икки учрашиб, керакли топшириқларни бериб турсин. Ота-онасининг саломини етказсин. Ҳозир бизни қизиқтираётган нарса – Кашмирийнинг пўлат сандиғидаги ҳужжатлар. Қандай қилиб бўлмасин, уни қўлга киритишимиз керак. Шевчук эътиборини мана шу ҳужжатларга қаратсин.

– Тушунарли, ўртоқ генерал!

– Тошкент Дубайдан Афғонистонга олиб ўтиб кетилган икки фуқаросининг тақдири билан қизиқмоқда. Уларнинг қаердалигини аниқлашда биздан ёрдам сўрашмоқда. Шевчукка маълум қил, ўзбек йигитлари кимнинг қўлидагилигини аниқласин.

Генерал тортмадан бедарак кетган йигитларга оид маълумот ва расмларни олиб полковникнинг қўлига топширди.

Евдокимов ўрnidан турди.

– Бўроннинг вафот этганини Тошкентга маълум қилайми?

– Бу биз учун ўта оғир бўлса-да, уларни хабардор қилишга мажбурмиз!

Евдокимов хонадан чиқиб кетди.

ЮРТДА

Олтинтопар қишлоғида суриштирув ишлари давом этарди. Йиғилаётган маълумотлар Қодирнинг Афғонистондаги жангда вафот этганини тасдиқларди. Жўнатилган шошилинич топшириқномаларга келган жавоблар буни инкор этмасди. Ходимлардан бири вақти-вақти билан қишлоққа тушиб, Қодирнинг ўртоқлари билан суҳбатлашарди. Ходим улардан янги маълумот олиш истагида эди. Ўша куни у қабристон-

га бориб, марҳумнинг қабрини кўздан кечиришга қарор қилди. Бу унинг мозорга иккинчи ташрифи эди. Дастлаб келганида қабр бошига ўрнатилган мрамар ёдгорликнинг қийшайиб қолганини, экилган дарахт кўчатининг сувсизликдан қуриб қолган шохлари синиб, билакдек танаси қотиб қолганини кўриб, «Қабр нега қаровсиз қолди» деган фикр кўнглидан ўтганди.

Ходим қабристонга келганида қўл телефони жириглаб қолди. Бўлим бошлиғи кўнғироқ қилаётганди.

– Иш ёпилди, орқага қайт!

Ходим дарвоза ёнидан орқага қайтмоқчи бўлиб бурилди. Шунда фикри ўзгарди. Ўтган сафар келганида мрамардан ясалган қимматбаҳо ёдгорлик қийшайиб қолганини кўрганди. Бу тасодиф туфайли эмас, балки кимнингдир қўли билан атайин қийшайтирилганга ўхшарди. Ҳатто ёдгорлик ўртасидан дарз кетган, Қодирнинг тошга ўйиб ишланган расмининг бир чеккаси кўчиб тушганди. Бу қандайдир кимсанинг қўпол ҳаракати натижасида содир бўлганлигини ходим билганди.

У қабр тепасига келди. Унга қараб ўшанда хаёлига келган фикрларнинг ҳақлигига ишонч ҳосил қилди. Яна бир нарсани билди: ёдгорлик жойидан камида ярим метр силжитилган. Аввалги ўрнини эса кўчган тупроқлар кўмиб қўйган.

Орқа томондан кимдир томоқ кирди. Ходим товуш эшитилган тарафга ўгрилди. Оқ яқтакли гўрковни кўрди. Ходим уни яхши танимасди, ўтган сафар келганида саломлашиб, бир пиёла чойини ичиб суҳбатини олиб кетганди. Қодирнинг қайси жойга дафн этилганлигини сўраганди. Гўрков уни қабр бошига бошлаб келиб, қаҳрамоннинг сағанасини кўрсатганди.

Гўрков ходим билан суҳбатлашди.

– Узр меҳмон. Бу қишлоғимизнинг қаҳрамони Қодир билан афғонда бирга хизматда бўлганмисиз дейман? – сўради гўрков.

– Ёдгорлик қийшайиб қолибди. Тўғрилаб қўйиш раис бувамнинг хаёлига келмадимикин?

– Баходирхоннинг бунақа ишларга тоқати йўқ. Иши кўп-да. Илгарилари хотини кунора келиб, бола-сининг қабри тепасида соатлаб ўтириб, йиғлаб-йиғлаб кетарди. Бечора ичи эзилиб касал бўлганидан кейин келолмай қолди. Мактаб ўқувчилари ҳам байрамларда қучоқ-қучоқ гулдасталар қўйиб кетишарди. Мрамар ёдгорликни артиб тозалашарди.

– Ёдгорлик жойидан кўчирилганга ўхшайди, ота...

– Гапингизда жон бор, ўғлим. Сизга махфий гапни айтаман, лекин орамизда қолсин.

– Албатта, отахон...

– Отам раҳматли шу ерда ўттиз йилдан кўпроқ гўрковлик қилган. Умрларининг сўнгги йилларида ғалати воқеани гапириб бергандилар. «Бировга айтмагин, бошимиз балога қолади, қариган чоғимда қамоқхонада жоним узилса, жасадимни сизларга кўрсатмай, тайинсиз ерга кўмиб юборишади» дегандилар. Ўшандан бери оғзимга қулф солиб юрибман. Энди замон ўзгарди. Ўша гаплар ҳам эскириб, қаро излар босилди.

Ходим сергак тортди. Гўрков айтмоқчи бўлган гап бевосита Қодирнинг қабри билан боғлиқлигини ички туйғулари ила ҳис этди.

– Энди қўрқманг, отахон. Айтганингиздек, давр ўзгарди. Мустақил юрт бўлдик. Шўро давлатининг сирларининг қиймати қолмади.

– Гапингиз ҳақ, болам. Лекин ўша замонларда қанчадан-қанча одамлар тилидан илиниб, умри қамоқхоналарда ўтган. Бизнинг юрагимизга соя ташлаган қўрқув ҳали ҳам тарқамайди. Хавфсираймиз. Бир гапни айтишга қўрқамиз. Отам раҳматли ўлимларидан бир кун аввал мени олдиларига чақириб, «Болам, менинг отам, отамнинг отаси ҳам шу қабристонда

гўрковлик қилган. Бу иш бизга бобомерос. Мендан кейин шу ишни ўзинг давом эттирасан. Қишлоқнинг кўп одамларини қўлим билан қабрга қўйдим. Бу ерда ётганларнинг барчаси ўзимизнинг қишлоқ одамлари. Ҳар бир қабрда билимли, зиёли одамлар ётибди. Шу пайтгача уларнинг рухларини биров чиркиратмади. Бирорта қабр очилмади. Бироқ Баҳодирхоннинг ўғли Қодирнинг қабрини нотаниш кимсалар келиб очишди. Нимага очишди – буниси менга қоронғи. Билганим қабрни очганлар мендан бу ҳақда бировга айтмаслигимни сўраб қандайдир қоғозга имзо қўйдириб олганлари. Қоғозга нималар ёзилганини билмайман, билганим шуки, агар сирни бирор кимсага айтсам, йигирма йилга Сибирга бадарға бўлардим. Йигирма йил ҳақиқатан ҳам ҳеч кимга оғиз очмадим. Юрагимнинг тубида сақладим. Мана, бу кун ўша воқеани ўзим билан бирга охиратга олиб кетмай деб сенга айтаяпман. Сен ҳам тилингга эҳтиёт бўл, болам. Кўпчилик олдида гуллаб юрмагин. Одам ёмон, тилингдан илинтирдими, бармоғида ўйнатади. Ўзингга жабр қилма.

Отамнинг ўшанда айтган сўзлари ҳозиргача қулоғим остида жаранглайди. Ҳар гал Қодирнинг қабри тепасига келганимда, юрагим япроқдек титрайди. Ўрнатилган ёдгорлик ўшанда бузилган. Уни ростлаб қўйиш бировнинг хаёлига келмайди, ўғлим.

Бу сўзлар ходим учун ҳақиқатан ҳам қутилмаган янгилик эди. У гўрков билан хайрлашиб, идорасига жўнади. Маҳмудов иш билан шаҳарга чиқиб кетганди. Қайтишини кутди. Полковник келганда хонасига кирди.

– Ҳозиргина Олтинтопар қишлоғидан қайтдим, – деди полковникнинг рухсати билан курсига ўтирар экан.

– Биз Қодирнинг ишини ёпдик. Ҳужжатларни архивга тушириб юбордим.

– Қишлоқдан бошқача хабар топиб келдим.

– Миш-мишли гаплар бизни анча чалғитди. Унга сарфлаган вақтимиз беҳуда кетганига ачинмоқдаман.

– Гўрков Муҳаммадқодирнинг қабри очилганлигини айтди.

– Қабр очилган?! Ким очган, қачон?

– Гўрковнинг айтишига қараганда, бундан йигирма йил муқаддам қандайдир нотаниш кимсалар келиб, ярим тунда қабрни очишган. Бироқ ўша пайтларда гўрков бўлиб ишлаган киши қабр тепасида бўлмаган. Нотаниш кимсалар ундан қабр очилгани тўғрисида ҳеч кимга айтмаслик, айтгудек бўлса йигирма йил қамоқ жазосига маҳкум бўлишини айтиб, тилхат ёздириб олишган. Гўрков ўлими олдидан бу ҳақда ўғлига гапириб берган.

– Қизиқ, қабрни қандай мақсадда очишган бўлиши мумкин? Бизда бу ҳақда ҳеч қандай маълумот йўқ. Қабрни очиш кимга керак бўлди? Уни очган одамлар албатта Қодирнинг бирга хизмат қилган дўстлари бўлиши мумкин. Марҳум солинган айрим тобутларга наркотик моддалар, қимматбаҳо буюмлар жойлаб жўнатилган бўлади. Дўстлари шундай қилган бўлишлари мумкин. Демак, қабр ичида ётган жасад билан боғлиқ қандайдир сир мавжуд. Қабр очилганда ўша сир бизга маълум бўлади.

– Қабрни очиб кўрармиз?

– Бунинг учун қўлимизда асос бўлиши керак. Ота-онаси қаршилик кўрсатса, биз ҳеч нарса қилолмаймиз, гап-сўзлар қўпайиб кетади. Бундан ташқари, қабрни очиш учун прокурорнинг санкциясини олишимиз керак. У ҳам биздан нимага асосан деб сўрайди. Энди архивдан ҳужжатларни қайтариб олишимизга тўғри келади. Жасад эксгумация қилиниб, суд тиббий экспертизасининг хулосасини олганимиздан кейингина Қодирнинг тириклигига шубҳа қилишимиз мумкин.

– Қишлоқдаги кимсалардан бирортаси бундан хабар топган бўлиши мумкин. Қабрни очганлар орасида қишлоқ одамларидан кимдир иштирок этган.

– Участка нозири билан маслаҳатлашиш керак.

– Нега айнан участка нозири билан?

– Ахир у қишлоқдаги воқеалардан бошқаларга қараганда кўпроқ хабардор бўлади.

– Яхши фикр. 1985–1990 йилларда қишлоқда участка нозири бўлиб ишлаган милиционернинг шахсини аниқланг! Уни топиб суҳбатлашинг. Менимча, ундан биз учун муҳим маълумот чиқиб қолиши мумкин.

– Гўрков билан суҳбатлашасизми?

– У билганларини сизга айтган. Уни бошқа безовта қилманг. Зарурат бўлса ўзим алоқага чиқаман!

– Кетишга рухсатми, ўртоқ полковник!

– Топшириқни бажаришга киришинг!

– Тушундим, ўртоқ бошлиқ!

САМАНГАН

Жавобсиз саволлар Фафурга яна тинчлик бермай қўйди. «У кимнинг боласини олиб ўтмоқчи бўлганди? Маҳмудов нега Сабинанинг лагерда қолишидан, қийноққа солишларидан чўчиди? Бирор сирнинг очилиб қолишидан ташвишланмоқдами? Бола кимники?» Миясини пармалаётган бу саволлардан Фафурнинг боши қотганди. Лагердаги йигитларни эслади. Бирма бир уларни кўз олдидан ўтказди. Биргина Бўроннинг хотини бор эди. Туғаётганда ўлган. Боласининг қисмати ҳақида ҳеч нарса билмайди. «Наҳотки ўша аравакаш Маҳмудовнинг одами бўлса? Қаерда ҳозир у? Ўзи бўлганда Сабинани бу томонга жўнатишмасди. Демак, Бўрон билан қандайдир кўнгилсизлик рўй берган. Ўққа учиб ўлиб кетгандир балки?»

Фафур телефони олдиди. Дилмуродга қўнғирок қилди, аммо жавоб қайтмади. «Нима бўлди, нега телефонни олмаяпти? Қўлга тушдими?» Агар тутиб олишган бўлса, тамом. Қийноқларга, азобларга дош беролмай, Фафур яширинган жойни айтиб қўйиши аниқ. Лашкарбоши ҳар қандай одамни гапиртириш йўлини билади. Эрмак учун ўйига келган қийноқларни қўллайди. Тирноқларига игна санчади, суғуриб олади. Шунда ҳам тили тишларининг ортидан чиқмаса, эт билан тери орасига тиғ тикади, шилади. Ақли бор тирик жон борки, бундай қийноқларга чидамай дод солади. Оғзидан гуллайди...

Фафур машина тезлигини мунтазам ошириб борарди. Йўлда бозорга кириб зарур нарсаларни харид қилди. Машинани қишлоққа кираверишда қолдирди. Энди пиёда кетади. Ёт кўзларга кўринмаслиги керак. Бу томонларга лашкарбошининг одамлари вақт-бевақт қатнаб туради. Босган қадамида хатар...

Фафур ясси текисликлар ўртасидаги қўнғирбош қорақийёқлар орасидан гоҳ чопқиллаб, гоҳ лўкиллаб макони томон шошиб борарди. Оёқлари остидан қушлар пир этиб кўкка кўтарилар, калтакесаклар югуриб ўтар, илонлар вишиллаб қочиб, тошбақалар бошларини косалари орасига тортарди. Қора терга ботган йигитнинг ўпкасига ҳаво етмасди. Форга яқин қолганда тўхтади. Тупроқ устига ўзини ташлади. Ярим соатлар ўтиб кўзини очди. Йироқда, тошлар орасида кўриниб турган фор томон аста одимлади. Дилмурод эсига тушди. «Сотиб қўйган бўлса-я» деган совуқ ўй юрагида кўрқув уйғотди. «Тошлар панасида мени пойлаб ётган бўлишлари мумкин». Фафур атрофни синчиклаб кузатди. Жимжитлик. Бегона одамнинг оёқ излари кўринмайди. Дилмурод сотмаганига ишонди. Фор ичига кирди. Бозордан олган буюмла-

рини тошлар орасига жойлади. Кейин дурбинни олиб лагерни кузатди. Осойишталик ҳукм сурарди у ерда. Дилмуродга қўнғироқ қилди. Телефон ўчирилганди. Хавотирдан Фафурнинг юраги патилларди. Қоронғи тушганди бу пайтда.

Фафур ғорга кириб, бошини тошга қўйди. Кўзлари илинди. Қанча ухлаганини билмайди. Қулоғига чалинган сасдан уйғониб кетди. Ташқарида кимдир бор эди. Фафур қуролига қўл чўзди.

– Мен келдим, ака!

– Қўрқитиб юбординг-ку, Дилмурод!

Фафур эмаклаб ташқарига чиқди. Ой тиккада турарди. Фалакда юлдузлар чаман очилганди. Салқин, хуш сабо кезарди. Чигирткалар чирилларди... Поёнсиз даштлик узра сирли овозлар тараларди.

– Итдай очман, ака.

Шунда ўзининг ҳам очлиги Фафурнинг ёдига тушди. Ичкаридан овқат олиб чиқди. Иккиси бирга ейишди.

– Лагерда нима гаплар? – сўради Фафур.

– Ўта хунук гаплар, ака, – жавоб қилди Дилмурод.

– Ўзи лагерингда чиройли гаплар ҳам бўладими?

– Қиз ўзини ўзи ўлдириб қўйибди, ака.

– Ёпирай, қандай қилиб?

– Лашкарбоши уни зиндонга ташлашни буюрганди.

Бечора қиз топталган номусига чидолмай билагини ғажиб томирини узиб ташлабди, зиндон ичи қонга тўлган...

Фафур оғзидаги овқатни чайнашни ҳам, ютишни ҳам билмай қотиб қолди.

– Жасадини кўмишдими? – сўради у афсус билан бош чайқаб.

– Кўмишди. Эргаш ёмон кўрган одами ўлса, жарга ташлатиб юборарди, қашқирлар келиб ғажиб кетарди. Билмадим, ҳар ҳолда Мирзааҳмад қизни қабр каздириб кўмдирди.

- Ўзи нима қияпти? – сўради Фафур.
- Хонасида айикдай ағанаб, маишатини қилиб ётибди.
- Бола билан қизикмадим?
- Одамлари «Бўри олиб қочган» деб ишонтиришди чоғи...
- Падарига лаънат! – тишларини ғичирлатиб сўқинди Фафур. – Қўлимга тушса, кўзларини ўйиб оламан!
- Режангиз нима бўлди? – сўради Дилмурод.
- Бошқа ишлар орага суқилиб, чўзилиб кетди. Йўқса аллақачон бир ёқлик қилардим уни.
- Юртга олиб ўтишингиз шартми? Шу ернинг ўзида гумдон қилиб қўя қолсангиз бўлмайдим?
- Бўлади, лекин битта ўқ билан жонини олиб нима фойда топаман?! У ҳукуматга керак.
- Дилмурод ўйланиб қолди.
- Уни тириклайин тутолмайсиз, ака, – деди Фафур томон бурилиб.
- Нимага бундай деяпсан?
- Сизга бир гап айтсам бўладими?
- Айт! – Фафур суҳбатдошининг оғзига тикилди.
- Кеча пойтахтдан иккита одам келди. Ўзларини Мулла Умарнинг элчиларимиз деб таништиришди. Лашкарбоши билан анча суҳбатлашиб ўтиришди. Мен уларнинг хизматида бўлдим. Пойтахтдан келганлар лагердаги тожиклар билан қизикяпти...
- Нима қиларкан уларни?
- Билишимча, уларга тўртта ишончли йигит зарурмиш. Тожикистондаги рус ҳарбий базасида қандайдир қурол сақланармиш. Шуни сотиб олиш учун улар Тожикистондан ишончли ёрдамчилар топиши керак экан.
- Қачон йўлга чиқишади улар?
- Келгуси якшанба куни.
- Қайси йўлдан боришини билдингми?
- Билмадим, ака.

- Сен уларга қўшилиб кетишинг мумкинми?
- Мен тожикистонлик эмасман-ку, тилни ҳам билмайман.
- Ўша тўрт йигит орасида танишинг борми?
- Бирортасиниям танимайман.
- Яна қандай гап бўлди?
- Элчиларнинг айтишича, Бўрон исмли йигитни Туркияга ўтказадиган бўлишибди.
- Қайси Бўронни?
- Эсингиздами, лагеримизда Бўрон деган аравакаш бўларди. Ўшани назарда тутаётган бўлишлари мумкин.
- Ҳозир қаерда у?
- Буни ҳеч ким билмайди! Бир ой илгари ғойиб бўлган.
- Фафур Дилмуродга анча ишониб қолганди. Ёнидан суратни олиб, унга кўрсатди.
- Бу одамни танийсанми?
- Дилмурод суратга узоқ тикилди.
- Тўғриси танимадим, аммо орқа томонидаги манзара таниш.
- Қаерда кўргансан бу манзарани?
- Ҳиротда!
- Ҳиротда?
- Шундай.
- Қаердан билдинг?
- Мана бу бинони кўряпсизми? У 1915 йилда қурилган. Ён томонидаги бино ҳам айнан шу йилда қурилган.
- Сен буни қаердан биласан?
- Буни ёш бола ҳам билади. Тарих дарсларида ўқиганмиз. Қолаверса, ўтган йили эсингизда бўлса, Эргашнинг топшириғи билан уч киши Ҳиротда бўлиб, шу бинонинг ёнидан ўтганмиз.
- Яхшилаб қара, балки адашгандирсан?

Дилмурод яна суратга тикилди ва қўшимча қилди.

– Йўқ адашмадим, бинонинг ўртасидаги байроқни кўраяспизми? У толибонларнинг байроғи. Биз кўчадан ўтиб кетаётганимизда у хилпираб турганди.

Телефон жиринглаб қолди. Қўнғироқ қилаётган Маҳмудов эди. Фафур четроқдаги тош ортига ўтди. Овози Дилмуроднинг қулоғига чалиниб турарди.

– Эшитаман!

– Сабинанинг тақдири ҳақида маълумот олдингизми?

– Қиз зиндонда ўзини ўзи ўлдирибди.

Маҳмудов бир оз жим қолди.

– Бошқа қандай янгиликлар бор?

– Алоқачимнинг айтишига қараганда, пойтахтдан Мулла Умарнинг одамлари лагерга келишган. Улар Тожикистондаги русларга қарашли бўлган ҳарбий базадан қандайдир қуролларни олиб ўтишда тожик йигитларини ёллашмоқчи.

– Қандай қурол эканлиги билан қизиқдингизми?

– Буни алоқачи ҳам билмайди.

– Яна қандай янгилик бор?

– Кашмирий Бўронни Туркияга жўнатмоқчи эмиш...

– Бўрон энди йўқ. Чеченистонда у ўтирган автобус террорчилар томонидан портлатиб ташланган.

– Суратни ўрганиб чиқдим. Унинг сохта эканлиги ҳақида бирор гап айтолмайман. Суратдаги йигит Қодир. Сурат Хирот шаҳри марказида олинган. Одамларим сурат орқасидаги бинолардан буни аниқлашди.

– Демак, Қодир тирик.

– Унинг тириклиги ҳақида ҳам аниқ гап айтиш қийин.

– Сабаб?

– Юзидаги айрим белгилар менда шубҳа уйғотмоқда.

– Қандай белги?

– Эътибор берган бўлсангиз, юзининг чап томонида қандайдир жароҳатдан қолган из кўзга ташланмоқда. Мен уни сўнгги бор кўрганимда юзида бундай белги йўқ эди.

– Яхши, мен сиз билан яқин орада алоқага чиқаман.

Фафур алоқа воситасини ўчириб, Дилмурод билан хайрлашди. Кейин Қодир ҳақида ўйлай бошлади. Маҳмудов бежиз унинг изига тушмаган. Агар тирик қолган бўлса, қаердадир яшириниб юрган.

Кечки пайт Маҳмудов алоқага чиқди.

– Фафур сизга муҳим топшириқ бор.

– Эшитаман!

– Жалолободга борасиз.

– Нега?

– Бурҳониддиннинг одамлари Доҳадан икки нафар савдогар йигитларимизни алдаб, Покистон орқали Жалолободга олиб кетишган. «Толибонлар сафида жанг қиласан» деб уларнинг қўлларига қурол тутқазишмоқчи бўлишган. Йигитлар розилик беришмагач уларни калтаклаб, хорижлик мухбирларга «Биз толибон биродарларимизга ёрдам бериш мақсадида бу ерга ўтдик» деб айтишга мажбурлашган. Йигитлар талабни рад этишган. Улардан бирини кеча отиб ўлдиришган. Иккинчисининг аҳволи оғир, касалхонада. Исми Жавлон. Ёши ўттиз олтида. Уни қандай қилиб бўлмасин қутқаришимиз керак.

– Бу ерда режалаштирган ишларимни чала қолдириб кетолмайман деб топшириғингизни рад этишим мумкин эди, полковник. Аммо мен қоронғи гор ичида, совуқ тошлар устида ётиб Ватан қадрини чуқур англаб етдим. Хатоларимни, йўл қўйган камчиликларимни бирма-бир кўз ўнгимдан ўтказдим. Ана энди хатоларни қоним билан ювишга, олаётган ҳар бир нафасимни Ватан учун фидо қилишга тайёрман. Қоним Ватан тинчлиги, халқимизнинг осойишталиги йўлида тўкилса, мен

Ўзимни дунёдаги энг бахтли инсонлардан бириман деб жон бераман. Жасадимнинг қаерда қолиши мени ҳеч қачон ташвишлантирмайди ҳам. Рухим Ватанда бўлса бас! Шунинг учун ҳам сизнинг топширигингизни Ватан топшириғи деб қабул қиламан.

– Кеч бўлса ҳам ақлингиз кирганидан, хатоларингизни тушуниб етганингиздан, ўзлигингизга қайтганингиздан мен ҳам мамнунман. Топшириқ шундай: Жавлонни қутқариш керак. Ҳозир у бетоб. Ўзига келиб соғайиб қолса, Бурҳониддин ундан қора мақсади йўлида фойдаланади... Бизни унинг тили билан дунёга ёмонотлиқ қилади... Мени тушунгандирсиз?

– Қачон йўлга чиқишим керак?

– Вақт ғанимат, ҳозир йўлга чиқсангиз яхши бўларди!

– Маъқул!

– Йўналишни эслаб қолинг. Пойтахт томонга юрмайсиз. Саманганга келасиз. У ердан эски машина сотиб оласиз. Кейин Пули Хумро орқали Лавшан дарёсига келасиз, машинани дарё бўйида қолдирасиз. Ясси текисликлар орқали тоғдан ошиб, Жалолободга кириб борасиз. Жавлоннинг ҳозирги пайтда қаерда сақланаётганини бизга маълум эмас. Сиз уни топишингиз керак. Ўйлайманки, у ерда сизни ҳеч ким танимайди. Қўшимча топшириқларни кейин оласиз. Тушунарлими?

– Тушунарли, – жавоб қилди Фафур.

– Унда сизга омад!

Маҳмудов телефонини ўчирди.

Фафур Дилмурод билан кўришиши ва унга керакли топшириқларни бериши лозим эди. Мухими, бу ерда маълум муддат бўлмаслигини айтиб, огоҳлантириб қўйиши лозим эди. У тепаликка бир неча тошларни тахлади. Дилмуроднинг зудлик билан етиб келиши учун берилган сигнал эди бу. Кечки пайт жангарилар

лагерга қайтиб келишганда Дилмурод белгини албатта кўришига ишонарди. Дилмурод ярим кечада келди.

– Мен ўн беш кунча бу ерда бўлмайман, лагердаги ишларни назорат қилишни сенга топшираман. Жангарилар ўртасида бўлиб ўтаётган гап-сўзларни, уларнинг лашкарбошига бўлган муносабатини кузат. Мирзааҳмаднинг олдида кимлар келади ва қандай мавзуда суҳбатлашади, булардан албатта хабардор бўлишинг керак. Ўтган сафар айтганингдек, Тожикистонга ўтадиган тўрт йигитни қачон йўлга чиқишига ҳам эътибор бер.

Ғафур топшириқларни айтиб бўлгач, чўнтагидан янги батарея олиб узатди.

– Агар мен ўттиз кун ичида қайтмасам, телефонингни кечаси соат ўн иккида ёқиб қўй. Қўнғироқ қилмасам, билгинки, ҳаёт бўлмайман. Мен учун лашкарбошидан қасос олиш сенга қиёматлик қарз бўлиб қолади. Имкон қадар уни ўлдирмайсан, тириклай тутиб, пешонасини ерга теккизиб чегарамизгача ҳайдаб борасан! Бу иш қўлингдан келади ва мени сотиб қўймайсан деб ишонаман!

– Нималар деяпсиз, ака. Мени қиймалаб ташлаганларида ҳам сизга хоинлик қилмайман.

– Унда сўз бер!

– Парвардигоримнинг гувоҳлигида сўз бераман!

Ғафур Дилмуродни бағрига босди.

– Қайтмасам, фор ичида бошимга қўйиб ётган тошнинг орқа томонида ёзилган телефон рақами бор, унга қўнғироқ қил. Гўшакни олган одамга мен билан ишлаганингни айт. Улар Ватанга қайтишингга ёрдам беришади...

Иккиси яна бир-бирларини бағриларида босишиб хайрлашишди... Дилмурод кўзларида ёш билан қўлни дуога очди:

– Сизни соғ-омон қайтиб келишингизни кечаю кундуз худодан астойдил ёлвориб сўрайман, ака! Аллох

паноҳида асрасин. Биргалашиб она юртимизга қайтиш, қолган умримизни унинг тинчлигига бахшида этиш иккимизга ҳам насиб айласин. Омин!

КОБУЛ

Баширнинг ўрнига одам топиш масаласида Кашмирий узоқ вақт бош қотирди. Бироқ кўнглига мос, ишончли одам тополмади. Ниҳоят унинг одамларини ўзининг ходимлари сафига қўшиб олди. Ўттиз олти нафар одам унинг идорасига кўчиб ўтди. Ёрдамчиси Халилий уларга бошлиқ этиб тайинланди. У янги ходимларни қайтадан синовдан ўтказди. Талабига жавоб бермайдиганларни эса толибон аскарлари ичига қўшиб юборди. Айюбхоннинг ҳам жангга кириб кетишига бир баҳя қолди. Саид Халилни эса на Кашмирий, на Халилий ёдга олди. Шундай қилиб, у ишсиз кўчада қолди.

– Ҳаммаси яхши бўлади, муҳими мен уларнинг ичидаман, – деди Айюбхон кунларнинг бирида унинг олдига бориб. – Қандай масала сени қизиқтирса айт, бажараман.

Иккиси анча иноқлашиб қолганди.

– Ота-онангга сенинг соғлигинг керак. Яқинларинг сени юртда кутишмоқда, – жавоб қилди Саид Халил.

– Улар соғ-саломат эканми? Менинг тириклигимни билишдими? – Айюбхон ота-онаси ҳақидаги хабардан қувониб кетди.

– Ҳа, улар ҳаммасидан хабардор. Отанг аввалгидек чорвачилик фермасида ишини давом эттирмоқда. Уканг Алёша мактабни битириб, политехника институтига ўқишга киришга ҳаракат қилмоқда.

– Синглим билан онам-чи? Улар ҳам саломатми? – Айюбхон ўз яқинлари ҳақида эшитишни истарди.

– Синглинг коллежни тамомлади, онангнинг соғлиги жойида, уй ишлари билан банд.

– Хайрият, бахтимга ҳаммаси саломат экан. Менинг Афғонистондалигимни билишадими?

– Ҳа, улар ҳаммасидан хабардор. Сенинг юртга қайтишингни соғиниб кутишмоқда.

– Унда мени тезроқ юртимга жўнат. Барчаларини соғинганман, кўргим келяпти.

– Назаримда иккимиз ҳам бу юртда узоқ қолмасак керак. Ўзимдан аввал сени жўнатишимга тўғри келади.

– Нега?

– Мени бу ерда бажарадиган ишларим бор.

– Қандай иш?

– Буни айтиб бўлмайди!

– Менга ишонмаяпсанми?

– Ишонишга ишонаман, аммо менинг ишим ўта нозик.

– Балки ёрдамим асқотиб қолар, бу юртда мен бемалол ва эркинман. Кашмирийнинг ходими эканлигимни кўпчилик билади.

– Гапларинг мени ўйлантириб қўйди. Айтганим билан қўлингдан келмайдимикин деб хавотирдаман.

– Ватанга қайтишим керак. Шунча йил қон кечиб жангларда қатнашиб, бегоналар учун жонимни тикиб яшадим. Ҳеч бўлмаса қишлоғимга қайтишдан аввал юртимга нафим тегадиган бирорта юмуш бўлса бажарай. Шунда юзим ёруғ бўлади. Кўкрагимни бемалол кўтариб, ота-онамнинг олдига кириб бораман.

Айюбхоннинг сўзларидан Саид Халилнинг унга бўлган ишончи мустаҳкамланди. У Айюбхоннинг ёрдамисиз марказдан берилган топшириқни адо этолмаслигини биларди. Раҳбарлар ҳам фақат

ишонч ҳосил қилингандагина топшириқни Айюбхоннинг қўли билан бажаришга рухсат берганди.

– Мени Кашмирийнинг пўлат сандиғидаги ҳужжатлар қизиқтиради, – деди Саид Халил бир оз жимликдан кейин бошини кўтариб.

Бу сўздан Айюбхон чўчигандек бўлди. Лекин ўзини тезда қўлга олди.

– Унинг сандиғида бир эмас, ўнлаб ҳужжатлар бор. Қайси бири қизиқтиради сени?

– Ҳаворанг жилд!

– Кашмирий ўз ҳужжатларига ўта эҳтиёткор. Қолаверса, сандиғини очадиган калитни топиш осон эмас.

– Биламан, – деди Саид Халил. – Менда ҳар қандай қулфларга тушадиган антиқа калит бор. Балки унинг ёрдамида очиш мумкиндир?

– Кўрсам бўладими?

Саид Халил ёнидан калитни олиб, Айюбхонга узатди. Ҳақиқатан ҳам ажойиб эди у. Тишлари ва чизиқлари йўқ. Бундоқ қараганда калит шаклидаги оддий темир эди. Айюбхон уни бармоқлари билан силаб кўрди ва калитда қандайдир мўъжизавий хислат яширинганини пайқади. Бироқ унинг қулфга тушишига одамнинг ишонгиси келмасди.

– Бунинг нимаси очқич. Оддий темир парчаси-ку. Калитга ҳам ўхшамайди.

– Бу сен ўйлагандек оддий темир эмас, пўлат, – эътироз билдирди калит эгаси. – Қулфнинг тешигига суқиб, бир оз ичкарига итарсанг, худди мўмиёдек ўзи қулфнинг тешикларига жойлашиб, тишларини топиб олаверади. Гап шундаки, бу қулфнинг қандай темирдан ясалганига боғлиқ, қолаверса, темир таркибидаги моддаларга мос тушиши керак. Шундагина улар реакцияга киради.

– Мос келмаса-чи? – хайрон бўлиб сўради Айюбхон.

– Мос келмаса очолмайди. Дунёдаги барча махфий хужжатлар сақланадиган қулфлар дуч келган калитлар ёрдамида очиб ташланмаслиги учун уларга айнан мана шу очқич таркибида бўлган кимёвий элементлар қўшилган металлдан ясалади.

– Демак, калит Кашмирийнинг хонасидаги пўлат сандиқнинг қулфини очишига ўзинг ҳам юз фоиз ишонмайсан?

– Юз фоиз у ёқда турсин, атиги ўн фоиз ҳам ишонмайман.

– Мабодо очолмасак нима қиламиз? Ахир Кашмирийнинг хонасига киришнинг ўзи минг азоб. Бошқа имконият тополмаслигимиз ҳам мумкин.

Саид Халил иккинчи чўнтагидан бир неча дона калитларни олди.

– Буларни ҳам қулфга солиб кўриш керак. Шунда ҳам очишнинг иложи топилмаса, биз ўйинни бой берган бўламиз.

– Топшириқни бажармасдан Ватанга қайтиш қандоқ бўларкин?

– Мен удда қилолмаган топшириқни бошқа ходим келиб адо этади. Ишимиз шунақа. Вазиятга қараб ишлаймиз. Вазиятни эса йиллаб кутамиз. Аммо ҳеч кимда шубҳа уйғотмаслигимиз шарт.

– Сен топшириқни бажармасанг, ўрнингга бошқа биров келиб бажаради, аммо мен-чи? Қандай қилиб шармандали юз билан уйимга, ота-онамнинг ҳузурига кириб бораман? Агар биргаликда топшириқни бажарсак, мен худди жангдан ғалаба билан қайтган ботирдек бошимни баланд кўтариб уйимга кириб бораман. Виждоним азоблардан, қийноқлардан қутулади.

– Руҳингни туширма, ҳали имкониятларимиз етарли.

- Ишга қачон киришамиз?
- Кашмирийнинг хонасида тунда неча киши навбатчилик қилади?
- Тўрт киши.
- Улар орасида сен ҳам навбатчилик қилишинг мумкинми?
- Албатта!
- Қачон навбатинг келади?
- Икки кундан кейин.
- Шерикларинг сендан шубҳаланишмайдими?
- Улар вискини хуш кўришади.
- Вискини қаердан топса бўлади?
- Америкаликларда бор, аммо қимматга сотишади.
- Эртага кечки пайт сенга иккита виски келтириб бераман. Ўша куни шерикларингни яхшилаб меҳмон қиласан.
- Яхшиси сен бу ерга келма, – деди Айюбхон,
- бирор жойни айтсанг, ўзим бораман.
- Унда кечки соат бешда карвонсарой олдидаги бозорда кўришамиз.
- Дарвоза олдида кут!
- Калитлар сенда қолсин. Фақат уларни эҳтиёт қил. Бировга кўрсатма. Бундай калитлар ҳар қандай одамда шубҳа уйғотиши мумкин.
- Саид Халил ўрнидан турди. У айтадиган гапларини айтиб бўлганди. Айюбхон калитларни чўнтагига жойлади. Улар хайрлашишдан олдин яна бир бор учрашадиган жойларини ва вақтини келишиб олишди.
- Саид Халил Айюбхонга топшириқни беришга берди-ю, аммо юрагини ташвишли ўйлар чулғаб олди. Назарида, Айюбхон уни сотиб кўядигандек туюларди. Бир кўнгли топшириқни бекор қилгиси, калитларни қайтариб олгиси келди. Аммо вақт ўт-

моқда, бошлиқлар ундан жавоб кутишмоқда. Мабодо Айюбхонни йўқотиб қўядиган бўлса, унинг ишончини қозонадиган яна шундай одам топиладими? Шу саволлар уни жиддий ўйлантириб қўйганди.

Ўша кунлари Кашмирийнинг ишлари бошидан ошиб-тошиб кетганди. Толибонлар ўзлари эгаллаб турган қишлоқ ва вилоятларни бирин-кетин осонликча ташлаб чиқиб кетишар, улар ўртасида парокандалик вужудга келганди. Қочоқлар сони кун сайин ортиб борарди. Мулла Умар океанорти давлатлари билан алоқани узганидан қаттиқ пушаймон бўла бошлади. Мамлакат ичидаги одамларнинг ўзига нисбатан норозилиги ошкора кучайди. Шу сабабли Кашмирийни ҳузурига тез-тез чақирар, унга маслаҳат солар, аввалги шухрати ҳамда қудратини тиклаш мақсадида узоқ вақт баҳслашарди. Бироқ энди вақт ўтганди, имкониятлар қўлдан чиқиб кетган қуш мисоли йироқларга кетганди. Кашмирий мағлубиятларни ўзича шарҳларкан, бир пайтлар юрагига кўзга кўринмас тиф билан жароҳат етказган Али Акмалдан қасос олиш фурсати етганлигини ҳам тушуниб етди ва уни толибонларнинг мағлубиятида, нўноқликда, қўрқоқликда, мухими Мулла Умарга содиқ эмасликда айблай бошлади. Умар унинг сўзларини ҳақ деб қабул қилди ва Али Акмални ўлимга маҳкум этди.

Кашмирийнинг ишга келмай, қўп вақтини Мулла Умарнинг қароргоҳида ўтказаетганидан соқчилар ўртасида хотиржамлик юзага келганди. Айюбхон айнан шундан фойдаланиб қолишни ўйлаганди. Ўша кунги соқчилардан бири касал бўлиб қолди. Идорада тунги навбатчиликда уч киши қолди. Айюбхон Саид Халил томонидан берилган вискини ишхонасига олиб келди. Атайин уни ше-

рикларига кўрсатиб ҳам қўйди. Шерикларининг томоғи тақиллаб қолди. Тун яримламасдан улар давра ясаб ўтиришди ва анчадан бери таъми унутилган вискиларни ўртага қўйишди. Ҳангомалашиб, латифа тўкишиб, чақ-чақлашиб вискиларни майдалашди. Ичган сайин яна кўпроқ ичгилари келарди, ичлари қизиб, кайфиятлари кўтарилиб, ўзлари тўкиган латифалардан қаҳ-қаҳ отиб кулишар, юраклари ҳам шунга монанд аланга олиб ёнар, ёнган сайин яна вискига ташна бўларди. Айюбхон эса шерикларига қараганда анча сезгир ва ҳушёр эди. У дам-бадам ўрнидан туриб бошқа хонага ўтар, соатига қараб қўярди. Деразадан ташқарига қараб, юксакларда сокин кезаётган ойга боқиб қўярди.

Нихоят шишалардаги ичкиликлар тугади. Ҳаммалари маст бўлишди ва ўтирган жойларида ёнбошлаб пинакка кетишди. Топширикни бажариш палласи етганди. Бу пайтда Саид Халил Кашмирийнинг идорасига яқин жойда Айюбхоннинг ичкаридан чиқиб келишини кутиб ўтирарди.

Айюбхон шерикларининг кўзи илинганига ишонч ҳосил қилиб, Кашмирийнинг хонасига кирди. Пўлат сандиқни диққат билан кўздан кечирди. Унинг қулфи оддий калитлар билан очилмаслиги маълум эди. У Саид Халил берган очқичларни қўлига олди. Уларни қулфга солди. Бироқ бирортаси тушмади. Кейин махсус металлдан ясалган калитни солди. Очқич эгилувчан хусусиятга эга эканлигига шунда ишонч ҳосил қилди. Маълум муддат босиб турди, калит ичкарига сурилиб, қулфнинг тишларига мослаша борди. Жойлашиб олганига ишонч ҳосил қилгач, худди синиб қоладигандек эҳтиёткорлик билан айлангирди. Шу пайт ташқарида кимнингдир оёқ товуши эшитилди.

Айюбхон очқични суғуриб олишни ҳам, қулфда қолдиришни ҳам билмай иккиланиб қолди. Қадам товушлари айнан у турган хона томон келаётганди. Айюбхон қўлга тушганини, ҳозир эшик очилиб кирган одамга таслим бўлишини ўйлаб баттар қўрқиб кетди. Қўлга тушса, бари тамом. Унинг юраги қўрқув ва ҳаяжондан гурсиллаб тепарди. Бадани совуқ тердан ивиб кетганди. Шу пайтгача қўрқувнинг кучини бу қадар хис этмаганди. Қалтираётган тиззалари букилиб ерга ўтириб қолаёзди. Қадам товушлари эшик олдига келганда тўхтади. Айюбхон қўлга тушганига иқроор бўлди. «Бари тугади шарманда бўлдим, энди мени шу ерда отишади» деб ўйлади. Бирдан қуроли ёдига тушиб қолди. Уни сандиқнинг ёнига суяб қўйганди. Аста эгилиб, автоматни қўлига олди. Эшикни ким очиб кирса отади, кейин қочади.

«Эшик олдига келган одам нега тўхтаб қолди, нега ичкарига кирмаяпти» ўйлади ўзича рус. «Ахир қулф очилган, тортса бас, эшик очилади, кирган одамнинг кўзи автомат кўтариб хайкалдек қотиб турган Айюбхонга тушади...» Эшик ҳали ҳам очилмасди, қадам товушлари ҳам эшитилмасди. «Нима қияпти у? Ичкарида кимдир борлигига шубҳаландими, оёқ учида орқасига қайтиб кетдими? Шерикларини уйғотиб, бошлаб келмоқчимиз?» Юраги гурсиллаб тепаётган Айюбхоннинг миёсида минг турфа саволлар айланарди. Бирдан... ўшаниши оёқ товушлари қулоғига чалинди. Энди у орқага қайтиб кетарди. «Хайрият, кирмади» ўйлади ўзича Айюбхон. У автоматни жойига қўйиб, қулфга солинган калитни айлантирди. Ширқ этган овоз унинг қўрқувдан қалтираётган юрагида умид уйғотди. Очқич ҳаракатланди. У калитни яна айлантирди. Бу гал очқич тўсиқсиз енгил айланди.

Қулф очилганди. Айюбхон эшикни ўзига тортди. Вазмин эшик товушсиз очилди. Унинг ичида бир кўтарим қоғозлар, жилдлар тахланиб ётарди. Айюбхон ҳаворанг жилдни ахтарди. Уни қоғозларнинг остидан топди. Кейин эшикни беркитиб ташқарига йўналди. Шериклари ҳамон ерда тўнтарилиб, пишиллаб хуррак отиб ухлашарди. Айюбхон оёқ учида юриб ташқарига чиқди. Йўлак сокин эди. Аммо шаҳарнинг олис-олис бурчакларидан ўқ овозлари келар, кўк узра ўрлаган оловнинг қизғиш шуъласидан ёришган осмон кўзга ташланарди. Айюбхон ташқарига чиққанда унинг юрагидаги кўркув ҳам кўтарилганди. Бу ердан тезроқ олисларга кетишни ўйларди. У Саид Халил турган жой томон бурилди. Оралиқ масофа у қадар олис эмасди. Юз қадам келиб-келмайдиган жой.

Саид Халил эски ариқ ичида уни кутиб ўтирарди. Айюбхоннинг шарпаси кўринганда сергакланди. Олисдан бўлса ҳам кўлидаги жилдни кўриб қувонди. Сабри чидамай яширинган чуқур ичидан чиқди.

– Ҳаммаси жойида, – деди Айюбхон.

– Тезроқ бу ердан кетишимиз керак, – деди Саид Халил.

Улар ҳилол ёритиб турган йўлдан кўп қаватли бинолар томон юришди. Бинолар уларни ой нуридан ҳимоя қилиши мумкин эди. Бироқ иккиси ҳам кўп юришолмади.

– Қимирлама! – деган овоз келди ва қаршиларидан бир неча қуролли одамлар чиқиб, иккисини ўраб олишди.

Саид Халил билан Айюбхон турган жойларида қотиб қолишди. Айюбхоннинг кўлидаги жилд сирғалиб оёғи остига тушди. Саид Халилнинг миясига «Бу иш атайин уюштирилган, бунда

Айюбхоннинг қўли бор» деган фикр келди. Унга ишониб катта хатога йўл қўйганига иқрор бўлди. Бир ташланиб Айюбхонни бўридек ғажиб ташлагиси келди. Лекин чекистларга хос совуққонлик уни бу фикрдан қайтарди...

ДОҲА

Куз қуёши яқин орада бу қадар ўзининг ҳароратли тафти ила заминни сийламаганиди. Кўчаларни тўлдирган оломон жума намозини адо этиш мақсадида масжид томон оқиб келишарди. Улкан дарвозалар уларни ўз бағрига олар, одамлар мармар плиталар устига тўшалган гиламлар устидан юриб келиб сафга қўшилишар ва имомнинг маърузасига қулоқ тутишарди. Азон чақиришга оз фурсат қолган бўлса-да, издиҳомнинг поёни кўринмасди. Кечикаётганлар қадамларини илдамлатишар, тезроқ дарвозадан ичкарига киришга ва жой эгаллашга ошиқишарди.

Кўчаларнинг биридан чиқиб келган энгил машина муюлишда тўхтади. Ундан оқ либос кийган икки йигит тушди. Иккиси ҳам кўзига қора кўзойнак таққанди. Бири ортига қаради, иккинчисининг назари ўттиз қадам нарида турган қора «Жип»га тушди. Машина қуёшнинг ўткир нурида товланиб турарди. Йигитлар ўзларини оломон ичига уришди. Худди шу пайтда муаззин азон чақирди. Намозхонлар қадамларини илдамлатишди. Кўзойнакли йигитлардан бири «Жип»нинг қаршисига келганда оёғи тойиб кетгандек ерга йиқилди. Ортидан келаётган оломон уни четлаб ўтди. Унинг йиқилганини машина олдида турган тансоқчилар кўришмади. Иккисининг қийғир кўзлари масжид томонда эди. Кўзойнакли кимса шериги туриб олгунча ортидан келаётган одамлардан ҳимоя қилиб турди. Санокли дақиқаларда у оёққа турди ва яна ўзи-

ни оломон ичига урди. Дарвозадан ўтишганда йиқилган кимса шеригининг қулоғига шивирлади:

– Ҳаммаси жойида...

Зелимхон жума намозига одатдагидек ярим соат аввал етиб келганди. Имомдан унча узоқ бўлмаган сафнинг ўртасида ўғли Довуд билан ёнма-ён ўтирарди. Зелимхоннинг хаёли олисларга кетганди. Ўспиринлик чоғларида аввал болаларга атаб, кейин барча тенгдошлари сингари ишқ-муҳаббат ҳақида, ёши ўтгач эса юртининг гўзалликларини мадҳ этиб шеърлар ёза бошлади. Китоблари ўзининг она тилида чоп этилди, кейинчалик рус ва қozoқ тилларига ўтирилди. Шеърят Зелимхонни ўзга оламга олиб кирди. Ижодга ошно бўлган онлар вужудидаги ҳорғинликларни, юрагини кемираётган азоб ва изтиробларни унуттирарди. Ўтли ва дардли сатрлар унинг қалб дардига малҳам босарди.

Ватанни ташлаб, ўзга юрт тупроғида қўним топган кундан буён юрагидаги эски оғриқлар қайтадан уйғонганди. Вақт-бемаҳал хуруж қиларди. Яна қалам тутқазганди қўлига. Дардли сатрлар тинчлик бермай қўйганди вужудига. Туну кун олисларда қолдирган ўлкасини ўйларди, соғинарди, талпинарди. Уйқуси қочган кечалар оппоқ қоғозни қоралаб, шеърлар битарди. Она юрт ҳақида қўшиқлар тўқирди. Шунда кўзларида соғинчнинг армонли ёшлари ҳалқаланар, киприклари орасида тўпланиб, ғам-ғусса ўзининг шафқатсиз тамғасини босган рангпар, барвақт ажинлар из солган ёноқларига оқиб тушарди.

Зелимхон бу юртга келгандан буён жума намозини қанда қилмас ва ҳамма вақт шу масжидда адо этишга одатланганди. Ибодатдан аввал хотирасига муҳрланиб қолган ҳамда кейинчалик ташвишлар уммонига фарқ бўлиб, унутилиб бораётган сураларни овоз чиқармасдан такрорлар, бундан вужуди енгил

тортиб, кўнгил бўшлиғи ёришар, ўзини азоб-уқубатлар юкидан халос бўлаётган гуноҳкор бандадек енгил хис этарди. Жаннатнинг бетакрор ва бетаъриф боғлари ичра кезиб юргандек, мушки анбар иси димоғида ўйнаётгандек, кавсар сувларининг шарқирагани қулоқлари остида ёқимли куй мисоли эшитилгандек бўларди.

У болалигида отасидан, онасидан, бобосию момосидан жаннат ҳақида жуда кўп ривоятлар афсоналарни эшитганди. Бу гўшага кирган беғуноҳ бандалар абадий роҳату фароғатда, ҳуру ғулмонлар ила бахтиёр яшашини ўзича тасаввур ҳам қилиб кўрганди ўша дамлар. Кейинчалик, ёши улғайиб Ватанни ташлаб чиқиб кетгандан кейин жаннатни кўпроқ эслайдиган бўлиб қолганди. Жума намозига келганда, имомнинг маърузаларини эшитганда, жаннатнинг ўша сўлим боғлари, гўшалари, сувлари ва мевалари кўз ўнгида жонланар, ўзини боғи эрам ичра юргандек хис этарди. Бирдан бу ердаги манзаралар танишдек туюларди унга. «Ахир бу менинг муқаддас Ватаним-ку» деб юборишдан зўрға тия оларди ўзини. Шунда ихтиёрсиз оҳ уриб юборарди...

Намоздан чиққандан кейин ҳам ватан тасаввури билан яшар, унинг жаннатдан кам бўлмаган гўшаларини эслар, кутилмаганда ўй-хаёллари айқаш-уйқаш бўлиб, шамол тўзитган парлардек сочилиб кетарди. Жаннат тасаввури ўрнида тескари манзаралар жонланарди. Болалиги ўтган ва айни пайтда сонсиз мурдалар чўзилиб ётган қонли қўчалар, снаряд ёндириб, ер билан битта қилган боғлар, ота-боболари томонидан тикланган ва асрлар оша ўзининг салобатини тик тутиб келган ва айни чоғда бомбалар зарбидан ёнбошлаб қолган, минглаб ўқлардан илма-тешик бўлиб кетган қадимий бинолар бўйлаб кетаётгандек бўлар, шунда қулоқлари остида оналарнинг оҳу зорлари, болалар-

нинг кичкириқлари эшитилгандек бўлар, бу товушлар уни таъқиб қилаётгандек туюларди. Зелимхон ўзига келгунча анчагина фурсат ўтар, соғинчдан эзилиб кетган юрагида санчиқ турарди. Қўллари беихтиёр кўкрагига урилар ва худди оғриқ босилиб қолагандек ўша жойни маҳкам чангаллаб мижғиларди.

Унинг музтар юрагини юрт дарди ва соғинчи азобларди.

– Нега келдим?

Бу саволни ҳар куни ўзига-ўзи қўп маротаба берар, аммо ўксик қалбига таскин бера оладиган жавоб тополмай виждони қийналарди. У ўлимдан қўрқмасди. Унинг табиатига қўрқув ёд эди. Ажалга ҳамишатиқ боқиб яшарди. Қанчадан-қанча ўқларга чап берди. Аммо хиёнатнинг қурбонига айланиб қолишдан чўчирди. У удда қилолмаган ишини қачондир бошқа биров бажаришига ишонарди. Қўп хатоларга йўл қўйганини гоҳ ошкора, гоҳ пинҳона тан оларди. Бугун ҳам шундай бўлди. Имомнинг маърузаси унинг кўз олдида яқин ўтмишдаги воқеаларни жонлантирди. Намоз ўқиб, юзига фотиҳа тортиб ўрнидан турганидан кейиноқ қулоқлари остида ўша таниш савол яна жаранглади: «Нега келдим?»

Зелимхон гўё ортидан биров таъқиб қилиб келаятгандек ўғлининг қўлидан маҳкамроқ ушлади ва қадамни илдамлатди. Оломон анча сийраклашиб қолганди. Кўчаларда қатнов қайтадан бошланганди. У машинаси олдига келганда соқчилардан бири орқа эшикни очди. Иккинчи соқчи атрофни кузатиб, Зелимхон ўриндиққа ўтириши биланоқ эшикни ёпди.

– Дада, денгиз бўйига борайлик! Балиқчи қушларни, сузиб юрган кемаларни кўргим келяпти...

Ўғлининг овози Зелимхоннинг хаёлини тўзитиб юборди. Улар ҳар жума намозидан кейин денгиз бўйига боришар, ота-бола маза қилиб чўмилишарди.

– Бугун эмас, ўғлим. Уйда ёзадиган ишларим бор. Истасанг кечки пайт борамиз. Хава салқин бўлади.

– Мени жуда-жуда денгизга боргим келяпти, дада. Хўп дея қолинг, – ялинди Довуд.

Зелимхон ўғлининг раъйини қайтаришни истамасди. Бироқ ёзаётган янги достонига бугун сўнги нуқта қўйиши, кечки пайт келадиган ноширнинг қўлига уни тутқазиши кераклигини ўйлаб қолди. У боласининг бошини силади.

– Кечки пайт албатта борамиз, ўғлим.

– Унда соқчиларингиздан бирига рухсат беринг, мени денгиз бўйига бошлаб борсин!

Зелимхон соқчисига қаради. «Майли олиб борса, олиб бора қолсин» деган фикр кўнглига келди-ю, тезда ахдидан қайтди.

– Онанг хавотир олади, ўғлим, қани юр, кетдик. У бизга тушлик тайёрлаб қачон келишаркин деб қараб тургандир!

Ота-бола машинага чиқишди. Мотор гуриллаб ишга тушди. Зелимхон ўғлини бағрига олиб, бармоқлари билан майин сочларини силар, кўнглини чўктириб қўйганидан ичида афсусланарди.

Ҳайдовчи Зелимхоннинг ўғлига айтган сўзидан уйга бориш кераклигини тушунди. «Жип» эндигина жойидан жилганда Зелимхон енгил силкенишни хис этди, кейин гумбурлаган овоз қулоқларини тешиб юбораёзди. Бола отасига маҳкам ёпишиб олганди. Соқчилардан бири ўзини Зелимхоннинг устига ташлади. Аммо хўжайинини қутқариб қололмади. «Жип» ердан кўтарилиб борарди. Атрофдагилар дахшатли портлашдан чўчиб, дуч келган томонга қочишарди. Машина билан бир пайтда кўкка қизғиш аланга кўтарилганди. «Жип» уч метрча баландликка чиқиб, қўғирчоқдек пилдираб айланганича қарсиллаб

ерга қулади ва парчаланиб кетди. Гумбурлаган овоз еру кўкни тутди. Темир бўлакларига қўшилиб тўрт одамнинг танаси ҳам учиб борарди. Зелимхоннинг қўлида ўғлининг тирсагидан ажраган қўли қолганди. Боланинг кичкинагина жуссаси алангага қўшилиб, машинанинг кабинаси билан бирга анча нарига бориб тушди. Қўлбола бомбанинг тўлқини атрофдаги машиналардан бирини тўнтариб юборганди. Тўрт киши тўлқин зарбидан учиб бориб, йўл ёқасидаги бетонга урилганди. Зелимхон бир қоп гўштдек асфальт устига шалошлаб тушганда ҳам ўзини йўқотмади. Қора тутун, қизил аланга, бўлакларга ажралган қисмлар орасидан зурриётини излади. «Қани, қани менинг болам? Қайда қолдинг, жигаргўшам?»

– Довуд!

Гумбурлашлар ва айни пайтда атрофдаги одамларнинг бақир-чиқирлари Зелимхоннинг овозини босиб тушди.

– Довуд, қайдасан болам?! – Яна бир бор инграб, жигаргўшасини қошига чорлади жон олиб, жон бераётган ота.

Қип-қизил олов ичидан жигарининг овози эшитилди:

– Да...а...дааа...

– Довуд!

Зелимхон ўрnidан турмоқчи, боласининг товуши келган томонга – аланга ичига ўзини урмоқчи бўлди. Кўзлари тиниб кетди. Оёққа турмоқчи бўлди, бироқ танасини кўтарадиган оёқларининг тиззасидан пас-ти узилиб кетганди. Қўлларини асфальтга тираб олдинга интилди. Бироқ кимдир ортидан тортаётгандек жойидан жилолмади. Юзига иссиқ аланга тикондек санчилди ва соч-соқолини куйдириб юборди. Зелимхон фарзандини қошига чақиришга, овозини эшитишга ҳоли қолмай, қайнаб турган асфальтга қон оқаётган бошини қўйди. Аланга шиддат ила у турган

жойга ўқилондек ўрмалаб келарди... Зелимхон кўзлари билан тутун ва олов ичидан фарзандини изларди. Зурриётининг бўғиқ овози қулоғига чалингандек бўлди:

– Да...а...дааа...

Зелимхон ёрилган ва қонга бўялган бошини зўрға кўтарди ва овоз келган томонга қаради. Бироқ кўзларига қоп-қора тутундан ўзга нарса кўринмади. У кичкирди:

– Довуд! Довуд!! Қайдасан, жоним болам? Жавоб бер, қайдасан?..

Тўққизинчи китоб тугади.

МУНДАРИЖА

Саманган	3
Истанбул	23
Чеченистон	28
Саманган	31
Чеченистон	39
Истанбул	46
Чеченистон	54
Саманган	77
Чеченистон	83
Истанбул	104
Кобул.....	112
Саманган	122
Жалолобод	128
Чеченистон	142
Истанбул	156
Чеченистон	163
Кобул.....	170
Саманган	178
Москва.....	186
Юртда.....	192
Саманган	197
Кобул.....	206
Доха	215

Адабий-бадий нашр

ИСОҚЖОН НИШОНОВ

АФҒОН ШАМОЛИ
КУЛРАНГ БЎРИЛАР ИЗИДАН

Роман

Тўққизинчи китоб

Тўлдирилган қайта нашри

Мухаррир
Жаҳонгир ЖЎРАЕВ

Мусаххих
Мадина МАХМУДОВА

Бадий мухаррир
Уйғун СОЛИҲОВ

Сахифаловчи
Суннат МУСАМЕДОВ

Техник мухаррир
Умидбек ЯХШИМОВ

Лицензия рақами: АІ № 252, 2014 йил 02.10 да берилган.
Босишга 2016 йил 06.09да рухсат этилди.
Бичими 84x108 ^{1/32}.
Босма табағи 7,0. Шартли босма табағи 11,76.
Гарнитура «Peterburg». Офсет қоғоз.
Адади 5000 нусха. Буюртма № 177.
Баҳоси келишилган нарҳда.

«Янги аср авлоди» НММда тайёрланди.
100113. Тошкент, Чилонзор-8, Қатортол кўчаси, 60.

Мурожаат учун телефонлар:

Нашр бўлими – 147-00-14; 129-09-72;
Маркетинг бўлими – 128-78-43; 397-10-87;
факс – 273-00-14;
e-mail: yangiasravlodi@mail.ru